

HROTSUITHA DULCITIUSÁNAK RÉGI MAGYAR FORDÍTÁSA.

A Sándor-codex (Nyelvelméltár II. 227—238.) első ismeretője, Toldy Ferencz, annyit a benne lévő egyik darabról az Agape, C(h)ionia és Irene legendájáról észrevett, hogy az »e szentek kézen forgó legendáiktól egész tartalma szerint lényegesen különbözik.« (A magy. nemz. irod. tört. 3. kiad. 1862. II. 98.) Ennél többet irodalomtörténetírásunk atyja óta sem jegyzett fel ez érdekes kis nyelvelmélkünk tartalmáról senkisé azok közül, a kik vele jobbra persze csak nyelvészeti szempontból foglalkoztak.¹ Valószínű, hogy ezek egyike sem igen ismerte a gandersheimi apácza dialogusokba szedett legendáit, a melyeknek fölfödésével annak idején Celses Konrád akkora lelkes örömmel hangolta humanista barátait. Viszont azok meg, a kik nálunk Hrotsuitha költeményeit behatóbban ismerik vagy ismertették is,² nem igen vetettek ügyet a tanulmányaik körétől távolabb eső Sándor-codexre. Így történetelt, hogy egy 1874 óta, tehát idestova három évtizede mégis csak több kézen megfordult nyelvi és irodalmi emlékünk egyik legnevezetesebb darabjának a forrása nem ötlött előttem, legalább tudtommal, senki másnak a szemébe. Lehet különben, hogy csalódom, s talán épen e közlés visz majd az esetleges régibb felfedező nyomára.

Annyit mindjárt láttam, a mikor a nevezett codex 21—31. lapján lévő legendának Hrotsuitha »Dulcitus«-ával való feltűnő egyezését észrevettem, hogy a magyar fordító, vagy átdolgozó kissé szabadon bánt el az eredetivel. Először a kánoni legenda szerint is (Acta Sanctor. Aprilis 3. T. I. p. 245—250) *Diocletianus* idejében vértanúságot szenvedett szüzeket egy török császár elé hurczoltatja; a két császári főtisztnek pedig, *Dulcitus* és *Sisinnius*-nak, kiket a hivatalos legenda is így nevez, *Fabiusra* és *Variusra* változtatja a neveit. Ez utóbbi változtatásnak nem igen lehet az okát belátni, míg az előbbiben érdekes kortörténeti jelenséget láthatunk, minthogy magyar fordításunk kétségtelenül a mohácsi

¹ L. Zolnai, Nyelvelméleink 39. l.

² L. Heinrich G. Ném. irod. tört. és a Philol Közl. XXIII. 81—83. ll.

vész körüli időből való. Már azzal, hogy a Fabius és Varius nevek ép oly kevésbé illenek egy török császár környezetébe, mint az eredetinek Dulcitiusa és Sisinniusa, — azzal a különben sem valami sok tudású átdolgozó nem igen törődött.

Egyéb átalakításai közül a legnevezetesebb az, hogy a párbeszédet mindenütt a személyek körülményesebb megjelölésével vezeti be; továbbá, hogy az egyes jelenetek hézagait elbeszélő betoldásokkal egészíti ki, a melyek azonban jobbra alig többek kissé részletesebb didaskaliák-, szinpadai utasításoknál.

Korántse gondoljuk azonban ennek alapján, hogy az átdolgozó ezzel az eredetit talán színszerűbbé akarta volna tenni. Ez annak a jámbor szerzetesnek, a ki talán azt sem tudta, hogy mit fordít és kinek a művét ülteti át zsenge irodalmunkba, aligha juthatott az eszébe. Sőt az is kérdés, vajjon *drámául* ismerte-e fel az előtte lévő művet, a melyben ő, mint rövid előszava bizonyítja, csak a keresztény hit és szűzi tisztaság állhatatos védelmének épületes példáját látta.

Ennél sokkal többet különben maga ezen és a többi hasonló darabok szerzője, Hrotsuitha sem igen látott bennük. Mert ha joggal kezdetik is véle az irodalomtörténetírók legjelesbjei az újabbkori dráma feléledését: drámáknak azért, e szó valódi értelmében, a X. század e tüneményszerű latin íróőjének a párbeszédbe szedett legendái még sem nevezhetők. Annál kevésbé gondolhatunk, még pedig egynél jóval több okból arra, hogy ezen drámák előadásra készültek vagy kerültek volna. (Egyes későbbi, már a Celtes-féle fölfödözés *utáni* ilyenmű kísérletek e részben csak nem számíthatnak.)

A jelzett változtatásokon kívül még annyi szabadságot engedett meg magának a fordító, hogy a dialogust néhány helyütt kissé összevonva, szintén elbeszélő részletekké rövidítette. Mindezen változtatások azonban épen nem forgatták ki az eredetit a maga alakjából annyira, hogy az a még oly esetlen és helyenkint elég gyarló fordításon keresztül is azonnal felismerhető ne lenne arra nézve, a ki a Dulcitiust akár csak futólag is olvasta.

Irodalomtörténeti szempontból már most nem csupán minket, magyarokat illet, hanem a német¹ s a többi külföldi tudományt is érdekelheti az a kérdés, hogyan került hozzánk Hrotsuitha ezen darabja? Előzetesen, a kérdés behatóbb feszegetése előtt t. i., e tekintetben három feltevés lehetséges, és körülbelül mind a három egyaránt valószínű.

1. Fordításunk a Celtes-féle nürnbergi Hrotsuitha-kiadás (1501) alapján készült.

Ebben annál kevesebb a valószínűtlenség, mentül több jelét

¹ A németeknek is van a mienkkel körülbelül egy korból (1503-ból) egy Hrotsuitha-fordításuk, az »Abraham« című darabé, Werner von Themartól, egy még kiadatlan heidelbergi kéziratban.

látjuk meg annak, hogy fordítónk az említett kiadás szövegéhez szíj inkább, mint bármely máséhoz.

2. Fordítónk a Celdes-féle kiadás alapjául szolgált müncheni (eredetileg regensburgi, a St. Emmeram-kolostorból való) kézirat valamely másolatát használta.

Ez a feltevés is csak szövegkritikai alapon igazolható; valamint az a

3. lehetőség is, hogy fordításunk nem ugyan épen a Celdes kiadta nyomtatványon, hanem ennek valamely kézirati másolatán alapul, a mely eshetőség nem különbözik lényegesen az elsőtől.

Celtesnek hazánkhoz és a Sodalitas Danubianához való viszonyát Ábel Jenő nagyérdemű dolgozatai után nem kell ismertetnem; elég rá csupán hivatkoznom. Celdes második magyarországi, különösen budai tartózkodása (1497) három évvel követi nevezetes fölföldözését. Ez idő alatt Trithemiuson kívül, a kiről ezt bizonyosan tudjuk, valószínűleg mások is vettek maguknak a regensburgi Hrotsuiha-codexből akár teljes, akár csak részleges másolatokat. Ilyen könnyen kerülhetett annak a jámbor magyar léleknek eléje, a ki a török részéről mind jobban fenyegető veszedelem ellen akart intelmet és pajzsot adni, a netán hasonló kísértésbe jutható szüzek számára.

S ha már most fordításunkat a *Dulcitus* eredeti szövegével, a mint az a Barackféle gondos kiadás (Nürnberg, 1858) alapján tehető, egybevetjük: azt vesszük észre, hogy még ez a feltevés, t. i. a kézirati közbenső (a nyomtatvány előtti) másolat felhasználása fordítónk részéről a legvalóbbszínű. Ennek legszembeszökőbb bizonyítékait a két szöveg egymással egykőzű alábbi kiadásában jelöltem meg jegyzeteimben. E közléshez még csak azt kell megemlítenem, hogy a magyar szöveget a Nyelvemléktár alapján adom ugyan, de utólag az eredeti kézirattal (Egyet. könyvt. 6. sz. magyar codex) is egybevetettem. Ebben a magyar részben mindazt, a mi a latin eredetiben nincsen, vagy nagyon eltérőn van meg, pl. párbeszédes alak helyett elbeszélő hangon, [ ] közéttem. Viszont a latin szövegben, a mely a Barack-féle kiadást követi (csak a *j* helyett van mindenütt *i*), a magyartól eltérőbb helyek * * közé vannak ékelve.

*

(21) Harom kőroztyen leanth ragattak volth el az törökök ef vittek volt čazaarnak eleyben: eggiknek volth agapes neue maffiknak Cionia harmadiknak hyrena: Ime en nektők meg irom mikeeppen űk az čazarral vetekőttenek az kőroztyen hyth melleth. ef az ű zűzefegőknek meg tartaafterth: ez okaaerth hog ha mykorth titőkeeth is oda ragadandnak tahaath ty es wgyan tegetők mynth űk tetteek az hytterth: es az zűzefegerth: Io uolna az kytől lehetne¹

¹ E bevezetés teljesen a magyar átdolgozó sajátja. A végére illesztett naivan pajkos megjegyzés pedig a másolójé. Hogy kéziratunk, legtöbb nyelvem-

[Mikorth čazaar eleyben vitteek volna őkeet, laata hođ igõn zepõk volnanak :]

Monda nekyk čazaar :

ha az kristufth meg tagadyaatok es az my tõrwenyõnkre aallotok es az my ifteninknek aldoztok. tahaath az en čazary hazamba elfõk leztõk : ef magamnak yegõffõl valaztlaak. es nektõk čazaary menyegzõõth zõrzõk merth nõmõs voltotok ef zeeffeegtõk ezõkkeeth ylleetty lenny

feelele agapes newõ zyz monda az čazaarnak :

leeg bator dolgodban : ne legyõn gondod az my menyegzõ zerzeeffõnkre merth my foha (22) az kõrõztyen neweeth meg nem tagadyok es zûzeeffegõnketh egezzen meg tart yok

Monda az čaazar :

myt akar ez : mičoda bolondfaag uagyon veleetõk

feelele agapes

mynemõ bolondfaagnak yegeeth efmerõd my bennõnk lenny :

Monda az čaazar

nylwan ualooth ef igõn nagyoth.

felele agapes

myčoda az.

Monda az čaazar :

Imez az hog az my tõrwenyõnketh nem akaryatok tartany. de haznalatlan kõrõztyen tõrweni tar-
taaf vtan yaartok kiben femmy hazzon nynčen

Diocletianus :¹

Parentelae claritas ingenuitatis vestrumque serenitas pulchritudinis exigit,* vos nuptiali lege primis in palatio copulari,* quod nostri iussio annuerit fieri, si Christum negare nostrisque diis sacrificia velitis ferre.

Agape :

Esto securus curarum, nec te gravet nostrarum praeparatio nuptiarum, quia nec ad negationem confitendi nominis, nec ad corruptionem integritatis ullis rebus compelli poterimus.

Diocl.

Quid sibi vult ista, quae vos agitat fatuitas?

Agape :

Quod signum fatuitatis nobis inesse deprehendis?

Diocl.

Evidens magnumque.

Agape :

In quo?

Diocl.

In hoc praecipue, quod relicta vetustae observantia religionis, inutilem christianae novitatem sequimini superstitionis.

lékünk fennmaradt kéziratához hasonlóan, egy régiebb eredetinek a másolata, azt egyéb jelek is elárulják, így különösen a hosszú magánhangzók feltűnően következetlen jelölése, a mely elég hanyag vagy értelmetlen másolóra vall.

¹ Az eredeti itt kezdődik.

felele agapes:

ez elyen Bezedődther el vezt iften tegődeth. es mynd hozzaad tartozooth.

monda az čazaar

ez meg bolondwlth. vigeek el előlem,

[*Monda az maffiknak Cionia newō ziznek.*

Te myt mondaaz]

felele Cionia

az en neenem nem bolond. de meltan az te bolondfaagodath feeddy

monda az čaazar.

ez meeg az maffiknal is bolondab vigeek el előlem Iűyen előwe az haarmadyk [az hyrena]:

Előwe aalla hyrena newō zyz monda az čaazarnak

Az harmadik amazoknal kemenben zool es azt mutatya hog myndōnben nekōd ellent tarth.

monda az čazaar.

hyrena noha kyffeeb uag amazoknaal. leeg nagyob meltofaaggal naloknal.

felele hirena

Mutafd meg kerleek. my modon lennek (23)

monda az čazaar:

hayč meg nyakad az iftenōknek. es leeg az te neneydneek tanoffaagnak peldayaiul. es zabadettafnak,

felele hyrena:

azook tiztdlyeek az baaluanyokath. kyk iftennek haragyaaban akarnak esny: en az en kyraly kenettel meg kenth nyakamath megh nem zōrnyōtōm [az az zōr-

Agape:

* *Temere calumpniaris statum Dei omnipotentis. Periculum —*

Diocl. Cuius?

Agape: Tui reique publicae, quam gubernas.*

Diocl.

Ista insanit, amoveatur.

— — — — —
— — — — —

Chionia:

Mea germana non insanit, sed tui stultitiam iuste reprehendit.

Diocl.

Ista inclementius bachatur, inde nostris conspectibus aequae subtrahatur et tertia discutitur.

Hirena:

Tertiam rebellem tibi que penitus probabis renitentem.

Diocl.

Hirena, cum sis minor aetate, fito maior dignitate.

Hirena:

Ostende, quaeso, quo pacto!

Diocl.

Flecte cervicem diis et esto sororibus exemplum correctionis et causa liberationis.

Hirena:

Conquiniscant idolis, qui velint incurrere iram Celsitonantis; ego quidem caput regali unguento delibutum non deonestabo, pedibus simulachrorum submittendo.

nyőwe nem tezőm.] az baluanyok-
nak labokhoz efwen

Monda az čazaar.

az iftenőknnek ualo tiztőffeeg
teteel nem zegyőnet meegh de inkaab
igőn tiztől.

felele hyrena

my leheeth egtelemb tiztőletlen-
feeg. ef my leheth nagyob egtelen-
feeg mynth zolgaakath vgyan tiz-
tőlny mynt vrakaath:

Monda az čazaar

en azt adom tanačča tiztőlyeed
vraknak ef feyedelmeknek yftenő-
keeth. ef ne mond őketh zolgaaknak

felele hyrena

Inem zolgae az ky embőry keez-
től činaltatot es iutalmon meg vete-
tőlh,

monda az čazaar

ee felee vakmerőfeeggel valo zokat
kenokkal keel el tauoztatnonk

felele hyrena

azt keuanyk my hog az kriftof-
nak zerelmeyert kenokkal zaggat-
taffonk:

monda az čazaar.

ez vak merőők my paranččolattink-
nak elent tartook lanczokkal meg
kőtőzteeffenek: es fabius feyedelem-
nek vitteffenek hóg őkeet az tőm-
lőczben veeffe es oth tarča:

(24) [Monda fabius feyedelem:
legeenyők vigetők az tőmlőczben
őkeeth azok ottan el viueek: hóg
immaar oth tartatnanak. monda
fabius egzőr nekyk:]

hoozzaatok előmben őkeeth [haad
laffaam zőmeymmel:

Diocl.

Cultura deorum non adducit in-
honestatem, sed praecipuum ho-
norem.

Hirena:

Et quae inhonestas turpior,
quae turpitudine maior, quam servos
venerari ut dominos?

Diocl.

Non suadeo tibi venerari servos,
sed dominorum principumque deos.

Hirena:

Nonne is est cuiusvis servus, qui
ab artifice pretio comparatur, ut
empticius?

Diocl.

Huius praesumptio verbositatis
tollenda est suppliciis.

Hirena:

Hoc optamus, hoc amplectimur,
ut pro Christi amore suppliciis
laceremur.

Diocl.

Istae contumaces nostrisque decre-
tis contraluctantes catenis inretian-
tur, et ad examen Dulciti praesidis
sub carcerali squalore servantur.

Dulciti:

Poducite, milites, producite,* quas
tenetis in carcere!

Azok ottan ky hozaak az tőm-
lőczbőöl.]

Monda fabius

[hog' laata őket] mel' zeepőök
mel' nōmōs leanyok ezők

mondaanak az legenyők
bizonyauaal hog' zepők.

monda fabius
megfogattatam nekyk zepfegőkkel.

mondanak az legenyők
hyzzők azth,

monda fabius
alletom² hog' zeretfegőmre von-
hatom őket

mondanak az legenyők
nehezen tehetőd zereet,

monda fabius
my okaerth

mondanak amazok
merth erős hitőweek [az az erős
hitők vagyon,]

monda fabius :
zepőn zolok en nekyk,

mondanak amazok
nem gondolnak veelee,

Monda fabius
en ottan kennal fogook hozzayok,

mondaanak amazok.
awaal fem gondolnak,

monda fabius.
haath megyőnk,⁴

Milites :

Ecce, quas vocasti !*

Dulc.

Papae ! quam pulchrae, quam
venustae, quam egregiae puellulae !

Milites :

Perfecte¹ decorae.

Dulc.

Captus sum illarum specie.

Milites :

Credibile.

Dulc.

Exaestuo³ illas ad mei amorem
trahere.

Milites :

Diffidimus, te praevalere.

Dulc.

Quare ?

Milites :

Quia stabiles fide.

Dulc.

Quid, si suadeam blandimentis ?

Milites :

Contempnunt.

Dulc.

Quid, si terream suppliciis ?

Milites :

Parvi pendunt.

Dulc.

* Et quid fiet ?

¹ Celtes : *perfecto*.

² V. ö. az eredetivel !

³ Itt a fordító vagy félreértette az *exaestuo* szót, vagy a hozzá nagyon hasonló *existimo* lehetett az eredetijében.

⁴ V. ö. az eredetivel, a melynek alapján *hát mit tegyőnk?* lenne e helyütt várható.

mondaanak amazok.

laaffad,

monda fabius

veeffetők űketh imez palotaaban
haad nezheffem űket gyakran:

[Azok ottan oda veeteek, mikort
immaar oth tartathnak:]

keerde az űrzõðketh fabius.
myth mywelnenek eyiel.

mondaanak űk.
mynd ymatkoznak,

monda fabius:
menyõnk el (25) oda hozzaaiok.
[es hóg oda mentenek volna.]

monda fabius.

Ime en bee megyõk hozzaaiok.
vaariatok meg ith ty engõmet az
ayto elõðth mert en ma velõk akarok
lennõm. ef en kewanfaagomnak
elegeeth akarok tennõm,

mondanak amazok.
menyel meg uaronk,

[hóg bee kezdõth volna menny.]

monda Agapes newõ zyz.
valaky az ayton vagon.

¹ Celtes: *strepit prae.*

Milites:

Praecogita.*

Dulc.

Ponite illas in custodiam,* in
interiorem officinae aedem, in cuius
proaulis ministrorum servantur vasa.

Milites:

Ut quid eo loci?*

Dulc.

Quo a me saepiuscule possint
visitari.

*Milites:

Ut iubes.*

Dulc.

Quid agant captivae sub hoc
noctis tempore?

Milites:

Vacant hymnis.

Dulc.

Accedamus propius.

*Milites:

Tinnulae sonitum vocis a longe
audiemus.*

Dulcitus:

Observate pro foribus cum lucer-
nis, ego autem intrabo et vel optatis
amplexibus me saturabo.

Milites:

Intra, praestolabimur.

Agape:

Quid strepat pro¹ foribus?

monda hyrena:
az bodogtalan fabius akar be iőni

monda Cionia.
vr iften oltalmazzon:

monda Agapes
Amen:

[Azon közben igőn kezdenek az fazokak es az főddők ég mafra zőkdőfny kyk oth tartatnak vala az haaznak ég zezeleettiben,]

monda Cionia
my dologh ez:

felee hyrena.
Im meg laatom, [lataa üteth haat igőn őlelgetty ef apolgatya az fazokakath,]

monda az löbbynek
Imee ez bolondnak el vezőth ezsee: aletya azt hogh my velőnk vagon, [myth ot őelekődneyek fabius nem tyrheetteek ymezők mywettetlen.¹]

Monda hyrena
mynd arczaya mynd kezza olyan mynth zereőőnek. Rwhaya ondok zőrnőő

Hirena:
Infelix Dulcitus ingreditur.

Chionia:
Deus nos tueatur!

Agape:
Amen.

Chionia:
Quid sibi vult *collisio ollarum, caccaborum et sartaginum?*

Hirena:
Lustrabo. *Accedite, quaeso, per rimulas perspicite!

Agape:
Quid est?*

Hirena:
Ecce, iste stultus, mente alienatus aestimat, se nostris uti amplexibus.

*Agape:
Quid facit?

Irena:
Nunc oilas molli fovet gremio, nunc sartagines et caccabos amplectitur, mitia libans oscula.

Chionia:
Ridiculum.*

Hirena:
Nam facies, manus ac vestimenta adeo sordidata, adeo coinquinata, ut nigredo, quae inhaesit, similitudinem Aethiopsis exprimat.

¹ nevetetlen.

monda agapes

Illik hog kőwül es olyannak
laattafeek mykeppen belől byrtatik
ördögtül lelkeeben,

Monda hyrena.

Am ky akarna menny. laffok myt
zolak zolgay hóg lattyaa ez
keppen ky menny üteth,

[hog laataak] az *legenyök*
mondaanak

my ördög ez ky reank iő. fwf-
fonk el.

monda fabius:

howa (26) futtok: vaaryatok
meg. es vigetök az vylaaggal az en
haazamban:

mondanak az legenyök:

zaawa olyan mynth vronknak:
de az keepe olyan mynt ördögneek
fuffonk azerth,

monda fabius nekyk:

čazaar eleyben megyök. ef myt
raytam tetteenek neky meg panaz-
lom:

[hog az ayto tartook laattak
volna meg yiedenek túle alaa vereek
az gradiččon. ef meg hagyak neky
hog többbe oda ne menne:]

fabius [nag yaygaataaffal]

ezt kezde mondanya

Ime mel' zeep telteel en valek
mel' igón tiztöltetóm valeek Im
malth valaky laath myndón wtal
myndón fut túlem. el megyök

¹ Kézír. *ingredi*, Celtes: *egredi*.

Agape:

Decet, ut talis appareat corpore,
qualis a diabolo possidetur in mente.

Hirena:

En, parat regredi.¹ Intendamus,
quid illo egrediente agant milites,
pro foribus expectantes.

Milites:

Quis hic egreditur *daemoniacus,
vel magis ipse* diabolus? Fugiamus!

Dulc.

Milites, quo fugitis? State, expec-
tate, ducite me cum lucernis ad
cubile.

Milites:

Vox senioris nostri, sed imago
diaboli. Non subsistamus, sed fugam
maturemus. *Phantasma vult nos
pessum dare.*

Dulc.

Ad palatium ibo et, quam abiec-
tionem patior, principibus vulgabo.

**Dulc.* Ostiarii, introduce me in
palatium, quia ad imperatorem habeo
secretum.

Ostiarii: Quid hoc vile ac dete-
stabile monstrum, scissis et nigellis
panniculis obsitum? Pugnis tunda-
mus, de gradu praecipitemus, nec
ultra huc detur liber accessus.*

Dulcitus:

Vae, vae! quid contigit? Nonne
splendidissimis vestibus indutus to-
tusque corpore videor nitidus, et
quicumque me aspicit, velut horri-

feleffegőmhöz el meg kérdöm tûle
mynth uágon dolgom, [haat Im
eleyben id nag iay vezzikkel, hog
laata]

monda neky.

my lelt lam bolond uag hog
mindönök tegöd mywetnek,¹

monda fabius

Immaar ertöm hog ú ördögfe-
gőkkel čalattam meg,

monda feleffege.

ez enneköm nag zegön ezön en
igön bankodom hog en nem tuttam
hog igen vagyon dolgod,

monda fabius

azt paranččolom hog előwe hoz-
zaaffanak az gonoz leanyok el
ruhayokath rolok le vonyyak el ez
el' dolgokerth iélőnk nylywan meg
mywetteffenek³ el meg töresseenek,

[el menenek] az *legendök* [el meg
iőwenek] *mondanak*

čak heyaaban munkalkodonk
mert ruhayok teltőkhöz ra (27) ga-
doth. vronk keedeg igön aluwan
hortyoo: Menyönk el az čazaarhoz
mondyyok meg neky mynd ezőkeeth,

[hog meg montaak volna] *monda*
az *čazaar.*

igön baanom hog yg uaygon az
dolog, dee hog ez hytwan zőme-
lyőök el ne hygyeek magokath.

¹ nevetnek

² E helyütt a fordító eredetijét félreértette, vagy pedig nem a Celtes-féle nyomtatvány, hanem annak, illetőleg az alapjául szolgált kéziratnak hibás másolata volt előtte, a mely feltevés a főt megjelölt esettel is erősödik.

³ Nevetnessenek.

bile monstrum fastidit! Ad coniugem
revertar, quo ab illa, quid erga me
actum sit, experiar. *En solutis
crinibus egreditur, omnisque domus
lacrimis prosequitur.*

Coniux:

Heu, heu! mi senior Dulciti,
quid pateris? Non es sanae mentis?
Factus es in derisum christicolis?

Dulc.

Nunc tandem sentio, me illusum
illarum maleficiis.

Coniux.

Hoc me vehementer confudit,
hoc praecipue contristavit, quod,
quid patiebaris, ignorasti.²

Dulc.

Mando, ut lascivae praesententur
puellae, et abstractis vestibis pub-
lice denudentur, *quo versa vice,
quid nostra possint ludibria, expe-
riantur.*

Milites:

Frustra sudamus, in vanum
laboramus. Ecce, vestimenta virgineis
corporibus inhaerent *velut coria.*
Sed et ipse, qui nos ad exspolian-
dum urgebat, praeses, stertit sedendo,
nec ullatenus excitari potest a somno.
Ad imperatorem adeamus ipsique
rerum, quae geruntur, propalemus.

Diocl.

Dolet nimium, *quod praesidem
Dulcitiium audio adeo illusum, adeo
exprobratum, adeo calumniatum.*

ef hog az iftenőknek, ĩwfolaaft ne meryenek tenny. variuſth valaztom hozzayok hog ũ kenzaaffa ũketh,

monda variuſ az legenyőknek.

hol uannak az hytwan leanyok kiketh nekőm kenzatnom keel hozzaak előmben az ketteyth hyrenath hagyak oth, ne talam hamarban meg teer. ha imezőknek kennyokath² nem laatyá,

[El hozzaak ũkeet]

monda nekyk vaarius.

agapes es cionia engedetyők en tanačimnak aldozzaatok az iftenőknek,

mondanak ũk.⁴

az örők attya iftennek ef fywnak ef zent lelőknek zőnetlen aldozonk,

Sed, ne viles mulierculae iactant¹ se impune nostris diis *deorumque cultoribus* illudere, Sisinnium comitem dirigam ad ultionem exercendam.

Sisinnius:

O milites, ubi sunt lascivae, quae torqueri debent, puellae?

**Milites:*

Affliguntur in carcere.*

Sisinn.

Hirenam reservate, et reliquas producite.

**Milites:*

Cur unam excipis?

Sisinn.

Parcens infantiae.* Forte facilius convertetur, si sororum praesentia³ non terrebitur.

Milites:

Ita. — Praesto sunt, quas iussisti.

Sisinn.

Praebete assensum, Agapes et Chionia, meis consiliis!

**Agape:* Si praebebimus? *

Sisinnius: Ferte libamina diis!

*Chionia:*⁵

Vero et aeterno Patri eiusque coaeterno Filio sanctoque amborum Paraclito sacrificium laudis sine intermissione libamus.

¹ Celtes: *iactent*.

² V. ö. az eredetivel!

³ V. ö. a fordítással!

⁴ A fordító itt is nagyon félreértette az eredetit.

⁵ A kéziratban és ennek pommersfeldi másolatában is *Hirena*, a mit Celtes az előzőkre való tekintettel kiigazított, de fordítónk ez igazítást aligha látta, mert akkor valószínűleg elfogadja és követi vala. Így ellenben magától igazított e helyen, a mi újabb megerősítője annak a feltevésnek, hogy fordításunk a kézirat valamely másolatán alapszik és nem a nürnbergi kiadványon.

monda variuf

azt en ty nektők tanačča nem
adom fõõth meeg kennal ef attul
tiltlaak.

monda agapes

ne tilč mert foha nem aldozonk
az baluanyoknak.

monda Variuf

ne legetők kemen zywúeek. al-
dozzaatok az baluanyoknak. ha
keddeeglen azt nem akaryatok meg
õletleek tytõketh čazarnak hagyaffa
zerenth,

monda cionia

Illik hog čazarnak engeg az my
halalonkra kinek my paranččolattit
wtalyok :

Monda ottan variuf.

legenyők (28) fogyaatok ez ka-
romlookath ef vessetõkh¹ a tõzben :

[fogaak ottan zegenyõkketh ef
kezőkkeeth labokath meg kõtõzeek
ef az tûzben veettek: de az vr
iften imelyen nag čodaath teen
velők hog sem ruhayok sem hayok
sem teltők meg nem eegge de ha
mint čak el aluttak volna lelkõket
iftennek meg adaak,]

Sisinn.

Hoc vobis non suadeo, sed poe-
nis prohibeo.

Agape :

Non prohibebis, nec umquam
sacrificabimus daemoniis.

Sisinn.

Deponite virtutiam cordis et sacri-
ficate. Sin autem, — faciam vos
interfectum iri iuxta praeceptum
imperatoris Diocletiani.

Chionia :

Decet, ut in nostri necem obtem-
peres iussis tui imperatoris, cuius
nos decreta contempnere noscis ;
*si autem parcendo moram feceris,
aequum est, ut tu interficiaris.*

Sisinn.

Non taretis, milites, non tarde-
tis, capite blasphemias has et in
ignem proicite vivas!

*Milites :

Instemus construendis rogis et
trademus illas bachantibus flam-
mis, quo finem demus conviciis.

Agape :

Non tibi, Domine, non tibi haec
potentia insolita, ut ignis vim vir-
tutis suae obliviscatur, tibi obtem-
perando. Sed taedet nos morarum ;
ideo rogamus, solvi retinacula ani-
marum, quo extinctis corporibus
tecum plaudent in aethere nostri
spiritus.

¹ kéziratban *vessetõlh.*

Monda varius:
Hozzatok ky hyrenath is

[hog ky hoztaak volna.]

monda neky varius
Iyeg meg az te nenednek hala-
lokon. ef ne akar' vgyan el vezny
mynth űk

Monda hyrena:
akarom en az ű peldayokkaat
halwan kőwetny. kinek myatta
erdőmlyek ű velők őrdőköl őrdőkke
vigadny.

monda neky varius.
en azt mondom fogagh zooth
engeg en tanaččomnak.

monda hyrena
nem engedők en būnre tanač-
čozonak.

felelee varius
ha nem engecz nem hamar őlet-
leek meg. de nag hozzw kenokath
teteetők raytad.

Monda hyrena
meńeuel nagyobban győtretőm:
anńeual nagyobban fel magaztatom,

monda neky varius.
Az kenokath nem felőd. olyaat
tezők raytad hog kytől felz,

monda hyrena.
valamyt en raytam tezz mynd
meg győzőm kriftul fegeččegewel,

¹ Celtesnél: *horresces.*

Milites:

O novum, o stupendum miracu-
lum! Ecce animae egressae sunt
corpora et nulla laesionis repperiun-
tur vestigia; sed nec capilli, nec
vestimenta ab igne sunt ambusta,
quo minus corpora.*

Sisinnius:
Proferte Hirenam.
**Milites:* Eccam.*

Sisinn.
Pertimesce, Hirena, necem soro-
rum, et cave perire exemplo illarum.

Hirena:
Opto exemplum earum moriendo
sequi, quo merear cum his aeter-
naliter laetari.

Sisinn.
Cede, cede meae suasioni.

Hirena:
Haud cedam facinus suadenti.

Sisinn.
Si non cesseris, non citum tibi
praestabo exitum, sed differam et
nova in dies supplicia multiplicabo.

Hirena:
Quanto acrius torqueor, tanto
gloriosior exaltabor.

Sis.
Supplicia non metuis? Admovebo,
quod horrescis.¹

Hir.
Quicquid irrogabis adversi, evadam
iuvamine Christi.

felele varius

en az bordeelban vittetek tegő-
deth. ef az te teftdeth oth igőn
meg fōrtőztettedm

Monda hyrena :

Iob hog az tefth meegh (29) fōr-
tőzteffek akar mynemū bozzwffaa-
gokkal honnem mynth az lelők bal-
wan ymadaffokkaal,

monda varius :

ha taarfok leez az kwrwaaknak
nem zamlaltathatol ozton az zyzek-
nek taraffaagokban,

Monda hyrena.

Az gyōnōrūffeg nemz keent : az
zūkfeg koronath, nem mondatik
az būnnek mire nynčen akaratyā az
lelőkneek

felele varius.

heyaaban kedweztem az ū yfiw-
faaganak heyaaban kōnōrūltem
rayta,

mondanak az legenyők.

azt my iol tuttok hog femmy
keepen el nem hayol az ū hityrōl,

monda varius.

nem kedwezők tōbbet neky.
vygetōkeel ūtet az bordelban.

Monda hyrena.

nem vyznek :

felele varius.

ky tylt meg.

monda hyrena

az a ky ez vilaagot būlčeffe-
gewel byrya,

monda varius

no mayd meg laatom ha fegel

Sis.

Faciam te ad lupanar duci cor-
pusque tuum turpiter coinquinari.

Hir.

Melius est, ut corpus quibuscum-
que iniuriis maculetur, quam anima
idolis polluat.

Sis.

Si socia eris meretricum, non
poteris polluta ultra intra contuber-
nium computari virginum.

Hir.

Voluptas parit poenam, necessitas
autem coronam, nec dicitur reatus,
nisi quod consentit animus.

Sis.

Frustra parcebam, frustra mise-
rebar huius infantiae.

Milites :

Praescivimus ; nullatenus ad deo-
rum culturam potest flecti, nec ter-
rore umquam potest frangi.

Sis. : Non ultra parcam.

**Milites :* Rectum.*

Sisinn. : * Capite illam sine mise-
ratione et, trahentes cum crudeli-
tate,* ducite ad lupanar * sine ho-
nore.*

Hirena :

Non perducent.

Sisinn.

Quis prohibere poterit ?

Hirena :

Qui mundum sui providentia
regit.

Sisinnius :

Probabo.

monda hyrena.

baator,

[paranččola variuf hog el vyn-
neyek: azontul keeth yfiak iŭwenek
ef variufnak zolgaytul hyrenat
meg vewek ef ottan kőzzel ualo
hegnék teteere fel viueek, variuf
zolgay meg teereneek keerde űket
vrok mire ol' hamar meg iŭttek
volna. ef hog hol volna hyrena.]

mondaanak amazok
ymez heeg teteen vaĝon

Monda variuf

o ty hetook [kezde űkeeth zydnya
ef feńőgetny.]

mondaanak amazok
myt zycz myt feńőgecz

iftenők tegőd el vezeffenek ²

nam myndőnben engettőnk te
nekőd femmyben meg nem tőrtők,
(30) meg paranččolatodath:

felele variuf

laam paranččolam hog ez zoo
fogadatlan dagaalyof leanth az bor-
delban vygetők. [mire nem vittetők,]

mondanak amazok,
mert keet yfyaaak iŭwenek azth
mondaak hog te kŭlteed űketh hog
hyrenath az heeg tettere vygeek.

felele variuf

Nynčen hyrőmmel,

¹ Celtes: *blasphemae*.

² Ezt a fordító félreértette, mert Sisinnius (Varius) helyett a katonákkal mondatja.

Hirena:

Ac citius libito.

*Sisinnius: Ne terreamini, mili-
tes, fallacibus huius blasphemiae ¹
praesagiis.

Milites: Non terremur, sed tuis
praeceptis parere nitimur.

Sisinnius: Qui sunt hi, qui nos
invadunt? Quam similes sunt mili-
tibus, quibus Hirenam tradidimus!
Ipsi sunt. Cur tam cito revertimini?
Quo tenditis tam anhelii?

Milites: Te ipsum quaerimus.

Sisinnius: Ubi est, quam traxi-
stis?*

Mil.: In supercilio montis.

**Sis.*: Cuius?

Mil.: Proximi.*

Sis.: O insensati et hebetes *to-
tiusque rationis incapaces!*

Milites: Cur causeris? Cur voce
et vultu nobis minaris?

Sisinnius: Dii vos perdant!

Milites: Quid in te commisimus?
Quam tibi iniuriam fecimus? Quae
tua iussa transgressi sumus?

Sisinnius:

Nonne praecepi, ut rebellem deo-
rum ad turpitudinis locum trahe-
retis?

Milites:

*Praecepisti, nosque tuis praecep-
tis operam dedimus implendis,* sed
supervenere duo ignoti iuvenes,
asserentes, se ad hoc ex te missos,
ut Hirenam ad cacumen montis
producerent.

Sis.

Ignorabam.

mondanak az legenyők

my iol emeryők¹

(*Varius*) minemük valanak
[merth] fenős ruhayok vala ef igõn
zeep orczayok.

wtannok menenk ef egyyk iogya
felõl maffik Balya felõl vala hyre-
nanak, mynketh haza tereettenek
hog nekõd hyrre tennõyök,

Monda varius.

Illik hog louamra fel ylyek ef
kyk voltanak kyk minkeeth igen
meg çaltanak. meg kereffem.

[az legenõk is el menenek veele.]

[Imee hog az heghõz iuttanak
volna mynd el vezze ezõk: kezdeek
kerûlny az hegyeth de femmy
keeppen az tetere fel nem mehet-
tenek. meg laatak hyrenaath]

monda varius eg zolgaayanak.
lûd által ûteth.

[az ottan meg lûwe]

Monda hyrena variusnak.

Bodogtalan zegyõnûlteffel meg
hog elyen gyenge zûzeth tee feg-
wer nekõl te meg nem gyõzheteel

Milites:

Agnoscimus.

Sisinn.: Quales fuerunt?

Milites: Amictu splendori, vultu
admodum reverendi.

**Sisinn.*: Num sequebamini illos?*

Milites: Sequebamur.

**Sis.*: Quid fecerunt?*

Mil.: A dextra laevaue Hirenae
se locaverunt, et nos huc direxerunt,
quo te exitus rei non lateret.

Sisinnius:

Restat, ut ascenso equo pergam,
et, qui fuerint, qui nos tam libere
illuserunt, perquiram.

Milites: Properemus pariter.

*Sisinnius: Hem! ignoro, quid
agam. Pessumdatus sum maleficiis
chresticolarum. En, montem circumeo
et, semitam aliquoties repperiens,
nec ascensum comprehendere, nec
reditum quo repetere.

Milites: Miris modis omnes illu-
dimur nimiaque lassitudine fatiga-
mur; et si insanum caput diutius
vivere sustines, te ipsum et nos
perdes.*

Sisinnius:

*Quisquis es meorum, strenue
extende arcum, iace sagittam,* per-
fode hanc maleficam.

Miles.

Decet.*

Hirena:

Infelix, erubescere, Sisinni*erubescere,²
teque turpiter victum ingemisce,*
quia tenellae infantiam virgunculae
sine armorum apparatu nequisti
superare.

¹ A fordító félreértése, a ki itt a gyorsan váltakozó párbeszédet nem fogta fel helyesen, s mint fenn látható, összezavarta.

² Celtes kiadásából hiányzik e két szó.

Monda variusf:

valamy zegyõnth vallottam mynd
kynnen zenuedõm merth tudom hog
ebben meg haalz,

Monda hyrena:

ezõn en nekõm igõn keel õrõl-
nõm, (31) te nekõd igõn bankod-
nod, mert az the kegyõtlenfegõdert
pokolra karhoztatool en kedeg mar-
tíromfaagnak paalmayaf ef zyzel-
fegnek koronayath kriftul iefuftul
en iegyõffõmtül veyendõ vagyok.
kinek tiztõffeeg ef diçõdffeeg mynd
õrõkkül õrõkke

Sisinn.

Quicquid dedecoris accedit, levius
tolerõ, quia te morituram haut
dubito.

Hirena:

Hinc mihi quam maxime gauden-
dum, tibi vero dolendum, quia pro
tui severitate malignitatis in tar-
tara damnaberis; ego autem martyrii
palnam virginitatisque receptura
coronam, intrabo aeterni Regis
thalamum, cui est honor et gloria
in saecula.

Meg akarom még ez alkalommal említeni, hogy a pórúl járt Dulcitus és a vele szemben oly játszi kedvességgel enyelgõ szüzek szép legendája, az egésznek különben csak egy része, benne van a *Legenda aurea*-ban is (c. 7. Grässe kiad. 48. l.). Innen *Pelbárthoz* is (De Temp. aestiv. XXIV. P.) eljutott, meg tõle függetlenül a *Debreczeni codex* 59—60. lapjára (Nyelvemléktár XI. 35.) Az a hasonló történet pedig, a melynek roppant kelete van a középkori és késõbbi prédikátoroknál és erkõlcstani íróknál, s a mely szerint egy házasságtörésben kalandozó férj az ábrázatában ördõghöz hasonlóvá lesz (mint Dulcitus), szintén megvan Pelbártunknál (De Temp. aestiv. XV F.). Pomeriusunk itt forrásaiul a *Liber apum*-ra (Cantipratensis népszerű példatárára) és a *Speculum exemplorum*-ra hivatkozik, a mi számos más esethez hasonlóan itt is úgy értendõ, hogy a Speculumból vette a történetet s ott találta a további utalást, a melyet lelkiismeretes szokása szerint nem mulasztott el kijegyezni. Ugyancsak az Apiarius-ból idézi e példát *Taxonyi János* is változatos tartalmú erkõlcstani munkájában, a melynek hosszú teljes címébõl a tartalmán kívül egyik fő forrását (Stengel György hasonló régibb munkáját) is megsejthetjük.¹ Taxonyinál e történet az I. köt. (1. kiad.) 46. lapján, Stengelnél pedig kétszer is (Judiciorum divinorum etc. Tom. II. 412. és ismételten 748. l. az 1651. évi ingolstadti kiadás szerint) szintén az Apiariusból (II. 30) van meg. Találkozunk vele, hogy számos más párhuzamos helyet ne említsünk, *Meffret*-nél is, a ki tudvalóleg Pelbártunknak is egyik sűrűn idézett forrása. (L. Hortulus reginae, 1612. évi müncheni kiad. I. 133 b. lapon.)

KATONA LAJOS.

¹ E hosszú cím eleje: *Az emberek erkõltseinek és az Isten igazságának Tükõrei*. Az I. kiad. Gyõrött I. köt. 1740. II. 1743. kis 8-adr.; a 2. kiad. 1759 Kassán 4-edr.; a 3. kiad. Pozsony és Pest évsz. nélkül. (1805) Landerernél, nagy 8-adr.

KALENDARIOMBELI RÉGI MAGYAR DISTICHONOK.

Régi könyveinknek igen tekintélyes részét teszik a kalendáriumok. Csupán a XVII. századból maradt vagy százötven, de irodalomtörténeteinkben mindazáltal igen kevés nyomuk van. Mátray és Toldy óta, kik maguk is nagyobbára csak a könyvészeti adatokat gyűjtötték, úgyszólván senki sem törődött velük. Én ez alkalommal csak irodalmi szempontból akartam tárgyalni őket, de mivelhogy még minden tekintetben annyira kikutatatlanok, nem tehetem, hogy a magyar történettudományra vonatkozó jelentőségükről is ne szóljak egynehány szót.

E szempontból fontossá két dolog teszi őket: a bennük 1618-tól fogva igen gyakran található »Annales« és a kézirati bejegyzések. Az »Annales«, — csak a címe latin, tartalma mindig magyar, — magában foglalja Magyarország történetét a honfoglalás korától kezdve, évről évre haladva, az utolsó esztendőig, itt-ott külföldi vonatkozásokkal is. A mi a rég történetek leírását illeti, annak megbízhatóságához természetesen sok szó fér, de az utolsó esztendők krónikájának hitelessége mellett, úgy hiszem, kézzelfogható bizonyíték az író egykorú és közel szemlélő volta. Minél inkább közeledik ugyanis a maga korához az »Annales« szerzője, annál kisebb helyet hagy az országos fontosságú eseményeknek és annál bővebben szól arról, a mi a maga városát, a maga védőurát érdekli. Ez pedig csak növeli az »Annales« megbízhatóságát és értékét, mert tudjuk, hogy az, a ki bennünket az eseményekről tudósít vagy maga is részt vett bennük, vagy legalább látta őket.

A kézirati bejegyzésekkel azokon az eredetileg üres lapokon találkozunk, melyek a kalendárium naptári részében minden egyes nyomtatott lapot felváltottak. Hazánk művelődéstörténetének kutatójára nézve igen sok becses adatot tárhatnak fel, mert java részük házi ügyekre tartozik. Különösen sok a gazdaságra; olyannyira, hogy arra a kérdésre, vajjon milyen volt a termés hazánkban? 1650-től kezdve csaknem minden esztendőből megnyerjük a választ. Ezeknek a naplóknak, — mert valóban nem tekinthetjük őket egyebeknek, — száma, csupán a XVII. századból, meghaladja a 200-at.

Mindezt elmondtam azért, hogy az érdeklődő figyelmét régi kalendáriomainkra fordítsam, melyek mind máig teljesen feldolgozatlanok; s ezután áttérek tanulmányom tulajdonképeni tárgyára, a régi magyar kalendáriomok irodalmi jelentőségének méltatására.

Ez az irodalmi jelentőség a bennük foglalt distichonokban áll.

De hogy teljességükben megismerjük ezeket a különben is igen érdekes könyveket, hadd lássuk először, mi minden van bennük?

A naptári részt, mely az egésznek gerincze, megelőzi egynehány lap, melyen a nagy tudományú szerző, ki rendesen a csillagászat professzora Krakkóban, az esztendő uralkodó bolygóiról és egyéb csillagászati tudnivalókról közöl egyetmást. A naptári részben, minden hónapnak 2—4 lap jut, az üreseket nem tekintve. Ezen a helyen, minden egyes hónap végén, vannak rendesen a distichonok, tanácsképen az abban a hóban teendőkre. De a kalendáriom java része csak ezután következik: először az ajánlás, mindig a könyvnyomtatótól, soha sem a szerzőtől vagy fordítótól, azután, rendesen új címlappal, a *Prognosticon Astrologicum*, mely sorra veszi a bolygókat s előadja szerepüket az esztendőben. Evvel sem szakad még vége a kalendáriomnak, ott van csaknem mindegyikben egy csomó vers a Napról, a Holdról, a felhőkről és egyebekről, ott vannak tudnivalók az érvágásról, köpölyözésről, ott van az esztendő tavaszának, nyarának, őszének, telének csillagászati ismertetése, ott Lengyelország, Csehország, Németország, Bécsország (Ausztria) és más országok állapotának leírása. Az egészzet berekeszti az *Annales*. Az utolsó lapot rendesen vagy a magyar címer vagy egy érvágási figura, vagy egy postatáblácska foglalja el.

A kalendáriom ezen részei többé-kevésbé állandók, sőt fogalmazás tekintetében is alig egy két eredetiből indulnak ki. Egyik-másik azonban még többel akarja mulattatni az olvasót. Az 1661-iki bécsiben és 1676-iki lőcseiben például valóságos szépirodalmi elbeszélést találunk: ebben egy történetet »Egy falusi emberről a rómaiak előtt«, abban »Trója igaz históriáját«. Mind a kettő meglehetősen hosszú.

Kalendáriomaink között legrégebb a Székely Istváné, mely évszám nélkül való s melyről Szabó Károly bebizonyította, hogy 1538-nál későbbi eredetű nem lehet. E könyv értéke kettős: legrégebb kalendáriomunk és distichonai is a legrégebb magyar nyelvű distichonok.¹ Időrendi sorrendben haladva az 1571-iki bécsi kalendáriom következik utána, (ma csak kézirati másolata van meg), melynek verseit, — deák szabásúak ezek is, — már közzé tette Zádor György a *Tudománytárban* (II. 225). Az 1572-iki bécsi kalendáriom versei ugyanazok, mint az

¹ Ezeket a verseket csak legújabbán ismertette Kanyaró Ferencz az Erdélyi Múzeumban (1899 : 591. l.)

1571-ikéi. Az 1579-iki nagy-szombati kalendárium versei is ismeretesek már.¹ Ellenben az 1581-iki bártfai kalendárium verseit mindmostanáig nem ismertette senki. A könyv címe: *Judicium magyar nyelven*. Bártfa, 1581. Szabó Károly Régi magyar könyvtárában nincs meg. Címét közölte Fraknoi Vilmos a Magyar Könyvszemlében (1878. 265. l.) Versei, melyeket, valamint a többieket is, betű szerint írtam le, íme ezek:

- (Jan.) Ja[nos kiv]an eret vagni kedves [lakodalmat]
Ho fottára vago[t fa müre kello leszen]
- (Febr.) [Kertek] banyaszna szőlők me[tszesnek őrulnek]
[Szanta]ni vegy őkrőt, [irtani rébbe szeres]
- (Márc.) Mes eret az feyeden, szőlők nytásnak őrulnek,
Fonni fővént, vetemény kertbeli kellő leszen.
- (Ápr.) Könnyebbeicz [hasad]at, kissebbeicz vëredet ackor,
Ültes szép fiatal: rai mehet ebben keres.
- (Máj.) Főrdni, vért venni, magadat gyógyétani kellő,
Sayt, es tegla verés, most io herélni bikát.
- (Jún.) Alma fát olcz mostan, bátor lég' minden utadban,
Retbe kaszály szénát, saytot is ebbe czinály.
- (Júl.) Véredet oltalmazd, orvos el tavozék tölled,
Eckorban vizzel bort elegyeitven igyad.
- (Aug.) Részség mostan távozzék, kérlek erősen:
Ves magot az földbe, tengeren ebbe ne iáry.²
- (Szept.) Ez betegséges feelmes enny gyömdölczet,
Kertedben mostan vetnie kellő porait,
- (Okt.) Hogyha sokat terme[t] szőlő [hordokat er]őseicz
[Szanc]z ves, ha ve[tement varnia bőve]n akarz.
- (Nov.) Buzát, foghagymát ves mostan, geztényét ültes
Mibeli io fakat makot is ebbe keres.
- (Dec.) [Jo bor borsos]etek legyen most az te barátod:
[Fonni valo vesz]őt, most io faragni karót.

A [ ]-ben levő részt az 1583-iki bártfai kalendárium (l. Szabó Károly: RMK. I. 201. sz.) szerint pótoltam, melynek versei teljesen megegyeznek ezen kalendáriuméival.

A debreczeni és kolozsvári 1592-iki csizió megőrizte distichonokat is megemlíti Négyesy (idézett művének 30. lapján). Ezekon kívül van még 8 kalendáriumunk a XVI. századból. Az 1573-iki bécsi, az 1582-iki galgóczi, az 1584-iki és 1599-iki nagy-szombati, meg három hely megjelölése nélkül való: egy 1576-ból, kettő 1591-ből nem foglalnak magukban verseket; az 1599-iki debreczeni ellenben ismét megőrzött 6 distichont számukra.

¹ A régi magyar deákos verselők lajstromát többen is összeállították. Legteljesebb a Négyesy Lászlóé (*A mértékes magyar verselés története* 29. l.)

² Ennek a sornak ez a Szűz jegyre írt sor felel meg: *Semen detur agro, dubites intrare carinam*. A szerk.

A kalendáriombeli distichonok, íme ezek :

- (Jan.) Lakyal egyel iambor utanna iol-is alugyal
Ha Vincze fenlik, ismet az pintze telik.
- (Febr.) Vert most bocsáthatz, ha tetszik massal-is halhatz.
Ki fat gyüt ganeioz, nilva hogy esze vagon
- (Márc.) Szants es ves intlek, szőlődet, kertedet irtsad,
Gyomrodát oltalmazd, vizre hayozni sies.
- (Ápr.) Martius ha szaraz, Maiussal nedves Aprilis,
Az esztendőben buza, bor oltso leszen.
- (Máj.) Őrvendgy füveknek, viragoknak, madaraknak
Meny az Banyaban, vaghy eret a hol akarz.
- (Jún.) Sződgy mezet, iuhokat nyiry, almod meg rövidítsed
Telre kaszaly szenat, az Nap-is vissza terült.

Június végével a kalendárium megszakad.

A XVII. századból fenmaradt vagy 150 kalendáriumunk¹ nem oszlik egyenlő részekre a század egyes esztendőiben : van év, melyre öt is jut, de van olyan is, vagy húsz, melyre egy se. Distichonokat azonban csak 16 foglal magában és ezek közül is háromnak a versei régibb distichonok változatlan másolata. Összesen tehát 13 marad Ez a szám sem fog olyan kicsinynek feltűnni előttünk, ha tekintetbe vesszük, hogy a mindeddig ismert XVII. századbéli deákos verselők száma nem több, mint 24.

(Ó és Uj kalendárium, Uifalvi Imre által irattatott. Debreczen 1599.) I. Szabó K. RMK. I. 308. sz.

I. Kalendárium. Keresztúr, 1609. Szabó K. RMK.-ában nincs meg. Címét közölte Fraknói Vilmos a Magyar Könyvszemlében (1878. 207. l.) V. ö. Magyar Könyvszemle 1894: 347. l.

Versei januáriustól kezdve júniusig (beleértve e hónapot is) megegyeznek az 1599. évi debreczeni kalendáriuméival.

(Júl.) Ha mast nem mivelsz iővő telben kopog az allad.
Orvost tavoztas, tiszta io bort igyal.

(Aug.) . . . . zodastul mastan fus gyümöl . . . .
Ebbe keres mezet, de vizet ebbe ne iary.

Augusztus 13-ával a kalendáriumnak vége szakad.

II. Kalendárium. Keresztúr, 1611. L. Szabó Károly RMK. I. 430. sz.

(Jan.) Vigan lakik Bodog Asszony bő penzeuel²
Vigan tarttya ő vendegit io borauaal.

(Febr.) Jeget ovaszt Bőit elő ho deli szelekkel.
Az mezőre ganet, horgy Buza termesre.

¹ Ezek közül csak az Akadémia és Nemzeti Múzeum könyvtárában meglévőket dolgoztam föl ez alkalommal.

² E versek Székely István kalendáriumából vannak átvéve s nem distichonok, hanem 4 + 4 + 4 + 1. Szerk.

- (Márc.) Bõit mas ho földbe hintet Tauasz magokat
Szõlõt haitat, fakat oltat, szep gyümölcszeket,
(Ápr.) S. György hua terem nekunk szep viragokat
Az sok io szenaert az reteket meg tiltat.
(Máj.) Vgarat szánt Pünkõsd hava Buza termesert
Szõlõt kapal nagi munkaua io Bor italert.
(Jún.) Nagy heusegben S. Janos arattia Buzaiat,
Es siet meg kötõzni iol kapalt Szõlõiõt.
(Júl.) Igen kaszal S. Jakab hua horgas kaszakkal
Nagyon siet czipelni földbe vetesert.
(Aug.) Szenat hordat hazat rakat, Kis asszony hua
Es iol lakik ert gyümõltsuel õ io kerteben.
(Szept.) Hordot keszit S. Mihali hua termet szõlõknek
Földbe veti õ buzaiat iõvendõ termesert.
(Okt.) Sok gyümölcszet Mínd szent hua takargat
Sõtet Telben io keduere kiben fel hordat.
(Nov.) Gyorsalkodik S. Andras hua sok fat vagni
Es kostolni io borokat sos peczenyere.
(Dec.) Karacson hua igen szeret kever Diznokat
Az iõuendõ Nyarra be sozza szalonaiokat.

III. Kalendárium. Csepreg, 1626. L. Szabó K. RMK. I. 553. sz.
Hónapvégi distichonai nincsenek; de van egy a könyv legvégén:

Kezdetit es folytat, végét megálgyad Ur Isten
Ez esztendõnec, tarcs békeségben Amen.

IV. Kalendárium. Fejérvár, 1626. L. Szabó K. RMK. I. 555. sz.
Ebben a kalendáriomban distichonok és magyar versek
váltakoznak; e helyen csak a distichonokat közöljük.

- (Jan.) Lakiál egyel iambor utana iol-is alugyal
Ha Vincze fenlik, hidgyed az pincze telik.
(Aug.) Szep viragokat Sz. György hava teremt,
. . . a szép szûzek effiaknak kedueskednek.
(Nov.) Gyõmber, fûszerszam legyen eteledben,
Jó bort herpencs rea, legy io egessegben.
(Dec.) Jó Suba, bor, melegház az hurut ellen,
Nincs iob orvosság, de az-is Isten utan.

V. Kalendárium, Csepreg, 1630. L. Szabó K. RMK. I. 589. sz.

- (Jan.) Fõrdõgyél gyakran, távoztas vérkiboczáást,
Etiket egyél meletet, bortis igyál keveset
Ely érvágással, de légy sokat aluvo
Valcs eget, és lészesz nátha folyástul üres.
(Febr.) Káposztat, vadhust, réczét, ludat ennye nem jo,
De borsost egyél, bort is utána vehez.
Purgáltasd magad vég orvosságot utána,
Vértis boczáttas, tegedet intlec és élsz.

- (Márc.) Az test ez hóban nedves, hideg itten azértan
Innyi nem jó bort, úgy feleséget utál.
Edes étket egyél, borjúhust frissen ehetel,
Köppöldöd magadat, ért de ne többé vágass.
- (Ápr.) Itt az vérr ujul, megtöbbül, vág eret ottan
Purgáltasd magadat, józanon élyis azért
Válts eget és sétály, lábaidon vért de boczáts
Használnyi fognac, hidgyed e' hoban ezec.
- (Máj.) Légy vigg, egyél, igyál, társoddal borban örömmel,
Förögdgyél, purgály, véredet onczad ezen.
Ely meleg étkekel, de sallyás bort igyal itten
Legyen egésséged, Uradat áldgyad ezért.
- (Jún.) Mézes bort, uy sert, meleg étket szinte távoztas.
Er vágovastul od magad ebben igen.
Hideg vizet igyál, salyátát eczettel, olalay
Egyél és étkeidet meg hidegölve vegyed.
- (Júl.) Orvoslást, nag italt, érvágást, förödöt, almot.
Távoztas, sertül od magad uytul igen,
Eczetes étket, káposztát, drága salyátát
Egyél egélséges lészen e' holnap igyen.
- (Aug.) Az Venus Aszszonynac játékját tilttya kis Asszony,
Az borsos étket és gyakor álmot evel
Véredet oltalmazd, meg mértékellyed életed,
El mulic az nyár maydan előled imé:
- (Szept.) Förödés hasznos, érvágás, patika szerszám,
Keczke, vadhust, tejet madarat ebben egyél.
Egyél igyál vigán, jól lakjál borral e' hoban,
Meg értt szőlőkben szinten eleget egyél.
- (Okt.) Récze, madár, tik, lud, galamb, tehénhussal itt élyni
Hasznos, vért vétes, niha mosodgyál azért.
Hasznos répa, retec, szőlő, nem tiltatic alma.
Itt forrott mustot, bortis ihatol ugyan.
- (Nov.) Hideg borral igyál mézes bort, tiszta lég itten,
Ervágást, förödést, hideget innen elűz
Tégy dolgot: borsos, gyömbéres étket ehetel.
Együt mézessel: csac legyen ebbe modod.
- (Decz.) Ely borjuhussal jó szerrel főttel: és uy bort,
Távoztas innyi, melegen igyál italt.
Fejednec erét meg vágasd ebben a hoba,
Esztendőd végít bo'dogul érjed Amen.

VI. Kalendárium. Bécs, 1639. L. Szabó. K. RMK. I. 688. sz.
(C₂ b).

Primus in aethereo regnat Saturnus Olympo
Jupiter invigilat, posteriore loco.
Ez esztendőben Saturnus regnál az égben,
Jupiter pediglen utanna ül az székben.

A latin eredeti a kalendáriomban is közvetlenül a magyar vers előtt van.

VII. Kalendárium, Bécs, 1641. L. Szabó K. RMK. I. 710. sz.

Közönséges és igen szokot példa beszíd az.
A' tele hás őrdmest akar bujálkodni,
Ritkan bujálkodik a jol nem tartot test. (C₂)

Az szegénynek szabadsága ez,
Hogy ha dörgöltetik kéz, ha ökdöllel veretik imád
Hogy szabad légyen kevés fogakkal onnét megh-térni. (C₅)

Mégh maga sem az Jupiter
Vagy ád esőt vagy nem, minden embereknek teczik. (C₆)

Az összes versek közt talán ez a legrosszabb, de deák szabású voltát mégis bizonyítja a rím nem léte, és az itt-ott felismerhető lüktetés

VIII. Kalendárium. Bécs, 1652. L. Szabó K. RMK. I. 857. sz.

A' télrül.

Tristis hyems montes niveo velamine vestit,
Labentesque aquas indurat aquas et flumina nectit.
Az tél hegyet völgyet houal már bé földöz,
S-folyó vizeketis jeggel őszve kötöz.

IX. Kalendárium. Várad, 1658. Címét közölte Fraknoi Vilmos a Magyar Könyvszemlében (1878. 273. l.)

- (Jan.) Tested jó borral gyomrod vad hussal elegítsd,
Borsos ételt-is egyél, mézes italt is igyál.
- (Febr.) Szankazni derekas most csac a' hóba ne döllyünc,
Fogjac a' lovakat, hozza takarni subat.
- (Márc.) Kertedet és hegyedet meg-nyisd szanacs a Gabonanac
Ebben kapaly idején, s jól terem a' vetemény.
- (Ápr.) Gyomrod tisztitsad kissebtis véredet eckor,
Ültess szép fiatal, hörpents ürmös italt.
- (Máj.) Gyenge meleg feredöt, vér vételec ilnec e' hoban,
Sallyarol borodat szép vigasaggal igyad.
- (Jún.) Kérj eröt Istentöl hogy sok jot gyüjts te mezödböl,
Ambar bort-is igyal csac ravaszul ne kaszaly.

X. Kalendárium. Sáros-Patak, 1660. L. Szabó K. RMK. I. 967. sz.

Ebben a kalendáriomban, úgy látszik, voltak distichonok minden hónap végén, azonban nagyobb részük most már nincs meg, részint azért, mert a naptárból egész lapok hiányzanak, részint meg azért, mert a meglévő lapok legalját is, (itt szoktak lenni a versek) nagyobbára elmetszette a könyvkötő. A meglévők így hangzanak:

- (Febr.) Fogj madarat, vidrát, bár rajtam vedd meg az ártát
[Szánkázzál ha lehet, csak hóg a hoba] ne dűlly¹
(Ápr.) Balhás kődmenedet Tóburcz vérd fénre teritsed
(Jún.) Ejte kaszás bátya, tudo én nap számra kaszálisz te
Nálam bort-is igrál czak keveset aludgyal.

XI. A kassai 1662-iki kalendáriomban (l. Magyar Könyvszemle 1878. 274. l.) észrevehető ugyan csaknem mindegyik versben klaszikus mértékű lüktetés, kétségtelenül distichon azonban csak ez:

Martius ha száraz, sok búzát s gabonát hoz,
De ha nedves, az nyár léssen hév és száraz.

XII. Kalendárium. 1675. Hely nélkül. Szabó K. RMK.-ában nincs meg.

- (Jan.) Eltedet hogy uyts, int az esztendő folyása.
Istened úgy kedvel, sok napot így ád evel.
(Febr.) Bacchus ihol közelít, vendéget házadba be szállít,
Az tüzet is szársad, bort Ihas, ez te szavad
(Márc.) Felted egesseged, ne egyed most az hideg étket
Tobzodástol el ály, hogy ne keringjen halál.
(Ápr.) Sz. Györg zöldséggel, mindent meg uyt ezeñel
Szanto vas elesedik az kapa fenyeseedik
(Máj.) Flora mezőre hiu, kertben Ceres űzi leányát
Bacchus hasit fakat, hogy csinálhatna karot.
(Jún.) Bę rekedve Kakuk, Arpának nyelte kalasszát
A hideg im mint lel, mert borizű almát evél
(Júl.) Hotsza kaszát, sarlot, villát foghy vesd el az álmot.
Dinnyét eszel? meg lásd, bort igrál hogy ne fazzál.
(Aug.) Jay mely hideg az víz, mennyűnk szőlőbe baratzkert
Nessze kalongyád el dőlt, hord haza, joè szerűd
(Szept.) Szolga készits boronát, sák buzát vess hamar Gállal
Hordo, kádat, mustal, tölts meg Jacche joval.
(Okt.) Jay ki beteg vagyok uy Disznó petsenyét ehetnem,
Forrott mustot adál, kin hasam fájni talál.
(Nov.) Sz. András ihon jó, fát vághy bővön Intze az tűzre
Miklos jeghe fagyot, hogy ha patakra jutott
(Dec.) Az suba jo borral tested melegitse s-Agárral
Az Rókát ugy kergesd, hogy te hátadra vehesd,

XIII. Kalendárium. Kolozsvár, 1679. K. Szabó K. RMK. I. 1233. sz.

- (Jan.) Oh Istē rajtunk könyörűly, hozzánk hamar el-jőj,
Ald-meg ez esztendőt, s' adgy egészséges időt.

¹ E sort, melyből csak az utolsó két szó olvasható, a szerint a pótlás szerint közlöm melyet valaki papirosdarabkára írva, ebbe a Nemzeti Múzeum könyvtárában lévő kalendáriomba tett.

- (Febr.) Véremet meg-tartom, vad hust borsóval kívánok,
Rosz étel a' sok hal, jobb pujka récze galamb.
- (Márc.) Mézes étel, feredő, köppöly, purgatio, jó bor
Hasznosok ez hóban, lud, récze, sárca monyak.
- (Ápr.) Ervágásra való napokat szolgáltat Aprilis,
Sült malaczt várok, s' jó szagú borra vágyok.
- (Máj.) Az haragot le tészem, s' az büzhött halba nem észem,
Vért vétetek feredem, nyúgodalomra mégyek.
- (Jún.) Orvost nem keresek, purgálást hátra halasztok,
Bor, Venus ér-vágás, nincs becsülletbe nállam.
- (Aug.) Tyuk-fiat egressel Szakács ebédemre kiszitcsen,
Sárdi borom hidegen a' kotyogósba légyen.
- (Szept.) Fű szerszámos ételt, jó bort ez hóba kívánok,
Kecske tejet szeretek, gyenge gyümölcsel élek.
- (Okt.) Sültet észem gyakran, szert tészek vadra madarra.
Vy bort nem szeretek, majd feredőbe mégyek.
- (Nov.) Légyen elég gyömbér étkemben, bors, eczet és méz,
Hozzanak ürmös bort, mondolát, s' asszú figét.
- (Dec.) Most eret nem vágatok, borsost ebédemre készítek,
Róka subát szeretek, s' majd meleg ágyba megyek.

Csak azokat a verseket közöltem itt, a melyek egymástól eltérők, (még ezek közt is akad egy-kettő, mely valamelyik régiebbre emlékeztet, a mi arról tesz tanúságot, hogy e versek írói ismerték előzőiket), de ne feledkezzünk meg arról, hogy e verseket, részint ilyen alakban, részint magyar formába átültetve még több kalendáriomunkban vizontlátjuk. Valóságos közhelyekké váltak.

Pedig nagyobb részük igen gyarló, minden tekintetben, de különösen versmérték dolgában: az 1626-iki csepregi és 1660-iki sárospataki kalendárium verseinek kivételével mind jóval mögötte marad többi XVII. századbeli deákos verselőink költeményeinek.

A mi már most a versek eredetét illeti, fordított voltukhoz, azt hiszem, nem férhet kétség. Bizonyítja ezt nemcsak az, hogy kalendáriomainknak egyéb részei is fordítottak, Slovacius, Jacobei, Mileius, Herlicius és más professzorok írásából, hanem a sok latinus kifejezés is, meg ez a többször előkerülő mondat: tengeren ebben (t. i. az illető hónapban) ne járj. Nem igen járt a magyar tengeren más hónapokban sem.

Ki a versek eredeti szerzője? maga a tudós csillagász-e vagy más valaki? Erre a kérdésre válaszolni ez alkalommal nem volt czélom, de még sem akarom említetlenül hagyni azt a keveset sem, a mire rájöhöttem. Heller Ágost akadémiai főkönyvtáros úr szívesége révén ugyanis megkérdezhettem a krakkai egyetemi könyvtárt, vajjon ismeretesek-e Slovacius Péter kalendáriomai? Feleletképen elküldték azt az egy ívnyi töredéket, a mi Slovacius összes kalendáriumaiból fennmaradt. Ez 1583-ból való, alakja, betűi, foglalatja mind ugyanaz, mint a mi Slovacius-féle kalendáriomainké,

de hónapvégi distichonainak, melyek latin nyelvűek, tartalma eltérő a mi verseinkétől. Ebből azt következtetem, hogy a mi 1581-iki distichonaink valami régibb forrásból erednek s talán már 1580 előtt is közhelyekké váltak kalendáriomainkban.

KÖNIG GYÖRGY.

*

Örömmel közöltük derék ifjú dolgozótársunk cikkét, melyel, eddig kevés figyelemre méltatott kérdésekre sürget feleletet s azoknak az elkallódott kalendáriomoknak, csízióknak a számára kér kíméletet és megbecsülést, a melyekre vonatkozva inntova ötven évvel ezelőtt írta Mátray Gábor, hogy »majd jó idő 's alkalom, midőn a hálás utódok köszönettel fogadják tőlünk ama' néhány régi példányokat, melyeket a' naptárak' közéleti sorsa elől kiragadtunk.« (Új. M. Múz. 1853. 178. l.) — Valóban itt az ideje, hogy több gondot fordítsunk azokra az ártatlan distichonokra és tetrastichonokra, mint eddig tettük s lehetőleg összegyűjtsük a kalendáriomokat és csíziókat, a melyekből a nemzet nagy része, nem sok egyéb mellett századokon keresztül, rendszeres szellemi táplálékát merítette.

Régesrégii időből származnak ezek az időre, hónapokra vonatkozó versek s közös forrásból a kalendáriomok csatornáján szívtárogáltak le minden nép irodalmába. Bährens (Poetae latini minores I. k.) az augustusi korszakból eredetteknek mond közülök egy párt; Riese pedig (Anthol. lat.) az általa 395. sz. a. közlőtekről azt mondja, hogy »versus ad picturas spectantes Ausonii esse puto.« — Strzygowski, *Kalenderbilder des Chronographen vom Jahre 354* című alapvető értekezésében kimutatja, hogy ezek az utóbbiak a híres szépíró Filocalus által 354-ben valóban ilyen képek mellé alkalmaztattak stb.

Később ezek a versek latinul is átdolgozáson mentek keresztül, azonban a legrégebbi szövegek tárgyai sokszor annyira érintetlenül maradtak, hogy egyes sorok — mikor kivált az újabb szövegét nem ismerjük — szinte a legelső szöveg fordításainak látszanak. Példát idézhetünk erre nézve, legelsőbben azonban ide írjuk azt az újabb szöveget, mely az 1581. évi bártfai Judicium magyarjának látszik megfelelni s megjegyezzük, hogy a debreczeni 1594. évi Judicium szintén ezeket a Bártfán 13 évvel előbb megjelent verseket közli, a deczemberi kivételével, mely hónapra nincs distichona (*Magyar Könyvszemle, 1893. 223. l.*)

DE PROPRIETATIBUS DUODECIM MENSIIUM.

Januarius.

Pocula laeta pius amat et convivia Janus:

Mittatur sanguis: Lactuca, cicercla, serenda

Naturci et semen, vitis vetus ablaqueanda:

Lunaque decrescens bona ligna fabrilia caedit.

Februarius.

Februus ad febres aptus, stomacho nocet aegro,
Cephalicam patefac. Gaudentque propagine vites:
Fac sepes: Statuat oliveta, rosaria sparge:
Consere tunc canabim, lentem, atque trimestria cuncta.

Martius.

Martius humorum genitor, motorque dolorum:
 Morbus apes vexat: *culturam postulat hortus:*
Putandae vites; purgandaque prata: boves tunc
Compara equas maribus subdas, cinerato novellas.

Aprilis.

Aprilis terras aperitque, porosque relaxat;
 Hinc scabies: *ventrem solvas, minuasque cruorem,*
Quaerere apes poteris, in apricis ponere olivam:
 Nascuntur vituli, serae melonesque apiumque.

Maius.

Majus amat medicos et balnea: scindere venas:
 Pinguis ager colitur: operitur vitis et arbor:
 Tunc augentur apes, *vituli castrantur: ovesque*
 Tondentur: *caseus premitur: lateres faciendi.*

Junius.

Foena cadunt Julio: tunc messis ad hordea prima,
 Area triturae reparanda est plana futurae:
 Fucus pelle et Apum castres alvearia, fabae
 Vellantur, *caseus fit, et emplastratio pomis.*

Julius.

Julius et medicos vitat, retinetque cruorem,
Vinaque miscet aquis, falce resecatur, avena:
 Et proscissa prius iteratur terra: serantur
 Cepullae: *vaccas juvat et submittere tauris.*

Augustus.

Augustus prohibet quae Julius: ac Venus *absit*
Et gula: tunc napi, rapi, radixque serantur,
 Si tibi aquae desunt, quaere illas arte modoque:
 Inserere pyra, citrum, tunc pascua flamma perurat.

September.

September fructus maturos carpit, et uvas
 Colligia, et mustum: *morbos gravat et pluvias fert*
 Tunc vitiae satio: *formandaque prata novella,*
 Pisa seras, sisanum, farrago, lupina, papaver.

October.

Vina dat October, volucres fugat, hordea linum,
 Triticeam et palmam sere, et ablaqueanda novella:
 Pomaque conserves, cole praemia, compara avenam.
 Atque alimenta quibus opus est tibi tempore Brumae.

November.

Quaeris habere focos, ignesque, nivose November,
 Prata nova instituis, seris allia, ponis olivam
 Castaneam, et triticum seris: est generatio vina:
 Glans legitur: faber et cedit durantia ligna.

December.

Vultque focum assiduum genialis habere December,
 Tum piger et pernas: sine cura Bacchus amicat:
 Frumenti satio est: lactuca serenda: ridicas
 Et palos facias: corbos quoque condit Echimus.

A négy latin sorból bőven telik két magyar. A felhasznált mondatok dőlt betűvel vannak szedve. Augustusból, Septemberből nagyon kevésre ismerünk rá, Octoberből erőltetés nélkül semmire sem.

Hogy különben a magyar fordítók néha mily szabadon dolgoztak ez eléggé megtetszik abból, hogy Peechy Lukács az 1579. évi nagyszombati kalendáriomban a decemberre szóló magyar verseket februárra nyomatta. Ez azt is mutatja, hogy legalább ezt a két sort se nem Peechy se nem a bártfai, hanem kettőjük előtt más valaki fordította s mindketten attól vették át.

Mivel ismeretes a keresztyén írók ama szokása, hogy a pogány classicusok egyes helyeit átalakítva sajátítják el: talán nem túlságosan merész ama hozzávetésünk, hogy Peechy a maga Januáriusát mely így hangzik:

Eztendőknek, minden időknec kezdetit álgvad
 Christus pasztorunc, kezeid ala futunc
 Ellensegid mesze futamnac, tunya beresec,
 Nyaiad chendeszen nyugadalomra megyen.

ebből travestálta;

Hic Jani mensis sacer est: en aspice ut aris
 Aera micent, sumant ut pia tura Lares.
 Annorum saeclique caput, natalis honorum,
 Purpureus fastis qui numerat proceres.

(Riese 395.)

Úgy látszik, hogy Peechy L. nem is vett többet a latinból, hanem a következő tiz hónapra szóló tetrastichonokat maga írta meg s inkább a gazdaságra tartozó utasításokra fordítja figyelmét, noha az egészségségeket is érinti egy párszor.

Mindkét tárgyat egyesíti Egyedúti Gergely az 1571 évi kalendáriomba írt tetrastichonaiban s a latin eredetihez is inkább ragaszkodik. Nála is mint az 1581-dikiben fel van cserélve február márcziussal s a három első óra szóló két-két sor megegyez amazzal, de némely sorban más a szórend s néhol jobb is. April különbözik. Május egyez. Junius különböző. Julius egyez. Aug. Sept. különb. October Nov. egyez. Deczemberben csak a »jó bor, borsos éték« egyez; különben Egyedúti erre sapphicum verset penderít.

Arra a kérdésre, hogy honnan vette Egyedúti és Peechi az itt közlött latin szövegből ki nem magyarázható többi részét a tetrastichonoknak: Peechyre nézve már említettem, hogy ő nála a tíz óra szóló versek — sőt a februárra való két utóbbi sor is, majdnem eredetiekként hangzanak. Csak ha Egyedúti egyes helyeivel vetjük össze Peechy sorait, akkor gondoljuk, hogy bár elég szabadon írt, mégis lebegett előtte ily bárgyú szerzemény.

Egyedúti Májusra írja:

Immáran az fáknak, pinkest motattia bimboit

Holnapi, mast dalliat, zep philemile gőgi.

Peechy: Gyöngyuirággal hintve rosakcal, kék uiolual

Pinkösd fiuekcel, zöld levelekkel ekes.

Almot is hoznac ki folyo kutac szep ropogással,

Lakial, uigaztal az Philemile szoual.

Ha P. e soraihoz hozzá vesszük az aprilisra írt utolsó sort:

Illyen sétálás gyönyörűségre megyen

ezek a szintén régi német kalendáriombeli sorok jutnak eszünkbe:

Weil die Nachtigall singet wohl,

In Gärten man spatzieren soll.

E. octoberre: Hogi ha bewen termőth szőlőd pinterkednie kellis

Szancz ves, ha is buzat, varnia bewen akarz.

P. augusztusra: Hordot kesecz pinterekcel tiszta boroknac

Hany lepet, szőlőt az seregelek elic.

aprilisra: Sancs vess eleget, dudolással nyomiad ekedet.

Az 1830. évi komáromi kalendárium verselője is mint P. a seregélyekre gondolt:

Érik már a szőlő, a seregék járnak

A nagy szőlős gazdák sok, és jó bort várnak.

A szőlő pásztorok elbújva mustoznak,

Addig a seregék a tőkén dolgoznak.

Az 1599-re szóló es wj kalendárium Uifalui Imre által irattatott s valószínű, hogy a distichonok is tőle valók. Az első sor a közölt latin szöveg első sorával egyeztethető, de pótlás benne az »utanna iol-is alugyal.« Második sora az ismeretes példabeszéd,

mely XVII. századi Cizióban így is fordul elő: De mikoron fénlík a Vintze, akkoron telik — meg a Pintze. Németül:

Um Vinzenzen Sonnenschein,
Füllet die Fässer mit Wein.

Febr. Az első sor első fele a *mittatur sanguis*-nak felel meg: a másik fele aligha pótlás nem, mivel az 1609. évi keresztúri kalendáriomban, mely ugyanezeket a verseket nyomatja le a »ha tetszik massal-is halhatsz« helyett ez olvasható »boiasagtul magad oltalmazd,« a mi az augusztusra szóló: *Venus absit*-nak vagy a Januárra szóló egyik német vers e szavainak fordítása: *meide Venus Spiel*. A második sor Székely Istvánnak erre a februári sorára emlékeztet: Az mezőre ganet horgy Buza termésre; — a Cizio szerint pedig: Favágás, ganéjhordás eszemben vagyon.

Márcz. A »szants es vess« Egyedútinál és Peechynél is megvan, (fentebb idézve), de más folytatással. A második sor a februári latin első sornak erre a kifejezésére czélozhat: stomacho nocet aegro; a »vízre hajozni siess vagy mehetsz« pedig ennek a bakjegyről írott latin félsornak felel meg: intret aquam nauta.

Apr. Ennek változatát lásd az 1662. évi kalendáriomból idézve.

Május. Összevethető Peechy májusával (fent idézve). A második sor pedig a latin májusi sorok elsejével látszik egyezni.

Junius. Egyes kifejezései: apum, castres alvearia — ovesque Tondentur. — előfordulnak, de az egésznek más eredetije lesz. Az »álmód megrövidited«-nek Heltainál: »álmodat elhagyjad« és »álmot haladt« megfelelőjét olvassuk.

Julius. Első sora eredetinek látszik. »Orvost távoztass« Heltainál »doctort igazíts el előled« s »Doctor uram távol állj.«

Aug. Első csonka sora csaknem azonos Heltaival: Az tobzó-dástol gyümölcstől magadat ójad. A második sor »vizet ebbe ne járj« kifejezéséhez hasonló a Skorpio jegyről szóló versből ez: caveas ascendere navem.

Mint már említve volt, az 1609. évi keresztúri kalendárium szerzője Ujfalvi distichonait nyomatta le. A januári versről itélve ugyanazt tette az 1626. évi fejevárié is, melynek azonban febr. marcz. és május-oktobéri versei hiányzanak. Áprilusra írt distichona különbözik, de novemberi és decemberi versei egy sor kivételével Heltaiéval egyeznek. Ujfalviét nyomatta le az 1630. évi debreczeni kalendárium csinálója is, azonban augusztustól kezdve ez is csonka s e miatt nem lehet tudni, hogy a fejeváriának Heltai distichonaival szorosabb rokonságot mutató novemberi s decemberi versei Ujfalvitól származnak-e vagy csak olyan átvétel mint Peechynél a februárra szóló két első sor. *Szerk.*

MAGYAR UTÓPIA A XIX. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

A XVI. század hetvenes éveiben, mondhatjuk majdnem egy időben, jelent meg az a két munka, a mely hosszú időre, két egész századra megszabta a magyar széppróza fejlődésének az útját. Mind a kettő nemcsak megkezdője egy-egy iránynak, hanem típusa is, a melyre a következő két század szépprózai törekvéseit vissza lehet vezetni. Mind a két munka idegen szellem terméke, a nyugoti irodalmak közvetítésével keletről jött hozzánk, a keleti népek mese kincsének nagy értékű darabjai. Egyik a Ponciánus históriája, a másik Salamon és Markalf. Amaz kerek egységbe foglalt mesegyűjtemény, melynek egyes önálló részei a gyönyörködtetésen kívül morális és tanító célt is szolgálnak; magát a keretet, de az elbeszéléseket is hol regényes, hol népmesészerű történetek alkotják, melyek azonban kettős céljukat nem tévesztik szem elől, különösen nem az érdeklődéskeltést, az olvasók képzeletének izgatását. A másik vaskos tréfákkal, durva élczekkel megrakott könyv; van ugyan benne is történet, de maga a történet, valamint a hozzá fűződő állítólagos moralizálás az író és olvasó előtt egyaránt mellékes, a beszélgető személyek goromba szóváltása, a vitatkozás hevében kipattanó gúnyos szikrák kötötték le első sorban a figyelmet.

Mind a két munka, a mint mondtuk, egy-egy irányt kezd meg, s a milyen közel áll a két irány eredetét tekintve, olyan messze távozik egymástól tartalomban és fölfogásban. El-el vesztik százados fejlődésükben egy-egy vonásukat, helyükbe újakat olvasztanak magukba s kétszáz év múlva még idegenebbül állanak egymás mellett, mint kezdetben. A Ponciánus nyomán megindult a magyar műmese irodalom. A moralizáló hajlam megmarad továbbra is bennük, de a mesék a külföldi változott viszonyok következtében mind jobban veszítenek a népmesei motívumokból, alkalmazkodnak a művelt olvasók módosult ízléséhez; az egyszerű lelki világú olvasók vagy hallgatók kedvelte mozzanatok, az állat- és növényvilág átlelkesítése elmarad, helyükbe lépnek a lovag históriák, pásztori románok, heroikus történetek regényes eseményei; a naiv elemek kiküszöbölődnek a galanteria és romantika rovására:

a meséből megalakul a romantikus történet, melynek utolsó képviselője irodalmunk e két százados korszakában Faludi Ferencnek Téli Éjtszakák-ja. Bármennyire eltér már indítékaiban a Téli Éjtszakák a Ponciánustól, bármennyire magába szítja is már az új szellemet, a kalandokról kalandokra törő vitézi szellemet: összefűzi őket a keretes forma rokonsága és a beszélgetésekben föltűnő didaktikus czélzat.

A másik irány is eltér attól a mintától, melyben először jelenik meg. A benne rejlő burleszk komikumnál fogva kedves olvasmánya lesz a népnek, mely örömmel fogadja ezt az új hangot. Az a hang, melyen Salamon és Markalf vitatkoznak, megfelel a magyar nép természetének, mely nem kedveli ugyan a rítkó gorombaságot, a fülsértően nyílt aljasságot, de szívesen meghallgatja a nyers emberi természetnek pajkos multságait. Ez az irány tehát mind jobban hozzásimul a magyar nép követeléseéhez, nem követi nyomon előkelő bátyját, a lovagi románokból táplálkozó komoly prózai elbeszéléseket, nem czifrázza történeteit regényes mozzanatokkal, hanem leszáll a mindennapi élet körébe, onnan meríti anyagát és hangját. Az irodalmilag művelt osztálytól mindinkább távolodva a népet keresi föl s a fejlődése végén elvész a ponyván, a nélkül hogy a kapcsolata a kezdetével megszakadt volna. Az irodalomból sem veszett azonban egészen el, megtaláljuk a XVIII. század végén azoknak az íróknak műveiben, a kik ha kevesebb művészi érzékkel és ízléssel is, de a magyar nép szellemében írtak, Kónyinnál és Gvadányinnál. Kónyi Demokritusában és Gvadányi Pöstyényi Förodésében ugyanaz a hang csendül meg, a nép szája íze szerint rendszeren nyersen, néha kissé vaszkosan is adomázó, tréfázó hang.

A véletlen játéka, hogy a mint e két iránynak megindító mozzanatait csak egy pár év választja el, akként betetőzésük is egy időre esik: a Ponciánus historiájának nyomán haladó Téli Éjtszakák 1786-ban jelentek meg, a Demokritus 1785-ben, Gvadányi tréfája pedig 1787-ben.

Ezekkel a művekkel a magyar széppróza történetének egyik nagy, két százados szakasza lezárul. Az előleges tanulmányok befejeződtek és elérkezett az ideje annak, hogy az elért eredményeken új korszak épüljön föl, az elbeszélő költészet megerősödött annyira, hogy a legmodernebb műfaj, a regény megalakuljon. A mit a széppróza a XVIII. század harmadik negyedéig megteremtett, az előkészítette a nagy változást, megmunkálta a talajt, elvetette a magot: csak a szerencsés viszonyokat kellett várni, melyek az elültetett magból az új virágot, a regényt életre fakaszszák.

Az kétségtelen volt, hogy ebben az előkészítő munkában a komoly iránynak nagyobb szerepe volt, mint a másíknak, sejtető volt tehát, hogy az új regény azokon az alapokon fog fölvirágozni, melyeken a Ponciánustól a Szép Magyelonnán át Faludiig haladt

a széppróza. De hogy életre kapjon, hogy megszülessék, nem nélkülözhetette a komikus elbeszélésekben rejlő erjesztő anyagot sem.

Az első követelmény az volt, hogy a heroikus románok, a mint a XVIII. századig járták, megváltoztassák legfőbb indítékukat. Addig első sorban kalandos történetek voltak, melyeknek legfőbb érdekessége épen a változatos fordulatokban, csodás hőstettekben, bátor küzdelmekben állott. Új motívumot kellett az elbeszélésbe hozni: a szerelmet. Volt ugyan eddig is szerepe a szerelemnek, a hős lovagok sorsa végül mindég összekapcsolódott a házasságban valamilyen király »gyönyörű« leányával, de e kapcsolat nem volt organikus része a történetnek, nem a szerelem szülte a küzdelmes vállalatokat, hanem mint mellékes, esetleges motívum csatlakozott a többihez. Itt kellett a fordultnak bekövetkezni, a szerelmi érzést kellett az események alapjává tenni, ebből kellett fejleszteni a történet változatos momentumait.

Az első mű irodalmunkban, a melyen ez a célzat érvényesül, Mészáros Kartigámja. Látszólag nem sokban tér el előzőitől és mégis igazán mondja róla Beöthy: ¹ »E név az, melylyel a magyar regény története mintegy kibontakozik a múlt homályából s élő emlékek közé lép.« Valóban a Kartigám, a sokat olvasott, lelkese-déssel fogadott Kartigám az első magyar regény, ha nem is a szónak mai értelmében, mikor a regénytől nemcsak bonyolódott cselekvényt, hanem művészi szerkezetet és következetes jellemfestést is követelünk. De regény, mert itt lép először jogaiba a szerelem és ha még mindég a moralizálás színe alá kell rejtenie azt a célzatot, melylyel a szerelem nyilvánulásait föltünteti, hogy az olvasót gyönyörködtesse: ez a tendencia félreismerhetetlen s megadja neki a sajátos, ujszerű jellemét.

A regény történetében a Kartigám tehát megnyitja a második korszakot.

A Kartigám azonban csak az első lépés, a melyet irodalmunk a magyar regény második stádiumában tett, megindult vele a fejlődés második szakasza, de még sok új mozzanattal kellett gazdagodnia, míg a korszak befejezése képen megszülessék a magyar regény.

Az első mozzanat után hátra volt a második, a szerelem után az élethűség. A mesés történeteknek meg kellett szabadulni a túlságos romanticizmus tündöklő, csillogó, de hazug köntösétől és magára illet már ölteni az életnek szürkébb, piszkosabb, de igazabb ruháját. A sok mesterségen egymásba bonyolódó, hihetetlen kaland helyett olyan eseményeket kellett egységes történetté fűzni, a melyek kevésbé izgatják az olvasók fantáziáját és idegeit, hanem inkább a tanulmányaiban, olvasmányai által, tapasztalásával gyűjtött szellemi tőkére hivatkoztak, azt akarták foglalkoztatni. A regényhős elé ne tóduljanak többé olyan föladatok,

¹ A szépprózai elbeszélés, I.: 235.

melyeknek legyőzése minden emberi erőt meghalad, hanem csak olyanok, melyeket, ha a nagy tömeg nem is, legalább egyes kiváló alakjai a társadalomnak meg tudnak oldani.

Egy szóval az ideális világban mozgó történetek helyét föl kellett váltani azoknak, melyeken az életnek, a magyar életnek erős, egészséges színe piroslott.

Ennek a jellemvonásnak megszerzésére ott kínálkozott a szépprózai elbeszélésnek a másik iránya, a komikus történetek, melyekből a századok folyamán a magyar elem nem veszett ki, ellenkezőleg egyre erősödött, sőt a fejlődés azon fokán, a melyről most emlékezünk meg, minden idegenséget levetkőzve egészen átalakult hazaiává. Igaz, hogy művészi elem alig volt benne, regényes meg egyáltalán nem, de épen abban bővelkedett, a mire a Kartigám-féle színtelen, vértelen történeteknek legnagyobb szükségük volt: volt benne élet és nemzeti elem, frissen csengő hang.

Ha a XVIII. század végén találkozok magyar író, a ki erős magyaros gondolkodásmóddal, világfölfogással, nemzeti érzéssel egyesíteni tud érzéket a regényes iránt, a ki a magyar nép sajátos lelki világát ismeri és nem idegen előtte a külföldön divatozó romantikus, szentimentális irodalom: akkor már a múlt század dicsekedhetnék az első igazi regénynyel.

Azonban a két elemnek, vagy iránynak összekapcsolása nem történt meg irodalmunk megújulásának korában, mert az említett két föltételnek együtt íróink közül egyik sem felelt meg. A kik a nép köréből váltak ki s magukkal hozták az erős érzéket az élet iránt, azok nélkülözték a másik kelleket, a kiknek szelleme pedig a külföldi irodalmon erősödött meg s fogékony volt a romantika iránt, azokban hiába keressük az előbbit. Nem szólva most Mészárosról és Gvadányiról, a kik közül az első nem tudott megszabadulni a fordítás nyügetől,¹ Gvadányinak meg úgy látszik egészen hiányzott az érzéke a szerelem mint fejlesztő motívum iránt, csak két író említünk ebből a korból, a kik próbát tettek a nagy föladat megfejtésére, Dugonicsot és Kármánt. Dugonicsból azonban, bármilyen lelkesedéssel ünnepelték a maga korában történeti regényeit, egészen hiányzott az igazi regényíró legelső föltétele, a művészi érzék, a finom ízlés, Kármánnak pedig, a ki az emberi lélek elemzésében, festésében Kemény Zsigmondig minden elődjét és utódját messze meghaladta, oly szűken mérte ki a sors az életét, hogy regényét töredékül hagyta reánk. A mi egyéb költői prózát írt, az bizonyítja ugyan, hogy megvolt a hivatottsága mind a két követelmény megvalósítására, de mind sokkal egyszerűbb cselekvényű történet, sokkal kisszerűbb a kompozíciója, mintsem regény számba elmehetne.

Így tehát igazi regény nem emelkedett ki a XVIII. század-

¹ V. ö. Heinrich Gusztáv tanulmányát Mészárosról, Olcsó könyvtár, Kartigám 3—22, hol a Kártigám forrása is ki van mutatva.

ból, várunk kellett egy pár évtizedig, míg végre Kisfaludy Károly nyomán Fáynak Bélteky házában, még nem ugyan a művészet tetőpontján, előttünk áll az első magyar társadalmi regény.

*

Azon irodalmi események között, melyek a széppróza fejlődésében a Kartigántól a Bélteky házig terjedő korszakot betöltik, Dugonics és Kármán művein kívül nyugvó pontot jelölnek Verseghynek az irodalomtörténettől eddig teljesen figyelmen kívül hagyott regényei, Kolomposi Szarvas Gergely, Báró Külneki Gilmeta, Vak Béla és első sorban a műve, melyről jelenleg szólni kívánunk: A' természetes ember. Kronológiailag épen közepén állanak ennek a korszaknak, mert a XIX. első évtizedében jelentek meg, esztetikai értéküket tekintve még közelebb a XVIII. századhoz; nem mérkőzhetnek Kármán novelláinak művészi jellemzésével, a Fanny hagyományai kerek compositiojával, de hasonlíthatatlanul fölülmulják Dugonicsnak és a korabeli regényirodalomnak egyéb termékeit. Annak a két követelménynek, melynek egyesítésétől tettük függővé főntebb az igazi regény megalakulását, mindegyikét többé-kevésbé teljesíti, a szerelmet már megteszi az egész cselekvény főrugójának s a történetet iparkodik az élet színével bevonni.

Nem kapcsolhatjuk azért még sem ezen regényekhez a valódi regény megalakulását, mert bár megjelent mindegyik nyomtatásban, nem tettek korukra oly nagy hatást, hogy ez a dicsőség megilleshetné őket. De van egyéb oka is, hogy e műveket a Fáy megelőző korszakhoz számítjuk. A regények egyes részein a természetességre való törekvés félreismerhetetlen ugyan, mint egészek azonban messze állanak még attól a foktól, hogy valószerű képét nyujtsák az életnek, még abban az értelemben is, a mint a század elején a valóságosság tételét megfogalmazták. Különösen nyelvük és előadásuk tekintetében. Nyelvük egészen a mult századé, elég könnyen olvasható, de az igazi könnyűség, változatosság, fordulatosság hiányzik belőlük.¹ A párbeszédek lassan pördülnek, a leíró részletek nehézkesek. A szükségtelenül használt hosszú szavak, a régi divatú egymásba fonódó mondatok, minduntalan kizökkentenek abból a hangulatból, melybe a regény-

¹ A mult századra vall a személyes és birtokos névmások sűrű alkalmazása akkor is, ha nincs rajtuk hangsúly. Szinte hihetetlen, mennyivel könnyebbé, gyorsabbá, valóbszerűvé teszi a beszédet a főlősleges névmások elhagyása. Ez a XIX. század újítása és egyik fontos jellemvonása a modern széppróza stílusának. Ide iktatok egy rövid mutatványt Verseghy regényéből, olvassuk először a névmásokkal, azután nélkülük, meglátjuk, mennyit nyer a stílus nemcsak szabatoságban, hanem élénkségekben is: *Nekem erre fontos okaim vannak, és te engemet felette nagyon lekötözel, ha egészen elfelejted, hogy Urad vagyok. En tetölled nem akarom a' Gróf Uram nevet hallani.* 11. lap. Ép ilyen ósdi a gyakran előkerülő *már-már* az események gyors egymásra következősét jelölő *majd-majd* helyett; a *sza-sze* rag, melyet az addsa mintájára bántóan hozzá tesz minden ígéhez (jöjjsze, hozadsza, nézzedsze stb.).

nek, mint költői alkotásnak ringatni kellene bennünket. Az előadáson is érzik a mult század fojtott levegője, terjengős, csak ritkán közelíti meg azt a módot, a mint a mindennapi életben érzelmeinket, gondolatainkat ki szoktuk fejezni. Nagyon is komoly a hang, kis tulzással azt mondhatnók: sok benne a »maestas«, látszik, hogy az egyes műfajok stílusai még nem különültek el határozottan és a széppróza még mindég nem találta meg azt az egyszerű írásmódot, mely kizárja egyformán a pompázó és a szárazságig tudományos előadást, de nem az eleganciát, választékosságot. Dicséretére legyen azonban Verseghynek mondva, hogy elkerüli a későbbi költészet egyik hibáját, a szónokiasságot, és hogy van ereje nem egyszer jellemzően írni.

Négy regénye közül A' természetes emberrel fogunk foglalkozni, mely 1808-ban jelent meg.¹ Sikerült ugyanis megtalálnom azokat a forrásokat, a melyből Verseghy merített, így képet alkothatunk Verseghynek és közvetve a többi korabeli regényírónak dolgozó módjáról. Mert — és ez a körülmény újabb kapocs közöttük — Mészároستól kezdve e korszakon végig a regényírók majdnem kivétel nélkül nem tudnak meglenni idegen segítség nélkül, idegen alkotások, külföldi regények cselekvényét, motivumát vették át, hogy evvel fantáziájuk munkáját megkönnyítsék. Ebből a szempontból igen tanulságos A' természetes ember elemzése, de azért is, mert visszatükröződnek benne azok az eszmék, a melyek a külföldi regényirodalmat ebben a korban foglalkoztatták. Meglátszik a nagy európai áramlatok hatása rajta, bizonyosságot tesz írójának általános, mindenre kiterjedő érdeklődéséről, széles látóköréről.

A regény meséje a következő.

Az öreg Kaczajfalvi János gróf életében egymást érték a szerencsétlenségek. Barátai megcsalták, a kikkel jót tett, bevádolták, felesége megszökött egy franczia lovászszal. E csapások megintgatták benne az emberiségben vetett hitet és megutáltatták vele a nagyvilágot. Elvonult messze a vásári zajtól egy csendes völgybe, és itt a nyájas természetben vén szolgájával és kicsiny fiával magános életet kezdett. Nem került színe elé senki a romlott világból, élhetett egészen a földművelésnek és gyermeke nevelésének. Különösen ez az utóbbi föladat töltötte el lelkét megnyugvással. Olyan embert akart fiából nevelni, a ki a maga emberségéből meg tud élni, nem szorul a világra és így megmenekül a símanylevű társadalom bűneitől.

A kis Laczi csakugyan szépen nevededik. Folyton a szabad levegőn van, izmai megerősödnek, hajlékonyakká válnak, a fáradalmakat könnyen tűri, a munka terhét nem érzi. Szelleme is

¹ Gróf Kaczajfalvi László, avvagy a' Természetes Ember. Egy igen mulatságos tanúságokkal bővelkedő Történet. A' Magyar Aglájának Szerzője által. Pestenn Patzko Ferencz Jósef, Költségével. 1808. 396 lap, egy rézmetszettel.

napról napra erősödik atyjának gondos vezetése alatt, játszva tanul, de épen azért nem lelketlen ismerethalmazzal telik meg elméje, hanem okos belátással, gyors szellemi készséggel. Sokat tud s a mit megtanult, azt átérti is. Megérti különösen a természetet s mély vonzódás tölti el lelkét a természetben megnyilatkozó hatalom és szépség iránt. Lelke ártatlan és mivel maga körül csak boldog embereket lát, nincs semmi fogalma a nyomorról; mivel mindig nemeslelkű atyjával társalog, nem ismeri a bűnt, szívében a legkisebb hajlam sincs a gonoszságra. Így jut el abba a korba, mikor ifjává serdülvén föltámad benne a férfi.

A fiatal gróf szűknek érzi a völgyet, tágítani akar a korlátot és kitor a völgyből a világba. Elbámul a szeme előtt messze kiterjedő vidéken, de még jobban az első asszonyon, a kit meglát, Rósafi Pál viczispán fiatal leányán, Manczin. A szeretet után való vágyakozás, a mi eddig homályosan, tudatra nem ébredve élt lelkében, egy pár pillanat alatt megtalálja tárgyát, reális érzemmé lesz. Az üde gyermekleány elbódítja, s a mire nem tanította atyja, a mit gondosan rejtett előle két évtizeden, most egyszerre kipattan.

Itt kezdődik a regény második része, a tulajdonképeni regény. Manczi bevezeti a grófot a társaságba, a hol eleinte ugyan sokat nevetnek furcsaságain, de mindinkább megbámulják természetes gondolkozásáért, nemes szívéért. Manczi sem marad érzéketlen a daliás fiúval szemben, el-elpirítja a fiatal ember szerelmének heves kitörése, de lassanként és mind forróban viszonozza öleléseit. A leányon azonban meglátszik a társadalom átalakító, romboló munkája, a szíve nem olyan jó, hogy meg tudja állani azokat a próbákat, a minek a természetes ember a maga különös világnézetével öntudatlanul kiteszi. A fiatal Kaczajfalvi találkozik egy másik leánnyal is, a paraszt származású, csinos, jólelkű Veronkával és mivel nem tudja, hogy a társadalomban élő embernek meg kell válogatni a módot érzelmei kinyilvánítására: szavakkal és tettekkel egyaránt kifejezést ad annak a tetszésnek, melyet benne Veronka keltett, még pedig — minden restelkedés nélkül. Mancziban föltámad a féltékenység és az irigység, majd ennek a révén a rossz indulat, úgy hogy Laczi elidegenedik tőle. Összebékülnek ugyan többször, de megint kitor a harag, el kell válniok, a nélkül hogy megszűnnének egymást szeretni. Manczi egy angol ezredessel Indiába utazik, a gróf Veronkát kínálja meg kezével. Veronka azonban mást szeret, ekkor a gróf, a ki, mint minden természetes ember, nagylelkű, lemond róla is és elmegy utazni, hogy bánatát elfelejtse.

Természetesen eljut Indiába is. Találkozik Manczival és egy pillanatra föllobog bennük a régi láng, de csak rövid időre, mert Kaczajfalvi kiszakítja magát Manczi karjaiból és elrohan, hogy bűnbe ne essék. Elhagyja messze a művelt vidékeket, hegyeken, erdőkben barangol, míg egyszer a vadonban eltéved és csak egy pária menti meg a pusztulástól. A nyájas völgyben, a hol a pária

családjával él, egy új Kaczajfálvát talál Laczi, az egyszerű, nemes lelkű indusokban új természetes embereket. Megtalálja közöttük lelkének elveszett nyugalalmát s Nahidában, a pária szép leányában, azt az ideált, a kit eddig keresett: a nőt, kiben nemes lélek és szerető szív egyesül. Nőül vette és az egész családdal együtt visszatért Európába. Magukkal vitték az ezredest és Manczit, fölkeresték az öreg grófot, a ki már holtak hitte gyermekét. Itt a bájos kaczajfalvi völgyben éltek ezentúl békében, nyugalomban s a harmadik párral, Veronkával és férjével, kis minta államot alkottak, »a természetnek, szeretetnek és boldogságnak államát.«

A természetes ember okult, gyermekeit már nem neveli azon elvek szerint, melyek atyját vezették az ő nevelésében, hanem azt tűzi ki a kis gyarmat apái elé célul, hogy fiaikat jó erkölcsű magyaroknak neveljék.

Ime a regény. E rövid vázlatból is kitetszik, hogy megfelel annak a két föltételnek, melyekről föntebb azt állítottuk, hogy egyesülésük szolgáltatja az alapot az igazi regény megalakulására. Látjuk, hogy uralkodó motivuma a szerelem, az ragadja ki Kaczajfálvát abból a körből, a melyben eddig élt, az űzi ki a nagy világba, el Indiába, a rengetegbe s az szerzi meg számára a boldogságot. Nem a kalandok kedvéért van a szerelem, hanem a kalandok a szerelemért, s az elbeszélésnek fő célja bemutatni azt a küzdelmet, melyet az ifjú gróf a szerelemben föltalálható boldogságért folytat. De Verseghy teljesíti a második föltételt is. Ezek a kalandok nem a régi, szegényes, mesészerű kalandok többé, nem elképzelhetetlen jelenetek, megoldhatatlan föladatok tárúlnak elénk, hanem olyan események, a melyek bárkivel megtörténhetnek, a melyek ellen fizikai szempontból kifogást nem tehetünk (pszichológiai kifogásokat természetesen igen). A valóság törvényeit nem sértik Kaczajfalvi tettei, nem hárul reá olyan munka, a melyet normalis férfiúi erő végre ne tudna hajtani. Szóval a események a mi világunkból vannak merítve. Abból a világból, a melyben élünk. Nem a mesék birodalmában vagyunk, hanem az életében, nem a korlát nélkül csapongó, messze elkalandozó, hanem a megfigyelt vonásokat fölhasználó fantáziának munkáját látjuk magunk előtt olyan regényt, a mely már jogot tarthat ahhoz, hogy megadjuk neki a »pszichológiai« jelzőt.

Hogy mindezek ellenére még sem keressük A' természetes emberben az első igazi regényt, annak föntebb megadtuk okát: első sorban a nyelv, stílus és előadás vonja a XVIII. századhoz.

A regény világosan három részre szakad. Első Kaczajfalvi László élete a csendes völgyben, második a bonyodalom, a természetes ember sokféle tapasztalata a világban és a két szerelmi történet, Manczival és Veronkával, harmadik az indiai kaland. Mindegyik részen egy-egy franczia író hatása érzik meg, az elsőn Rousseau-é, a másodikon Voltaire-é, a harmadikon Bernardin de Saint-Pierre-é.

Rousseaut és Voltairt Verseggy már régebben ismerte, az előbbinek társadalmi és politikai műveit, utóbbinak történeti munkáit és philosophiai gondolatait még a XVIII század 80-as és 90-es éveiben tanulmányozta. Politikai versein már akkor megérezte e két francia gondolkodó hatása, de inkább csak egyes eszmék átvételében nyilvánult, itt azonban sokkal közvetlenebb a kapcsolat mindkettőjükkel.

A természetes emberen első sorban annak a Rousseauinak hatása érzik meg, a ki a természet szépségeit a modern ember számára úgy szólván fölfödözte. Azokban a lelkesedő szavakban, melyekkel Verseggy a természet gyönyörűségeit festi, dicsőíti, van ugyan Verseggy lelkének is része, tudjuk, hogy még katonapap korában szívesen cserélte föl szobája levegőjét a szabad, friss természetével, később is szeretettel kereste föl a budai zöldelő dombokat, mégis első sorban Rousseau hatásának tulajdoníthatjuk áradó szavait. Épen azért hiányzik a kaczajfalvi völgy vagy az indiai tájék leírásából az a közvetlenség, mely Rousseau műveinek minden természetfestő során előmlik. Verseggy leírásaiból, melyeken mindenütt a térbeli rend törvényei uralkodnak, hiányzik az író subjektívizmusa, hiányzik az a lírai elem, mely a leírást élénkké teszi, mondhatni megadja a jogosultságát. Épen azért mesterségesen kiczirkalmazottaknak tetszenek, melyek ép úgy hidegen hagynak, mint a XVIII. század francia kertjei a maguk egyenesre szabott utáival, símára nyírt fasoraival. Látszik, hogy Verseggy élvezte ugyan a természet szépségeit a maga szemével, lelkével, de ezeket a szépségeket lefesteni idegen segítség nélkül nem tudta: Itt nem a szíve és szeme vezeti a tollát, hanem Rousseau, a ki mindenütt, különösen a Malherbes-hez írt második levelében olyan megindítóan rajzolja a természetet és azt a hatást, melyet lelkére az erdős hegyek, csillogó tavak, üde, zöld pázsit tett.¹

Az *élő természet* iránti szeretet csak egyik fele volt Rousseau nagy vonzódásának minden iránt, a mi *természetes*, az élő, ép természetnek szembe állítása a mesterkelt, művészi világgal csak egyik megnyilatkozása annak a mély meggyőződésnek, a melylyel buzgón hirdette, hogy az ember, mikor a kultúra ú. n. áldásai következtében lassanként eltért a természeti állapottól, egyszerűsmind mind jobban távolodott a boldogságtól. Hogyan lehetne az embert megint visszavezetni erre a boldog állapotra, azt igyekezett bemutatni tudományos regényében, az Emile-ben. Ez a regény, a melyben egy költött történet mozzanatain pedagógiai elveit fejtegeti, alkotja a második kapcsolatot Rousseau és Verseggy között. Megegyeznek már a kompozícióban is, mert mind a kettő kezdetben nem regénynek indul, hanem komoly tudományos munkának.

¹ A levél olvasható: Collection complète des oeuvres de J. J. Rousseau, Genève, 1782. XXIII: 318—327. Itt mondja ki Rousseau rajongó lelkesedésében, hogy akkor legboldogabb, mikor egyedül van a természetben.

A' természetes ember-ben hamar megtörténik e változás, az elmélkedő, pedagógiai fejtegetések átadják helyüket a regényesen egymásra torlódo eseményeknek. Émile-ben azonban csak későre, mert hiszen tudományos célja komolyabb és fontosabb, sőt tulajdonképen erre fordítja az író első sorban figyelmét.

A két regény útja tehát nemsokára eltér egymástól, de A' természetes ember első része egészen az Émile-n alapszik. Verseghy is az ideális, utopisztikus nevelést akarja példában bemutatni. Elfogadja Rousseau kiinduló pontját. A nevelés magán nevelés legyen, olyan, hogy a nevelő módszerét egészen a gyermek egyéniségéhez alkalmazhassa, ne zavarja az a körülmény, hogy több, különböző vérmérsékletű, hajlamú, tehetségű növendékhez kell alkalmaznia magát és eljárását. Kizárja ő is Rousseau példájára a nőt, sőt az anyát is egészen a nevelésből, s az az ember, a kit erre a komoly föladatra méltónak itél, nála is a fiúnak legtermészetesebb gyámola, az atya. A nevelőnek a módszere is ugyanaz, Émile is, Laczi is játszva tanulnak, nem rendszeres ismereteket tölt beléjük atyjuk, hanem esetről esetre a közvetlen szemlélet kapcsán ismerteti meg a tudomány és élet igazságaival, s Laczi fölnő, a nélkül hogy írni tudna. A kinyilatkoztatott vallásról ő sem hall semmit s a világról, arról a világról, a mit az emberek alkotnak, nincs semmi ismerete.

Eddig teljes az egyezés, azokban az elvekben, melyek szerint az öreg Kaczajfalvi fiának testét, lelkét gondolzza, utolsó vonásig fölismerszik Rousseau hatása. Azonban a következmények azt bizonyítják, hogy Verseghy osztozott ugyan mesterének világnézetében, de nem fogadta el őket teljesen, vakon. Jól tudta, a mit maga Rousseau is érzett, hogy a természetes ember gondolata csak utópia, elérhetetlen ideál, a társadalmi viszonyok úgy alakultak, hogy az ilyen természetes elvek szerint nevelt ember nem lehet a maga különösségében hasznos tagja a társadalomnak. De Rousseau még hitte, hogy az ember, ha legalább olyan természetesen nevelik, a mennyire lehet, megállhat az élet örvényes forгатagában, a nélkül hogy eredetiségét elveszítené, a nélkül hogy hozzá alkalmazkodnék a többiekhez. Verseghy ebben már nem bízott, nála a természetes nevelésnek az az egyetlen pozitív, maradandó eredménye, hogy nemes lelkűvé, magasztosan gondolkodóvá teszi az embert — ezt pedig más eszközökkel is el lehet érni.

A nemeslelkűségen, fönkölt gondolkozáson kívül minden »természetesség«-et lecsiszolt Kaczajfalviról az élet, a társaság, a melynek sodrába vezet az író hőst a második részben.

Mivel így eltér Rousseautól, más vezetőre is van szüksége. Kinálkozhatott-e méltóbb vezető, mint Voltaire? Hiszen abban a helyzetben, mikor egy a társadalom fölfogása szerint műveletlen ember egyszerre belesöpöppen a művelt, formákat tisztelő társaságba, roppant sok komikum rejlik s csak úgy kínálkozik alkalom a

szatírára.¹ — Természetes tehát, hogy ez a gondolat, ennek a helyzetnek képe megszületett Voltaire agyában, azon Voltaire-ében, a kinek hatalmas érzéke volt a szatíra iránt, a ki mélységesen ki tudta aknázni az ellentétekben rejlő komikumot, a ki egy jól sikerült tréfás ötletért még a nemzeti büszkeséget is meg merte sérteni. Valóban megírta ő a műveletlen ember mulatságos és szomorú eseteit a művelt társaságban, »L'Ingénu« czímen.

Ez a munka szolgáltatta a motívumokat A' természetes ember második részéhez. Az Ingénu egy amerikai huron, kit a véletlen Kanadából Európába hoz. Bár teljesen műveletlen, értelme roppant fejlett, úgy hogy rövid idő alatt rohamosan megismerkedik az európai kultúra jelenségeivel. Természeti adományai mindenkit bámulatra ragadnak, de ép oly nagy megütközést kelt a formákban, balítéletekben elfogult emberek között az a józan észen alapuló kritika, melylyel a természetes ember ezeket a számára érthetetlen formákat és balítéleteket sújja. Lépten-nyomon összeütközésbe kerül a fönnálló világrénddel, nem vész csudája, a mint a sok — szerinte — fonák szokást megismeri s a legnagyobb könnyűséggel akarja magát túltenni az évszázados, meggyökerezett hagyományakon. Elveszti azt a leányt, a kit megszeret s mint katona végzi áldásos, becsületes életét.

Ez a történet lebegett Verseggy szeme előtt, mikor A' természetes ember második részét írta. Nincs egy sora sem a magyar regénynek, mely a francia fordítása volna, nemcsak a cselekvényt nem vette át, hanem még a fordulatokat is csak elvéve, mégis félreismerhetetlen rajta Voltaire hatása. Első sorban a főhős jellemén. Már a föntebbi rövid vázlatból is kitetszik, hogy Kaczajfalvi épúgy mint L'Ingénu a szabad természet gyermeke, a kinek nemes gondolkodását nem zavarta meg a ferde nevelés, a társadalom visszás fölfogása az életről. Mind a kettőben az erkölcsi jószág nagy fokú intelligenciával párosul, úgy hogy ennek következtében a természetes ész sugalta törvényeket nemcsak hirdetik, hanem érvényesíteni is iparkodnak. Ebbeli törekvésükben nem riadnak vissza semmitől, bátrak a vakmerőségig, különösen ha mások ügyéről van szó. A szenvedés, a nyomor képe, mivel nincsenek hozzá szokva, hirtelen megindítja őket, rögtön készek az elnyomottak pártjára állni és e pártállásuknak kifejezést is adni. A milyen könnyörülök a nyomorúság láttára, olyan kérelhetetlenek a gazsággal szemben, a mint előbb erőszakkal szereztek nyugalmat a megkínzottaknak, nem törődve az írott törvényekkel, akként most megint önhatalmúlag büntetik meg a gonoszt. A sok igazságtalanság, ferdeség mindkettőjüket bölcselkedésre csábítja és a vad huron meg a természetesen nevelt gróf ajkáról egyformán ömlenek a mély, filozofikus gondolatok.

¹ A gondolat nem volt új Voltairénél sem, a XVIII. században egész irodalma támadt ennek az iránynak. Leghíresebb és talán legmélyebb terméke Montesquieu Perzsa levelei.

A két természetes ember sorsa egészen más irányban fejlődik, mert mások azon viszonyok, melyek közé végzetük dobta őket, de jellemüknek alapja egyforma. Kaczajfalvi gróf, ha belekerül a francia udvar cselszövényeibe, ha ő lép összeköttetésbe a hugenottákkal és jansenistákkal, ha őt fosztják meg szabadságától és kedvesétől a jezsuiták: ép úgy járt volna el mind az Ingénu és viszont ez sem tett volna egyebet Rósafi Manczival, a pesti társasággal s az indiai pária családdal mint Kaczajfalvi gróf.

Igy azonban kalandjaik és tetteik között nincs nagy a hasonlóság. Azt mondhatni, az egész második rész, mint történet, Verseghy képzeletében született meg, a kalandok, a mese egészen az övé. Mindamellett van rokonság köztük. Az a komikus viszony, a melybe különösen az egyházzal kerülnek, az az öntudatlanul teremtett kellemetlen helyzet, melybe azokat döntik, kiket szeretnek, megvan a magyar regényben épen úgy mint a francia elbeszélésben. Egy két mozzanatuk pedig kétségtelenül közös. A mikor Kaczajfalvi tiltakozik a házasság kötésénél használt czeremoniák ellen, ugyanazokat az érveket említi, a melyekkel az Ingénu a keresztelés actusa ellen küzd¹; mikor mindkettőjükben fölbred a szerelem, rögtön meg akarnák tartani a lakodalmat s egyképen csodálkoznak azon, hogy ehhez idegeneknek — a rokonoknak — is van beleszólásuk, sőt még az egyháznak is van köze hozzá.²

A legnagyobb különbség, a mi a két művet elválasztja, a hangjuk. Verseghy regényt ír, a melyben keresi ugyan az étellel a kapcsolatot — hivatkoztunk föntebb e tényezőre — de regényének az elbeszélés a legfőbb célja. Voltaire szemében a történet mellékes, csak arra szolgál, hogy legyen alapja, a mire szatiráját fölépítse. Fölruházza a történetet mindazokkal a vonásokkal, melyek modernné teszik, minél több szál segítségével igyekszik összefűzni a történetet aival a korrallal, a melyben ő élt, az akkori viszonyokkal, eszmékkel, fölfogással. Szerepelnek benne a történelem alakjai (Bossuet) és eseményei (nantes-i rendelet visszavonása) s az egyes jelenetek az ő erős szubjektivizmusától megvilágítva vonulnak el szemünk előtt. Kíerezzük minden sorából azt a megvetést, melylyel az akkori állapotokat, a vallásos türelmetlenséget és a párisi udvar cselszövényeit kíséri. Mindenütt a gúnyolódó Voltairt látjuk, a ki hol finoman, hol durván, hol irónikusan, hol szarkasztikusan sújtja ellenfeleit.

Ez a gúnyolódó hang Verseghynél hiányzik. Bemutatja a józan fölfogás és a társadalmi balitéletek között az ellentétet, de ezt nem aknázza ki abból a célból, hogy maga mulasson s az olvasót megnevettesse, de a kora viszonyait sem rajzolja olyan híven, hogy ez az ellentét a maga élességében domborodjék ki.

A harmadik munka, a melyből Verseghy merített, Jacques-

¹ L'Ingénu, (Romans de Voltaire, ed. Firmin-Didot 1885.) 203—206 l. A' természetes ember 79—81 l.

² L'Ingénu, u. o. 208—209 l. A' természetes ember, u. o. 76—78 l.

Henri-Bernardin de Saint-Pierre kis elbeszélése »La chaumière Indienne.«¹ Bernardin de Saint-Pierre, Rousseau-nak egyik legkitartóbb tanítványa, folytatta azt a harcot a társadalom mesterkelt formái ellen, melyet mestere kezdett, ő is az ép, meg nem művelt természetben találta azt az ideált, mely után az embernek tönné kell. A mint Carlyle mondja róla,² mindég az egészséges természetet állítja szembe, harczba a csalárd művészettel s az elfinomult társadalmi emberrel szemben a természet romlatlan lelkű fiát juttatja győzelemre.

A »La chaumière Indienne« — mellőzve belőle a szatirikus elemet — elmondja, hogy egy angol doktor utazott Indiába, megtudni az ottani bölcsektől, hol és milyen eszközökkel kell keresni az igazságot és ki méltó arra, hogy az igazságot meghallja. Egy alkalommal eltévedt s a vihar egy szegény pária kunyhójába hajtott. Elbámulva tapasztalta, milyen csendes boldogságban, nyugodt megelegedésben él ez az egész világtól megtagadott nyomorult rabszolga, a kinek kicsiny kertjén kívül, melyet szerető feleségével és gyermekével oszt meg, semmije sincs. A tapasztalatokon okult, élénk szellemű indus sok olyan igazságra tanítja meg a művelt angolt, a melyről a civilizált világban semmit sem hallott, és a tudós doktor az egyszerű pária szavaiból értette meg, hogy az igazságot egyszerű szívvel, a természetben kell keresni, s nem szabad mással közölni, mint a jó emberekkel.

Ezt az elbeszélést használta Verseggy regénye harmadik részének keretétül. Nahida, a pária szép leánya, Saint-Pierrenél nem szerepel, így egészen Verseggynek találmánya, csak az indiai völgy és vihar leírását s a pária jellemzését és élete történetét vette a francia elbeszélésből. Bár sok részletet elhagyott az eredetiből és sokat pótol, bár az egyes részek egymásutánjában nem követte mindenütt mesterét: mégis, itt a harmadik részben ragaszkodott legjobban forrásához, annyira, hogy sokszor szó szerinti egyezésekre is akadunk.

A hasonlóság azon vihar leírásánál kezdődik, mely a doktort, illetőleg Kaczajfalvit a Ganges mellett meglepi. Verseggy, mikor a vihar borzalmasságait ecseteli, átvesz egy-két vonást a francia műből, megtartja Saint-Pierre festésének alaptónusát, hanem a képet a maga képzelete segítségével színezi ki. A vihar a két hőst egy csöndes völgybe, a pária völgyébe hajtja, ez a mozzanat kezd meg a tökéletes egyezést, mely a völgy egész rajzában tart. Egybevetésül álljon itt párhuzamosan a két rész.

La chaumière Indienne.

A' természetes ember.

»Il (le vallon) étaít flanqué de rochers et rempli de vieux arbres
» . . . A völgy magos kőszik-
lákkaí volt környűlvéve, 's melly-

¹ A munka első kiadása 1791-ben jelent meg. A nálam lévő példány azonban a 1807-iki kiadásból való (Paris, Didot l'ainé.)

² Carlyle, A francia forradalom története, I: 90. l.

d'une grosseur prodigieuse. Quoique la tempête courbât leurs cimes avec d'horribles mugissements, leurs troncs monstrueux étaient inébranlables, comme les rochers qui les environnaient. Cette portion de forêt antique paroissait l'asile du repos, mais il était difficile d'y pénétrer.

Des rotins qui serpentaient à son orée couvraient le pied de ces arbres, et des lianes qui s'enlachaient d'un tronc à l'autre ne présentaient de tous côtés qu'un rempart de feuillages . . . . la pluie qui tombait à verse forma autour d'eux mille torrents.«¹

A két költő itt a leírást elbeszéléssel váltja föl, de a két cselekvény épügy párhuzamosan halad, mint előbb a leírás. Az európaiak világosságot pillantanak meg, mindketten odaküldik szolgáljukat.

»Le masalchi y courut, mais il revint un peu après, hors d'aleine, criant: N'approchez pas d'ici; il y a un paria! Le docteur, croyant que c'était quelque animal féroce, mit la main sur ses pistolets. Qu'est-ce qu'un paria? demanda-t-il à son porte-flambeau. C'est, lui répondit celui-ci, un homme qui n'a ni foi ni loi . . . . il est permis de le tuer. Si nous entrons chez lui, nous ne pouvons de neuf lunes mettre le pied dans aucune pagode.«³

nek mélyeiből az ég felé magos és vastag fák emelkedtek. A' szél, melly a' völgy felett keresztül zuhogott, meghomorítgatta ugyan e' fáknak hegyeit, de törzsökeik szinte olly mozdíthatatlanok voltak, mint ama kőszirtek, mellyek körülöttük függtenek. A' völgy az örök nyugalom' lakásának . . . . látsozott lenni.

Az egymásba kapaszkodó különbözőféle csemeték átszökték magokat a' vastag fáknak sorainn, és gallyaiból áthathatatlan falat csináltak . . . a kősziklákról egész patakok zuhogtak le, mellyek a' rettenetes záporosóbból támadtak.«²

»Az Indiánus bement, s' egy szempillantás után ismét kitért belőlle, fenn szóval kiáltván a' Grófnak: Szaladgy, messze szaladgy! itt Pária lakik. A Gróf kirántotta öve mellül a' pisztolyt, azt gondolta, hogy a' gunnyóban vad állat tartózkodik . . . . Pária? kérdezé a Gróf. Mit értesz te vallyon e' név alatt. Ollyan embert, a' kinek semmi hite nintsen . . . . Akarod-e, hogy megöllyem? . . . . kilencz egész holnapig volnék tisztátalan, ha vele . . . . egy hajlékban mulatnék. Még a' Pagodba sem volna szabad mennem.«⁴

Így tart tovább az egyezés. A magyar író nem ragaszkodik mindenben a francia szöveghez, mindamellott a pária lakásának, élete módjának rajza, magának a páriának és feleségének képe

¹ I. h. 48. 49. l.

² I. h. 315. 316. l.

³ I. h. 49—51 l.

⁴ I. h. 316. 317 l.

nagyjából ugyanazokból a vonásokból alakul a két írónál. Verseghy jellemzése talán annyiban valóbbszerű, hogy iparkodik az egyszerű indust olyan nyelven beszéltetni, mely jellemének, műveltségének jobban megfelel. Saint-Pierre páriája nemcsak udvariasan, hanem sokszor választékosan fejezi ki gondolatait, Verseghyé nem kevésbé udvarias, de nem olyan czifra a beszéde. P. o.

»Seigneur, je ne suis qu'un pauvre paria, qui ne suis pas digne de vous recevoir; mais si vous jugez à propos de vous mettre à l'abri chez moi, vous m'honorerez beaucoup.«¹

». . . én csak egy szegény Pária, és arra érdemtelen vagyok, hogy lakásomba lépj. De ha hozzám magadot megalázod, tiéd a' guny-nyóm, tiéd mindenem . . . .«²

Az angol tudós, a ki, mint tudjuk, tudományos czélból utazik, ezt a véletlen találkozást is arra használja, hogy a föltett kérdésekre ettől az értelmes, sőt bölcs páriától feleletet nyerjen. Tudományos beszélgetésbe ereszkedik vele, erkölcsstudományi, theológiai kérdéseket fejtegetnek, s Rousseau iskolájának törvényei értelmében természetesen a művelt doktor az, a ki ezen társalgás révén ismeretben, lélekben gyarapodik, a pária tőle nem tanulhat semmit, ő azonban a páriától igen sokat. Verseghy ezekből a filozófiai beszélgetésekből csak annyit vesz át, a mennyit céljához képest beleilleszthet művébe, a mikor Saint-Pierre tulságosan belemerül az elmélkedésbe, elhagyja.³ Idézek ezekből a beszélgetésekből is egy rövid mutatványt, azt a részletet, mikor a természetért rajongó XVIII századbeli francia szólal meg a páriából.

»Dans quel canton est votre pagode? Par-tout répondit le paria: ma pagode est la nature; j'adore son auteur au lever du soleil, et je le bénis à son coucher. Instruit par le malheur, jamais je ne refuse mon secours à un plus malheureux que moi. Je tâche de rendre heureux ma femme, mon enfant, et même mon chat et mon chien. J'attends la mort à la fin de ma vie, comme un doux sommeil à la fin du jour.«⁴

»Hol van a' páriáknak a' temploma? Mindenütt, felelé az öreg. A' mi templomunk az egész természet. Mikor a' napot völgyemre támadni látom, térgyre esek és a' napnak alkotóját mély alázatossággal imádom; utolsó sugárának alkonyodásánál pedig mennyei jótévőmet áldom. A' szerencsétlentül soha sem tagadom meg segedelmemet. Feleségemet és leányomat olly boldognak teszem, a' minőnek tehetem. Még ebemet sem hagyom el szükségében. Így éldegélvén napról-napra, életemnek végénn úgy várom halálot, mint estvénkint az álmat.«⁵

¹ I. h. 53. l.

² I. h. 318. l.

³ Saint-Pierre 50 lapját összevonta 6-ra (I. h. 59—109 illetőleg 322—328 l.)

⁴ I. h. 61, 62 l.

⁵ I. h. 322 l.

A mint Saint-Pierre elbeszélésbe kezd, Verseggy követi ugyan nyomon, a páriának és feleségének szerelmi regényét a francia szerző. után mondja el, de kibővítve a kalandokat szélesebb hátteret ad az eseményeknek. Verseggy nem elégszik meg az eredeti szűkös szavaival, részletesen kifejti, a mit Saint-Pierre az olvasó képzeletére bíz. Különös gondot fordít a lelki mozgalmak rajzára. Mig Saint-Pierre inkább csak a tények elmondására szorítkozik, Verseggy iparkodik föltüntetni azt a hatást, a mit a tények a szereplők lelkére gyakorolnak.

»La nuit suivante je devins plus hardi; je joignis aux soucis une fleur de fousapatte, qui sert aux cordonniers à teindre leurs cuirs en noir, comme l'expression d'un amour humble et malheureux. Le lendemain, dès l'aurore, je courus au tombeau; mais j'y vis la fousapatte desséchée, parce qu'elle n'avait pas été arrosée.

La nuit suivante j'y mis, en tremblant, une tulipe dont les feuilles rouges et le coeur noir exprimoient les feux dont j'étais brûlé: le lendemain je retrouvai ma tulipe dans l'état de la fousapatte. J'étais accablé de chagrin;¹

»Reszkető kézzel tettem a' következő éjszaka a' kosárba Mugri virágot, a' szerelemnek jelét, ama' virágokhoz, melyek tisztelitet jelentenek. Áttekertem pedig fekete virágokkal, értésére akarván adni, hogy hozzá való szerelmem szerencsétlen. A' hajnainak első sugarával oda szaladtam a' sírhoz. Szívem képtelenül dobogott, kezeim rezkedtek. A' Mugri virág elhervadt, mert vízzel meg nem hintette. A' többiek frissek voltak. Hangos kiáltással borultam a' sírra és szívemet a' búbánat egészen elfogta.

Az alkonyodó nappal remény-ségem nevedekni kezdett. Fekete kelyhű és láng színű tulipánt tettem a gyümölcsre, mint jelenségét ama' lángnak, melly szívemet emésztette. Majd azután magamat a' sírhalmok megé vontam. A' Bramina clérkuzén, körül nézte magát. A' tulipánt sokáig vizsgálván, nagyot fohászzkodott. A' többi virágokat vízzel meghintette, de a tulipánt nem; jóllehet azt még az öntözés alatt is sokáig nézegette. Egyszer még vissza is tért, hogy a' tulipánt megöntözze; de útjában megállván az égre vetette szemeit, nagyot fohászzkodott és kezét a' szívére tévén, elment.

... a' fájdalommal és remény-séggel olly tele volt szívem...²

A mint ez az epizód bevégeződik, elválnak a két elbeszélés

¹ I. h. 115, 116 l.

² I. h. 346, 347 l.

útjai. Saint-Pierre doktora már eleget gyönyörködött az indiai völgy szépségében, megtalálta a feleletet a három kérdésre, tehát búcsút vesz a jámbor családtól és visszatér Európába. Kaczajfalvi csak ekkor ismerkedik meg a pária szép leányával, Nahidával, s a regény hátralévő, eredeti része, ezen szerelmi viszony mozzanatainak rajzolásával foglalkozik. Ennek a résznek mintáját nem találta Verseghy a Chaumière Indiennében, itt már az ő szabadon teremtő képzelete működött.

Előttünk áll most az egész regény, szétszedve ízeire és okulásul összevethetjük azokkal a francia művekkel, melyek Verseghynek vezető fonalat nyújtottak. Látjuk azt a módot, a melylyel az idegen szellemek termékeit fölhasználja, hogy megalakossa a maga művét, látjuk, mint keres regényének mindegyik nagyobb részében olyan alapot, a melyre biztosan építhessen tovább. De a mint regénye nem teljesen eredeti, aként nem is fordítás, sőt még átdolgozás sem. Egyes részei ugyan szó szerinti fordítások, de ezek a részek csak keretül szolgálnak, másutt idegen szerzőtől vesz át alap gondolatot, világfölfogást, életnézetet, vagy hőseinek jellemét, viszonyait mintái nyomán rajzolja, alakítja: ez azonban inkább csak a költői alkotás módjára, nem pedig a tartalmára vonatkozik, eltanulja a formát, a formába azonban olyan tartalmat önt, melynek az eredetivel semmi kapcsolata sincs. A mese, a tulajdonképeni cselekvény kezdettől végig független a fölhasznált forrásoktól, Rousseau, Voltaire, Saint-Pierre művei, a mint mondtuk, csak vezető fonalként szerepeltek, segítették, támogatták a regényírás terén még járatlan író.

Három vezetője volt e szerint Verseghynek. Űgyesen élt segítségükkel, egyiket a másik után kérte föl s a mikor valamelyik olyan útra tért, mely nem felelt meg Verseghy céljainak, búcsút vett tőle, iparkodott a megjelölt úton saját erejéből haladni tovább. Dicséretére válik már a három vezető megválasztása. Mind a három munkának ugyanaz a tárgya, az egyszerű józan gondolkodásnak és érzésnek szembeállítása a mesterkélttel, raffinálttal, a természetnek dicsérete a műveltséggel szemben. Bár céljuk, hangulatuk különböző — főképen Voltaire erős gúnya üt el a másik kettő érzelmes tónusától — mindamelltt megférnek egymás mellett békességben. Ezt a harmóniát Verseghy még teljesebbé tette, a változatos forrásokból egységes célú, hangulatú egésznek alkotott.

Az elmondottakból kitetszik, mennyi érdeme van Verseghynek a mese eredetiségében. De nem ez az egyetlen érdeme. Verseghy nem egyszerű elbeszélő. Nem elégszik meg azzal, hogy egy képelet szülte történetet mond el az olvasók gyönyörködte-tésére, hanem a történetnek egymásra tolóó eseményeit kapcsolatba hozza a maga lelki világával, azokkal a szempontokkal, melyekből az életet és világot tekinteni szokta. Ebben a fölfogásban, ezekben a szempontokban megérzik ugyan többször egy-egy idegen szellem befolyása, hanem ép oly világosan kicsillámlik belőle

az író saját egyénisége is, magának Verseghegynek filozófiai nézete. Megjegyzéseiből, melyekkel az elbeszélést kíséri, azokból a beszélgetésekből, melyeket szereplői ajkára ad, sok jellemző vonást gyűjtöttünk össze. Ezek a vonások Verseghegyre vonatkoznak, őt állítják elénk, nem pedig mintáit, Rousseaut, Voltairt, vagy Saint-Pierret, és az egyéb munkái nyomán alkotott képét új vonásokkal egészítik ki, teszik teljessé.

Ez a kép egy teljesen modern ember képe. Modern a szónak igazi jó értelmében, a ki korának törekvéseit, eszméit átérti, kora tudományát ismeri, műveltségében részes, egyesíti magában mindazt, a mi a kor emberére jellemző. De azt is bizonyítja, hogy ez a korszerűség nem maradt nála mozdulatlan, szellemi tőke, hanem aktív, cselekvő tőkévé alakult, lehetővé tette, hogy az élet jelenségeit híven ítélje meg, s beleillesztvén őket régényébe magukon viseljék gondolkodó mély belátású ember voltának bélyegét.

A kor a melyben élt, a francia forradalom utáni kor, az az idő, a melyben az emberiség a százados elfogultság korlátait széttörte, melyben megtanult helyesen gondolkodni és itélni, első sorban — reánk nézve ez fontos — magáról az emberről, arról a viszonyról, a melyben egymással állunk. Így értjük meg, hogy Verseghegy, a katolikus pap, főhősét minden kényszerítő szükség nélkül protestánsnak teszi, és egy lépéssel tovább haladván, azt a vallásos érzületet állítja oda ideálul, mely menten a felekezetek dogmáitól, parancsaitól az egy isten dicséretében és az erkölcs ápolásában találja megnyugvását. Hősei is mind a fölvilágosodás eszméin erősödtek meg, az egyenlőséget hirdetik szóval és tettel. Az öreg gróf jobbágyaival úgy bánik, mintha atyjuk volna, szolgáját meg épen barátjának fogadja, fia előbb egy parasztleányt akar nőül venni, azután meg épen egy pária leányával lép házasságra. A mit Eötvös még 1837-ben mint jogos, de elérhetetlen kívánságot rajzolt (Vár és kunyhó), a büszke oligarchiának és a törekvő demokracziának az egyesülését, azt Verseghegy harmincz évvel előtte jelezni merte: Eötvösnél a kegyetlen atya szigorúsága megtöri a két szerető szívet, itt maga áldja meg a szerető párt.

Ez a szellem hatja át mindannyiukat, felekezeti, nemzetiségi, osztály elfogultságtól mentek. Az iparról és kereskedelemről tisztábbak a nézeteik, azaz helyesebben gondolkodik ezekről a kérdésekről maga az író, mint sokan manapság, sőt Verseghegy szavaiban egyszer a szocializmus hangja is megcsendül: mikor az államot mint munkaszervező, munkamegosztó középpontot szeretné látni, a mely méltányosan juttatna mindenkinek az élet terheiből, hogy az élet javait is igazságosan oszthassa el. Ez az eljárás könnyítene a társadalomnak a munka alatt leroskadó szorgalmas tagjain, munkára kényszerítené a henyéket és az állam avval a haszon-fölösleggel, melyet az erőknél ilyen czélszerű fölhasználása révén nyer, gondoskodhatnék az elaggott, nyomorék emberekről is. A régénynek ezen lapjai már a nemzetgazdaság tudományának körébe

vágnak, s olyan fogalmakkal dolgoznak — munkamegosztás, erőfölösleg, állami onnipotencia — melyeket ma már rendszerbe foglalt a tudomány, de abban az időben újak voltak s különösen nálunk, a hol a kötött birtok és a robot evvel az elmélettel homlok-egyenest ellenkezett, majdnem teljesen ismeretlenek.

Annál nagyobb az érdeme Verseghynek, hogy e tanításnak fontosságát fölismerte és buzgón hirdette abban az államban, mely nemcsak hogy mindenható nem volt, hanem teljesen a kiváltságos rendek és a fejedelem kényétől függött. Az a mód pedig, a mint az állam, a társadalom keletkezéséről gondolkodik, annyira a mai tudomány színvonalán áll, hogy csak a legújabb időben kezdik a tudósok elfogadni és magyarázni.¹

A regény tehát, mint e jellemző vonások mutatják, abban a fölfogásban született meg, mely a XVIII. század végén és XIX. elején a tudósok körében általános volt: az emberszeretet a filantropizmus fölfogásában. A' természetes ember is azt hirdeti, hogy az a lealázó viszony, a melyben az ókori úr és rabszolga, a középkori hűbérúr és jobbágy állottak, természetellenes. Kívánja, hogy a mint ember és ember között fizikailag és kémiailag nincs különbség, ne legyen a társadalomban és jog szempontjából sem. Hirdeti az egyenlőséget és mert egyenlőek vagyunk, szeretetünknek egyformán kell megoszlania összes embertársaink között, az államnak egyformán kell kiterjesztenie gondoskodó kezét mindannyiunkra. Kinek-kinek annyi tisztelet, megbecsülés, tekintély jár ki, a mennyit a lelke, szíve ér, az egyszerű parasztleánynak tehát több mint a hatalmas alispán elkényeztetett leányának, a földhöz ragadt páriának jóval több, mint sok gazdag mágnásnak.

Ez az etikai tartalma, tanulsága A' természetes embernek. Félreismerhetetlen benne a theoretikusoknak, a társadalom filozófiájával foglalkozó íróknak Platóntól Fourierig öröklődő alapjellem, az optimizmus. Az elmélet, a melyet megfogalmaznak, nem reális, meglévő viszonyokon alapszik, hanem elgondoltakon; nem olyannak festik, a milyennek látják, hanem a milyennek szerintük lennie kellene, a milyennek lelkesedésükben elgondolják: szóval a mit nekünk nyújtanak, az utópia.

Ilyen utópia A' természetes ember is, folytatása azoknak a műveknek, melyek, mint fordítások, bevezették a magyar irodalomba a Morus Tamás megkezdte irányt. Az ő Utópiája kezdette meg sorát azoknak a műveknek, melyek elbeszélő formában fejtegettek valamilyen társadalmi vagy államszervezeti elméletet, az ő nyomán indult meg a két föladatnak, a theoretikus fejtegetéseknek és elbeszélésnek összekapcsolása. Az új irány gyorsan elterjedt

¹ Ez az elmélet az u. n. »belátásos elmélet«, melynek főképviselője hazánkban *Pikler Gyula dr.* Azt tanítja, hogy az emberi társadalom csak úgy alakulhatott, hogy az egyes emberek *belátták* annak a szükségességét, hogy tömörüljenek, szövetkezzenek. Verseghyt erre az elméletre úgy látszik Millot »A világnak közönséges története« I: 2. és 17. vezette, a hol már van némi nyoma ennek a fölfogásnak.

és kedvessé lett,¹ átkerült hozzánk is, eleinte csak fordítások révén, végre Bessenyei Tarimeses utazásában megszületett az első magyar utópia, a melyet legalább az akkori fölfogás értelmében eredetinek mondhatunk.

Ezekkel a magyar utópiákkal Verseggy regénye nem áll kapcsolatban. Forrásait kimutattuk föntebb, a magyaroktól nem tanult semmit, annál kevésbbé, mert Verseggy utópiája egészen más természetű. Azokat a tartalmuk is utópiává teszi, a világ, melyben történetük leperog, egészen a költő képzeletében született, és az események nem a maguk kedvéért vannak, hanem, hogy ezt a képzelt keretet kitöltsék. Ilyen épen az említett Tarimeses utazása, mely irodalmunkban ezideig a legrészletesebb méltatásra talált.² Verseggy regényében, láthattuk, nem annyira a tartalom utópisztikus, mint inkább az író fölfogása, nem a tettekben, mesében nyilvánul szerzőjének optimisztikus nézete, mint inkább a jellemzésben, az erkölcsök rajzában.³ A társadalomra vonatkozólag is vannak ugyan utópisztikus részei, de nem kísérti meg, hogy egy egész államot építsen ezekre az alapokra, megelepszik egy kis társaságnak, egy pár család életének ilyenmő rajzolásával. Ebben az egy pontban egyezik egy németből fordított magyar utópiával, Hallónak boldog estéjével (1783), a melyben Halló, az államügyek éléről visszavonult miniszter birtokán minta községet alkot. Verseggy sem rajzol minta államot, csak egy minta községet, minta völgyet, a kaczajfalvit, hol az emberek a többieket lelkük nemeségében, szívük jóságában mulják fölül. Azt a két nagy családot, a mely a kaczajfalvi völgy magas hegyei között éli le nyugodalmas napjait, olyan emberek alkotják, a kiknek erkölcsi érzéséhez a rossznak árnyéka sem fér, a kiknek jeleme a legideálisabb vonásokból alakul. Testileg, lelkileg hibátlan emberek, olyanok a milyeneket az igazi, nagy világban nem találni. Míg a társadalomban élő nemzetek és egyének között folytonos a súrlódás, vetélkedés, míg a legkülönbözőbb fegyverekkel — sokszor tisztességtelenekkel, de mindég élesekkel — kell küzdeniök a létért, a fönmaradásért, addig a kaczajfalvi völgyben ezek az ádáz törekvések, az irigység, rosszindulat, szívtelenség, erkölcstelen vetélkedés ismeretlenek s »a' völgynek ajtajánn ezen igék olvastatnak:

A' természetnek, a szeretetnek, és a' boldogságnak lakóhelye.
Épen ezért neveztük A' természetes embert utópiának.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ E körülmény magyarázatát I. Beöthy. Magyar Széppróza II: 198, 199.

² U. o.

³ Mint célunkra nem tartozó különbséget csak jegyzetben említem meg, hogy nagy eltérés van Bessenyei és Verseggy között fölfogásukat tekintve is. Bessenyei konzervatív, a rendi alkotmány lelkes híve, Verseggy modern, a ki az egyenlőségért küzd.

FESSLER HATÁSA KISFALUDY KÁROLYRA.

Az Irodalomtörténeti Közlemények ez évi folyamának 2. füzetében Kisfaludy Károly »Zách Klára« című eredeti hazai drámájáról állítottam s párhuzamos idézetekkel bebizonyítottam, hogy a dráma fenmaradt alakjában nem készülhetett Bécsben 1812-ben, a hogy Toldy és Bánóczi állítják, — hanem, hogy Kisfaludy Károlynak (Bánóczitól a sajtó alá rendezett) minden munkáiban a következő jegyzet is: M. S.-ben¹ a censura számára készült szép füzött másolat van, melynek végén ez áll: »Da das vorliegende Stück zur Aufführung in Ofen oder Pesth bestimmt; so ist dasselbe auch der dortigen Localcensurbehörde zur Amtshandlung vorzulegen. Von der k. k. Polizeihofstelle. Wien, den 5. Jun 1819.« — Aláírás olvashatatlan.

Emez állításomat utólag még két adattal bizonyíthatom.

Kisfaludy maga állítja e drámájáról, hogy a fehérvári színház számára (bücsüelőadásul) átdolgozta (1819-ben), sőt azt is megmondja, hogy a censura eltiltotta. Ezt bizonyítja Kisfaludy Károlynak (Bánóczitól a sajtó alá rendezett) minden munkáiban a következő jegyzet is: M. S.-ben¹ a censura számára készült szép füzött másolat van, melynek végén ez áll: »Da das vorliegende Stück zur Aufführung in Ofen oder Pesth bestimmt; so ist dasselbe auch der dortigen Localcensurbehörde zur Amtshandlung vorzulegen. Von der k. k. Polizeihofstelle. Wien, den 5. Jun 1819.« — Aláírás olvashatatlan.

E jegyzetnek német nyelven irt részéből azt következtethetjük, hogy Kisfaludy ki akarta kerülni a pesti censurái hivaltal, mert sejtette, hogy itt nem kap reá engedélyt. Azonban így sem kerülhette el sorsát.

A jegyzet azonban nem mondja meg, hogy a dráma mostan ismert alakjában 1819-ben készült, csak annyit mond, hogy a drámát ez alakjában a bécsi censurái hivatal 1819-ben az engedély elnyeréseért a pesti censurái hivatalhoz utasította. Azonban a jegyzet Kisfaludy egy másik művének tekintetbe vételével bizonyíték arra, hogy Kisfaludy Fesslerrel való megismerkedése után irta vagy dolgozta át e drámáját. Ama másik mű a költőnek Tihamér című elbeszélése.

Ezt a művét a költő 1824-ben irta s benne a IV. szakaszban röviden megtalálhatjuk a Záchok történetét. E kis részlet azonos a Zách Klárában foglaltakkal, de azonos Fesslerrel is, a mit legjobban fog bizonyítani az alábbi párhuzam:

Tihamér: IV. szakasz.

Fessler: III, 115—120.

Károly király, Lajos atyja udvarában élt Zács Feliczján, büszke,

Unter den Hofbeamten hatte der König den bejahrten Rittersmann

¹ Az Akadémia kéziratárában (M. Irod. Levelezések 217 sz.) levő, Kisfaludy Károly életére vonatkozó legfontosabb kéziratgyűjteményt nevezi így Bánóczi.

nemes, kemény erkölcsű férfiú: előbb a híres zendítő Trencsényi Máté párthive, később Károly meghitt tanácsosa. Ennek ritka szépségű leánya, Klára, udvarnokszűz gyanánt szolgált Erzsébet királyné mellett. Kázmér, a királyné öcsese, utóbb lengyel király, Visegrádon mulatván szerelemre gyuladt Klára iránt, s minthogy vétkes indulatja meg lón vetve, erőszakkal töré le a virágot, mely sorsára nézve alatta, érdemére nézve sokkal felette tündöklött.

Tudva lévén, hogy a királyné öcscsét határtalan szereté, s hogy Klára mindig társaságában élt, a felingerült atya a királynét tartá az alacson tett eszközének s vizsgálatlanul, boszujától örülésig ragadtatva dühösen rohan a palotába, hol a király önnönivel ebédnél ült; a királyné jobb kezének négy ujját elvágja, a hitvesét védő király karját megvértzi, azután Lajos és András nevendék hercegekre sujtá halálos vasát; de minekelötte vak szándéka teljesülhetne, az oda siető udvarnoktól megöletik. Zács egyetlen fia hív szolgájával el akarván szökni, megfogatik s lófarkon hurczoltatva irtatik ki az életből.

Az eddigi történet Felicián irtózatossá tettével s a királyi házhoz kötelező jobbagyi hűség megszegtével mentegethetni; de az akkori birák szégyenét, kik hizelkedéstől vezéreltetve az utóbbi ítéletet hozzák, semmi idő nem moshatja le. A szerencsétlen, ártatlan, oly rúttal megbántott Klára megfogatik, orrán, ajkain, kezein megcsönkítva, félholtra lóra köttetik s az utczákon szerte vonczoltatva kínok közt ezen kiáltásra kényszerítették: »Igy járjon a király megtámadója!« Zebának, Zács idősb leányának, bár nem is sejté atyja vétkét, Léván feje véte-

Felician Zah, ehemaligen Parteygänger des Trencsiner Grafen Matthäus, durch besondere Achtung und vorzügliches Vertrauen ausgezeichnet... Von seinen zwei Töchtern, Seba und Clara, war erstere mit dem edeln Herrn Kopay vermählet, letztere von seltener Schönheit, Anmuth und Züchtigkeith, Hoffräulein der Königin. Caisimir... verfolgte die liebe Jüngfrau mit sträflicher Leidenschaft; da alle seine Künste vereitelt, seine lasterhaften Anträge mit edler Verachtung zurückgewiesen wurden, verwickelte er kurz vor seiner Rückreise nach Polen durch mancherley Ränke das ehrbare Hoffräulein in Umstände, aus welchen es seiner Gewalt nicht mehr entrinnen konnte. Die schändliche That wurde begangen, . . . Die bitteren Klagen der gewaltsam entehrten Tochter entflamnten den Vater zu äusserster Wuth. Es war allgemein bekannt, dass die Königin ihren Bruder mit ungemeiner Zärtlichkeit liebte; auf sie warf Felician den Verdacht gefälliger Kuppeley; an ihr beschloss er seiner Tochter und seines Geschlechtes Schändung zu rächen. Die Art und Weise, wie er dabey zu Werke gieng, zeigt, dass Raserey alle Besonnenheit und Ueberlegung in ihm erstickt hatte; und gestattet durchaus nicht, ihm irgend einen andern Antrieb, als Rache für seiner Tochter vernichtete Ehre, unterzuschieben.

. . . stürzt der tiegekränkte Vater wüthend in den Speisesaal, wo die königliche Familie heimlich an Tafel sass; er ziehet den Säbel, haue auf die Königin ein und trennet vier Finger vor ihrer rechten Hand, womit sie den Streich aufhalten wollte. Der König wirft sich dazwischen, und wird an der Hand

tik s Kopai, ennek férje, legott éhen múlik ki a tömlöczben. De hogy fejedelmi bűnös ellen egy tanú, egy vád se maradjon fenn, Zácsnak minden ívadéka harmad iziglen hóhérpallosra, többi rokon vérsége pedig örökös szolgaság, s birtokvesztésre ítéltetik.

verwundet. Felician schwinget den Säbel über die unmündigen Kinder Ludwig und Andreas; ihre Erzieher... entreissen sie der Gefahr... Sein einziger Sohn und dessen treuer Diener auf der Flucht eingeholt, an Rossschweife gebunden, durch die Strassen geschleift, bis sie ihr Leben aushauchten, . . . Was bisher geschah, lässt sich durch die ersten Aufwallungen des Abscheues vor Felician's That entschuldigen; was aber folgte, war überlegte, vorsätzliche That, nicht des Volkes, des Pöbels, sondern edler Herren und Machtgeber, deren sträflicheres Verfahren, als die Raserey Felicians war, der König hindern konnte, und auch musste. Allein mit seiner Zulassung, denn nur dadurch konnte es geschehen, wurde die unglückliche Clara, die gerechte Anklägerin Casimirs, ergriffen, an Nase, Lippen und Händen verstümmelt, halbtodt auf ein Pferd gesetzt, durch die Stadt geführt und gezwungen auszurufen: »So ergehe es jedem, welcher sich an seinem Könige vergreift!« Felicians ältere Tochter, Seba, wurde enthauptet, ihr Gemahl Kopay musste im Gefängnisse des Hungertodes sterben: so forderte es die Ehre des Hofes, kein Ankläger oder Zeuge von der Schandthat des verwandten Königsohnes sollte übrig bleiben.

A párhuzamból kiviláglik, hogy a Tihamér e részlete is Fessler nyomán készült, de kiviláglik az is, hogy a költő a Zácsok történetét ugyanúgy tárgyalja itt, mint a drámában; s ebből meg az következik, hogy a drámát is Fessler után dolgozta fel. Mivel pedig Fesslerrel a költő csak 1817 után ismerkedett meg Pesten (különb Fessler III. kötete 1816-ban jelent meg) s a dráma a szóban forgó alakban a fenti jegyzet szerint 1819-ben már készen volt, kétségtelen, hogy Kisfaludy nem Bécsben s nem 1812-ben, hanem Pesten és 1817—1819 között írta vagy dolgozta át Zách Klára című drámáját.

DR. VISZOTA GYULA.

ADATTÁR.

B. WESSELÉNYI LEVELEI VÖRÖSMARTYHOZ.

Wesselényi vagy Bártfaiék vagy Deák Ferencz utján ismerkedett meg Vörösmartyval, s ha ez a barátság nem nyilatkozott is meg nagyszámu levélben, a kölcsönös tiszteleten és rokonszenven alapulván, állandó és meleg maradt s mint Bártfai levele pár sorából kitünik, már 1836-ban meg volt kötve. Ebből folyt Vörösmarty látogatása, ki Wesselényihez Deákkal és Beöthy Ödönnel ment le 1845 május 6-án és Zsibón időzött május 15-én reggelig, midőn Vörösmarty, Deák és Kemény Zsigmond, ki ezalatt szintén Zsibón volt, együtt mentek be Kolozsvárra.

Deák, Vörösmarty és Beöthy ez alkalommal máj. 2-án indultak el Pestről s Debreczenen, Hosszupályin, N.-Létán, Székelyhídon, Margitán, Széplakon, Varsóczon, Szilágy-Somlyón át mentek Zsibóra. Szilágy-Somlyóra Wesselényi küldött eléjük fogatot, eddig u. n. forsponttal mentek. Vörösmarty e látogatása következménye volt annak, hogy ápr. 17-én született második fia s április 23-diki levelében Wesselényit hívta meg keresztapának. Ezt a fiát április 24-én, mint helyettes keresztapa, Deák tartotta keresztvízre Wesselényi helyett.

Zsibóról Deákék, mint írtuk, Kolozsvárra mentek, hol Deák barátjához, gr. Mikes Jánoshoz szálltak. Máj. 16-án d. e. (péntek) érkeztek meg, hová már 15-én várták őket. Az nap délben gr. Teleki József, Erdély főkormányzója adott tiszteletökre ebédet, estve megjelentek a színházban Becker és Hahnel drezdai hegedűművészek hangversenyén, s ezt lakoma követte gr. Kemény Sámuelnél. E lakoma alatt fogadták a polgárság és ifjuság fáklyás-zenéjét, mely alkalommal Urházi György beszédére Deák válaszolt s némely adat szerint Vörösmarty is mondott néhány köszönő szót. Innen 17-én N.-várad felé Pestre indultak. (*Mull és Jelen.* 1845. 40 sz. máj. 20.) Wesselényi szörnyű esős, rossz utban pár nappal utóbb Debreczen felé szintén Pestre jött, hová május

22-ikére ért fel s ott ez alkalommal néhány hétig időzött. Pár napig vele volt itt Deák is, de néhány nap múlva haza ment Kehidára a megyei közgyűlésre. Onnan jun. 16-án egy zalai nagy küldöttséggel újra Pestre jött s itt maradt jun. 25-ig Wesselényi társaságában. Ekkor Deák Kehidára, Wesselényi Zsibóra tértek vissza. Ettől az időtől ered Wesselényi és Vörösmarty valamivel sűrűbb levelezése, mint az alábbiakból kitetszik. A két első kis közlés Bártfai leveleiből van véve s bármi kis adat, de mégis csak adat a költő életéhez; ezért bevettük ide ezeket is.

Legyen e kevés is a nagy költő emlékének szentelve, midőn születése 100-dik évfordulóját az egész nemzet méltó kegyelettel megünnepli.

1.

Bártfai László leveléből b. Wesselényi Miklóshoz Pestről Gräfenberge 1839 máj. 15.

»Máj. 6-án a budai hegyek közé rándultunk, Bajza, Vörösmarty, nőm, Léni s Julis, mint kosárhordó. Ebédünk a csillagnál volt, ott, hol 1836-ban billikomból ittuk a pezsgőt. Olly igen kedves némelly örömekre visszaemlékezni. Adja isten, hogy hasonlókban minél előbb ismét együtt részesülhessünk.«

2.

Bártfai László leveléből Pestről b. Wesselényinek Zsibóra, máj. 12. 1843.

»Csak még azt: hogy Vörösmarty Mihály barátunk mult kedden, máj. 19-kén nőt vett, Csajághy Lórit, Bajzáné fiatalabb nővérét. Az esketés egész csendben ment végbe; én s tőlem senki sem valánk jelen, — nem is vala tudtukra adva. Isten áldja s boldogítsa őket.«

3.

B. Wesselényi Vörösmarty Mihálync k. Zsibó, 1845. decz. 1.

Kedves Miskám! Tudtotokra adom ezennel neked és tisztelt nődek, hogy a jó kis Ninám¹ néhány nap óta nőm. Ajánlom őt barátságodba. Áldjon az ég! Barátod W.

4.

B. Wesselényi Miklós Vörösmarty Mihálynak. Zsibó, 1846. febr. 2.

Kedves Barátom! Szíves válaszodat vettem s hálás érzettel vettem szép és jó kívánatodat. Ujra ajánlom kis Miklósomat szívességedbe.² Frissen van anyjostól, ki téged, nőddel együtt szívesen tisztel.

¹ Lux Anna.

² Wesselényi Miklós fia, szintén Miklós, szül. 1845 decz. 14-én s azt Wesselényi a legnagyobb örömmel tudatta pesti barátaival s nyilván ezek egyikének levelében izente ezt Vörösmartynak is, neki is, mint többi barátainak szívességébe ajánlván fiát.

Ez ide mellékelt levelet szolgáltasd, kérlek, a Nagy Károly kezébe; azért zárom ide, mert nem tudom, ő hol van.

Még a mult sept. 3-án indítottam fel számodra egy bál maros-széki dohányt, de a melyet, mint hallom, nem vettél. Kérlek, nézesd meg Liedemannál. Kolosvárról, úgy tudom, ehhez küldötték s talán nála hever. Szereztél vagy kaptál-e már Fejérmegyében telket? Bár e vidék ne volna oly isten háta megett, beh szívesen szereznék vagy adnék neked egy pár jó telket.

Nődöt szívesen tisztelem, gyermekeidet nőmmel együtt csókoljuk.

Talán írtam vagy mondtam már neked, hogy keresztfiának nálam egy angolivadék kétéves kanczacsikója van, melynek neve Remény. E Remény szépen nő.

Bajzát üdvözöld nevemben, maradok barátod . . .

(U. i.) Éppen most értesít Nagy Lázár a felől, hogy a dohányra nézve tett kérdésére a kolosvári kereskedő, kire bízva volt, Vikol Gergely, azt felelte, hogy a dohány még a mult sept. 3-án felküldött és hogy Liedemann által már által is adatott.

5.

B. Wesselényi Vörösmarty Mihálynak. Zsibórol, 1846. máj. 18.

Édes Mihályom! Nem tehetem, hogy olykor ne szóljak hozzád. Oly érzet volna nekem veled lehetni, hogy annak surrogatumocskája, a levélírás is igen jól esik. Azon nem sok elérhető vagy legalább remélhető élvezések közt, mi számomra még létezik, elől és magasan áll az, hogy bár minden évnek egy részét Pesten köztetek tölthetném.

Irod, hogy szegény Garay helyzete rossz. Vajon miként lehetne rajta segíteni? ¹

Nekem pezsgőkészítésre a legjobb nemű dugókra lenne szükségem; itt Erdélyben nem lehet olyat kapni, milyen nekem kellene, t. i. lyukatosság s fásság nélkülit s nem volt ilyen a mult debreczeni vásáron is kapható. Az ilyenféle dugót sammetstoppelnek hívják. Kérlek, írd meg nekem, hogy hol és mennyin lehet százát kapni? De ez iránt tudósíts, kérlek, mentől előbb, mert a leveendő bor nem fog soká várhatni. Ez idén a szőlőre nézve oly jó idő jár, miszerint reméllem, hogy valami hozzád valóban méltó bort fogok számodra Rónán ² vagy Udvarhelyt készíthetni. Ninám igen szívesen köszönt téged s nődot, kit én tisztelek. Mit csinál a keresztfiad? A mi fiunk jól van. Áldjon az ég! barátod . . .

6.

B. Wesselényi Vörösmartynak. Zsibórol, 1846. júl. 26.

Édes Miskám! Május 26-iki ³ szíves levedre nem válaszolék, felhagyván ezuttal a finum dugóvétel szándékával, mert úgy véltem, hogy

¹ Vörösmarty 1846. márcz. 6-iki levelében. L. *Történeli Lapok*, I. 267. l.

² A rónai szőlőt azonban máj. 21-én a jég elverte. L. Bártfaihoz e napról írt levelét.

³ L. e levelet *Történeli Lapok*. II. 846. l.

a tavali pezsgővé gyötrött bor savanyó lelkét csekélyebb dugó is illően befojtandja. Az idei szárazság s hőség annyira készíti a szőlőt, miként az idei bor, azt hiszem, jobb dugóra leend méltó; méltó leend arra is, hogy neked jó római pirost készítsek. Irj valamit, mit csináltok oda fent a tudós és tudatlan világban. Nekem itt egy napom taszigálja a másikat. Nyom nélkül telnek biz' azok el; nem azért, hogy életem utja oly síma lenne, mint a bársonygyep vagy makadamizált szilárdású; hanem, mert a mély sár- s homokban, ho! legkínosabban jársz, legkevesebbé marad tiszta nyomod. Az, mi lépteidet gátolja, haladásodat akadályozza, öszvefoly s eltemeti nyomodat. Bár az a vasuttalálmány vagy száz évvel előbb létesült volna, úgy talán csak e vidékre is jőne már Pestről vasut, vagy bár mi száz évvel később élénk. Beh jó lenne ez sok más tekintetben is. Azonban, ha a vasut, t. i. a számunkrai, csak pium desideriumnak marad is s az utazás ezen posesit nélkülözünk kell is; de annak kevesebbé döcögős folyását bizton remélhetjük: innen Somlyóra e tavaszon kezdeték meg az utnak jó móddali és érelyes készítését; s így én is biztosabban remélhetem, hogy a rossz uttói undor kevesebbé fog Téged innen eltartóztatni. Alig gondolhatod, mennyire vágnám veled lehetni.

Nőm nődöt — kit én is igen szívesen tisztetek — veled együtt igen szívesen tiszteli s gyermekeidet velem együtt csókolja. Áldjon az ég! barátod . . .

U. i. Garay felől írod, miszerint nem igen tudod, miként lehetne rajta segíteni; de kérlek, gondolkozz s gondolkozzatok; mert oly embernek mint ő, sínlódni nem szabad. Bár lenne valamelyik Batthyányinak nagyobb könyvtára, mely mellett ő könyvtárnokoskodhatnék. Hát nem lehetne-e számára valami ilyforma állást teremteni? Miért nem vagyok én gazdag?

7.

B. Wesselényi Vörösmarty Mihálynak. Zsibórol, 1846. szept. 21.

Mindenek előtt, édes Miskám, közelgető névnapodra s azt követendő sok számos névnapjaidra ezer áldást. Bár veled s veletek ünnepelehetném meg e napot; szívesen ünnéne veled s jóllétedre néhány pohár pezsgőt.

Az örök váltságáról írsz. Üdvös dolog, olyan, mit nem lehet, hogy becsületes ember ne ohajtsjon; miért fáradni a legnemesbek verejtékére is méltó. Azonban, hogy Magyarhonban rögtön s békés uton létesíthető legyen, nem képezem; hogy pedig Erdélyben mostanság nem létesíthető, azt látom lelki nem vak szememmel. Magad mondod, hogy a közadó az örökváltságra multhatlanul szükséges. Ez igaz, de a kettőt egyszerre akarni létrehozni, annyit tenne, mint az egyiket a másikkal őlni le. Számtalanok az örökváltságtól undorodók; számtalanok a közadótól borzadók. Kettős ellenszegülésre kell számítani. Ha ezen s azon oldalról egyszerre történik a megtámadás, kedvellt célát mutatva lehet remélni a nem kedvellt eszköz elfogadásábai beleegyezést, de kedvetlen eszközt használni szintoly kedvetlen célbai beleegyezésre motívumul: fonákság

s bizonyosan süker nélküli lenne. Erdélyben még egy ellenséges tényezővel több van: nagy, roppant itt száma azoknak, kik a jelen önkényhez ragaszkodnak; tehát a közadótóli iszony, a mostani számtalanok által kedvelt helyzet megváltoztatásátóli rettegés s az örökváltságtóli irtózás az, mit egyszerre kellene megtámadni s legyőzni; kik által a megyékben s országgyűlésen többséget kellene előbb mind a közadó, mind a mostani helyzet megváltoztatása, mind pedig az örökváltság eszméinek bírni; úgyde az első bizonyosan s az utolsó még bizonyosabban kisebbségben van s marad, legfeljebb a mostani helyzet megváltoztatásába kéntelenségből beleegyezők száma nyerhet egy kis nyomoruságos többséget. Vanak felesen Erdélyben, kik az örökváltság mellett nyilatkoznak, de ezek közül sokan ezt csak azért teszik, mert jól tudják, hogy ebből semmi sem lesz. Ezzel akarnak az urbér létesítése alól kibújni, vagy legalább azt továbbra halasztani, legalább addig élősködni a jobbagyságon s annak ugynevezett szirjával táplálni elszigorodott értéki s gazdasági létüket; mások — de ezeknek száma kicsiny — jó lélekkel vannak az örökváltság mellett s nemes ábrándjokban feledik mindazt, hogy nálunk urbér, közadó s örökváltságra nézve nagyobb az ellenszenv, hogysesem sükert lehetne remélni, mind pedig, hogy még jóakarattal mellett sem volna miből és mivel eszközölni az örökváltságot. Mi az én hathatásomat illeti, az parányira vagy talán semmire szigorodott egybe. A jó székelyek igaz, hogy választottak, de azt hiszem, hogy csakis nékiek jutottam eszközbe.¹

A megnyílt országgyűlésen a hangulat olyan, hogy én ott bajosan hathatnék. Te Erdélyt Kolozsváron inneni ruhában ismerted meg, mely ruhát embereink valamint ritkán öltenek fel, úgy kényelmetlenül találván, hamar le is vetik; hétköznapi pongyolájuk rongyos is, szennyes is. Most választások folynak, — ezen komédia engem nem érdekel. Midőn az urbér jó szőnyegre, ha mutatkozik valami hathatási lehetőség, bár nehezemre esend is, fellépek.

Szólónk jól érik s a számodra készítendő piroshoz jó reményem van.

Nóm igen-igen szívesen köszönt. Nődöt tiszteljük, gyermekeidet csókoljuk. Örvendeztesd megint egy pár sorral barátodat.

U. i. Ferkóhoz² elmégysz ugy-e? bár jó egészségben találnád. Én nagyon régen nem vettem tőle levelet.

FERENCZI ZOLTÁN.

ADATOK BALASSA BÁLINTRÓL.

Harmadik és befejező közlemény.

64. *Pozsony, 1586. jul. 9.* A kamara a főherczeghez: Amit *Balassa András* kér, hogy ő felségének a magyar tanácsban kiadott decretuma, mely szerint a neki megítélt *véglesi* portióba bebocsáttassék, megoltalmaztassék, hajtsassék végre s ez a közte és patruelsei *B. Bálint és Ferencz* közti vitás

¹ B. Wesselényi arra érti, hogy Udvarhelyszék követül választotta meg az 1846-iki évi erdélyi országgyűlésre.

² Deák Ferencz, kit baráti körben így szoktak hívni.

ügy további bíraskodásnak ne vetessék alá, — a Balassa András kérvényéből, melyet fenséged hozzánk áttett, megértettük. Mindjárt megjegyezzük, hogy ezt a királyi rendeletet mi az előtt sohse láttuk s ezért adhattunk eddig vele ellenkező javaslatot. Mind a mellett korábbi véleményünkön az a rendelet nem változtat; mert a dolgok folyamából kitünik, hogy B. Bálint és Ferencz már kezdettől fogva azon törekedtek, hogy B. Andrásnak ne legyen szabad birtoklása s ez a törekvés csak enyhül, de véget nem ér azon decretum kibocsátásával, mely decretum vagy ítélet nem mind a két fél meghallgatásával, hanem csak az egyik bemondása alapján hozott. B. Bálint és Ferencz meghallgatás nélkül ki nem zárhatók s nem áll ellene a constitutio, gr. Draskovics püspök és kir. helytartó az a nézete, hogy iudicium arbitrium non posse, nisi partibus concernentibus, mert ez a magán emberek ügyeire vonatkozik, holott Végles az ő felsége tulajdona s csak zálogjogon bírják egy részét a Balassák. Szabad lesz tehát ő felségének, mint tulajdonosnak iudicium arbitriumot rendelni ebben a veszekedésben, mihelyt az egyik fél meg nem egyezik s azt kéri. Mert tudni kell, hogy mindkét fél egyenlően részesedik e a zálogban? nehogy tévedésből csak egy bírja azt, a mi többet illet. Egyébként minthogy a kardinális ur vonakodik ezen ítélkezéstől, mostani tartózkodási helyének távolléte miatt, ugy egyik vagy másik nap betérhet ide Pozsonyba s elintézheti az ügyet. Ha pedig fenséged az ő vonakodásának helyet ad, akkor rábízhatja ezt a dolgot Istvánffy Miklós propalatínusra, a ki 3—4 tanácsos társával, meghatározott és a felekkel közölt napon itt Pozsonyban, mint legalkalmasabb helyen, ítélkezhetik benne. (Exped. camer.)

65. *Zemplén, 1586. sept. 3.* Zemplén vármegye alispánjának és négy szolgabirájának oklevele arról, hogy 1586 ápr. 1-én tartott közgyűlésén *Gyarmati Balassa Bálint és neje Dobó Krisztina* személyesen, másrésről Zokoly Miklós, mint Kisvárdai Várday Miklós árvájának Katalinnak gyámja szintén személyesen megjelenvén, ki jelentették, hogy a köztük Helmece és Zombor (Zemplén vm.) miatt fennforgó viszály rendbehozását Rákóczy Ferencz zempléni alispán elnöklete alatt egyenlően és szabadon választott tíz bíró ítélete alá bocsátják, kiknek jövő máj. 12-kén hozandó határozatának a felek, a peres birtokok elvesztésének terhe alatt alávetik magukat. A vármegye jun. 10-kén tartott közgyűlésén aztán Rákóczy alispán jelentette, hogy elnöklete alatt Briberi Melíth István szepesi kamarai prefektus, Paczoth Ferencz, Herczegh Ferencz, Kállay János, Soos András szabolcsi alispán, Csuthy Ferencz, Palojthay Miklós, Rakovszky János, Kálnássy György, Bornemissza Imre tokaji alkapitány választott bírák előtt a peres felek a követk. egyességre léptek: 1-ör. Azt az 1000 arany jegybért, melyet Dobó Krisztina Mágócsy Gáspárnak 1000 magy. frtban elzálogosított, Zokoly Miklós vagy visszaváltani, vagy pedig Zombor falu árába betudni tartozik. 2-or. Minthogy Zombort Várday Mihály a Telegdy Mihálytól kölcsönvett pénzen szerezte a szepesi kamarától; ezen 12,000 frt kölcsönt s annak 600 frt, kamatját egyenlő részben mindkét fél magára vállalja s Zombor Dobó Krisztina és Várday Kata közt két egyenlő részre osztatik s min-

denik bírja, mint a szepesi kamara által elzalogosított birtokot. 3-or. Az ingóságokról s a zombori birtokból Várday Mihály halála óta befolyt jövedelemről Zokoly Miklós mindjárt másnap számoljon el, a fennmaradó haszon két felé osztatván. 4-er. Azt a három arany gyűrűt, mely eddig közös volt s melyet csak a becslésig tartott magánál Dobó Krisztina, most Várday Katának ajándékozza; ez viszont elengedi azt a 200 arany frtot, melyet Dobó Krisztina a sárospataki birtokára vonatkozó ítélet-levelek kiváltására Várday Mihálytól, illetőleg a Várday János és Kata anyai javának elzalogosításából fölvelt. Dobó Krisztina hitbére fejében 300 m. frttal kielégítettnek nyilvánítja magát s azt a 200 frtot, melylyel Zokoly borok árában adós neki, elengedi Zokolynak. 5-ör. A losonczi javakból elvitt ingókért, barmokért Dobó Krisztina a sárospataki jószágból kárpótoltatik; a Várdában levőket Dobó Krisztina kapja. A pataki jószágban levő vetések, még ha azok magja Várdából hozatott is, teljesen Dobó Krisztinának jutnak. A Várday Mihály halála után marad összes ingóságokon közösen és egyenlően osztozkodnak. 6-or. Az a négy jobbágytelek és egy szőlő Zomborban, melyeket Várday Mihály Zokolynak adott, megmaradnak Zokolynál, de Dobó Krisztinának más, hasonló értékű telkek és szőlő adandók; azonfelül Zokoly és Várday Kata azt a pert, melyet Dobó Krisztina és Balassa Bálint ellen Lovász Pál jobbágy megölése miatt folytatnak, beszüntetik. Azt a vallomást, melylyel Várday Mihály egy zombori szőlőt Paczoth Ferencznek adományozott, a maga része erejéig Dobó Krisztina is érvényben hagyja s az esetre, ha a kamara visszaváltaná Zombort, 250 frttal kárpótolja Paczothot. 7-er. A Kátay Ferencznél zálogban levő ezüst edények és nyakék a végrendelet értelmében Várday Katát illetik, de kiváltásuk is. 8-or. A Kisvárdai vár hadiszerezvényeiről s az adósságokról más, ahozértő bírák közbenjöttével fognak intézkedni a legközelebbi országgyűlésen vagy nyolczados törvényszéken. Ekkor rendezik a még fennforgó controversiákat, köztük a Balassa Bálint által már kifizetett nyalábi adósságot. — Ha ezen egyességet bármelyik fél megszegné, abba bele nem nyugodnék, akkor Zemplén vármegye alispánja felhatalmaztatik a makacs fél zombori részjószágát a másik javára zálogjogon elfoglalni vagy ha Zombort időközben a kamara visszaváltaná, akkor a feleknek bárhol található javait szabad az alispánnak minden pörlekedés nélkül exequálni. (Neoreg. act. fasc. 1741. No. 15 és fasc. 1728. No. 11.)

66. *Prága, 1586. sept. 18.* Rudolf király meghagyja Istvánffy Miklós nádori helytartónak, hogy mivel »hisce proxime transactio diebus« *Kisvárdai Várday Mihály* kir. tanácsos és főpohárnokmester, valamint néhai testvérenek Várday Miklósnak a fia János férfitód nélkül meghaláloztak, a Szabolcs vármegyei Kis-Várda vár és tartozékai magyar koronára, a kir. ügyészégre szállott. E javakat tehát Zokoly Miklóstól, a Várday Miklós lányának, Katalinnak a gyámjától szerezze vissza, azok visszabocsátása iránt szólítsa fel Várday Katát és Várday Mihály özvegyét (most *Balassa Bálintné*) *Dobó Krisztinát*, meghagyván és kiadván mégis amannak egy házat és leánynegyedét férjhezmenéséig, emennek pedig hitbér czímen illető részét. Ha pedig ezek valami jogot formálnának,

annak igazolása végett a legközelebbi országgyűlés 15-ik napján jelennek meg Istvánffy előtt. (Ezt a parancsot még 1586 márcz. 20-án szerkesztette meg a kamara, 1586 ápr. 21. és sept. 18-án renoválta. Máskép azt írta az aljára: Elveszté ezt a pert a fiskus az 1589. évi Szt.-Györgykor hirdetett eperjesi oktávn. »Oleum et operam fiscus perdidit.« Pozs. kam. iratai III. sor. N. r. a. fasc. 3 Nro 19 és fasc. 1735 Nro 15.)

67. *Nádasdi kúria, 1586. nov. 25.* Istvánffy nádori helytartó jelenti Rudolf császárnak, hogy Prágában 1586. sept. 18. kelt parancsa folytán, minthogy ítélőmestere most nincs, maga jelent meg nov. 15-én Kis-Várda várában, hol Zokoly Miklóst és gyámleányát megtalálván, felszólította őket, hogy a Várday Mihály és Miklós magvaszakadt birtokait, a kisvárdai várat és uradalmat egy atyai házon és a leány kiházásításáig a leánynegyeden kívül — bocsássák vissza. A mennyiben ezt tenni vonakodnának és azon uradalomhoz jogot formálnának a legközelebbi országgyűlés 15-ik napjára jelenjenek meg a bíróság előtt. — Azután ugyanaz nap Kisvárdai városában szokott lakóhelyén fölkereste *Dobó Krisztinát*, a ki férje *Balassa Bálint* jelenlétében Makray nevű embere által egy latin választ nyújtatott által, hogy ő felsége citátióját megértették, de nem kétkednek, hogy ő felsége előtt nyilván van, mily kiváló hű szolgálatokat tett a Kisvárdai család az uralkodó háznak; nem gondolhatják tehát, hogy ő felsége mint minden árvák gyámja, velők perlekedjék s őket tönkre tegye. Egyébiránt ő felségének engedelmeskedni akarnak s törvényszéke elé állanak. Erre Istvánffy figyelmeztette, hogy ő felsége nem akar törvénytelenül eljárni s *Dobó Krisztinát* a férje javából járó dos iránt biztosítja, de a többi birtok visszabocsátását kívánja. Mire *Balassa B.* a *Dobó Kr.* nevében azt válaszolta, hogy miután felesége a hitbére iránt Zokoly Miklóssal egyességet kötött, ahhoz tartja magát s azért a dost ő felségétől fel nem veheti. Ennek következtében Istvánffy mind Zokolyt, mind Kisvárdai Katát, mind *Dobó Krisztinát* az országgyűlési törvényszékre megidézte. (N. r. a. fasc. 3 Nro 19 és 1735: 15.)

68. 1587. A király-lehotai Lehoczkyak protestálnak *Balassa Bálint* és *Ferencz* ellen a király-lehotai erdejökből 500 szálfának erőszakos elszállíttatása miatt. (Liptó vármegye ltára. Prot. protest. fasc. IX. Nro 54.)

69. *Bécs, 1587. jan. 27.* Ernő főherczeg a pozsonyi kamarához: A *Balassa Bálint* és *Ferencznek* inscribált ujvári vár némely jobbágyai ő felsége rezének ellopásával és eladásával vádoltatván, az egyiket B. Bálint átadta a besztercebányai prefektusnak, de a másikat és harmadikat mindkét Balassa vonakodik kiszolgáltatni, jóllehet egynehányszor figyelmeztettük a királyi jövedelmek háborgatóira előirt büntetésre. A Balassák védekezése, hogy a vár a királyé és így a kir. jövedelmeket csonkító, oda tartozó jobbágyok megbüntetése és előállításá a király gondja — helytelen; mégis a kamara véleményét óhajtáná ismerni a főherczeg. (Ben. resol. ad. cam. pos. 1587. fol. 20.)

70. *Bécs, 1587. febr. 12.* Az udv. kamara tudatja a pozsonyi kamarával, hogy egy ajánlkozó a *Balassáknak* inscribált Ujvárra még 10,000

írtot kész ráfizetni. Adjon a kamara a vár állapotáról, jövedelméről felvilágosítást, arról pedig véleményt, hogy mennyit lehet fölülfizetés czímén és mennyit örök áron kérni? (Ben. resol. 1587. fol. 30.)

71. *Pozsony, 1587. febr. 14.* A bécsi kamara 1587 febr. 12-ki tudakozódására azt válaszolja a pozsonyi kamara, hogy az ujjvári dologról csak annyit tud, hogy Liptó-Ujjvár 1554 máj. 20-kán inscribáltatott Balassa Jánosnak 13,500 írtba. Úgy hallja, de biztosan nem tudja, mert okmány nem áll rendelkezésére, hogy ez később változott. Jó lesz előbb a rá vonatkozó iratokat fölkerestetni az udv. kamarában. A fölülajánlás elfogadása előtt tanácsos a mostani birtokosokat megkérdezni, hajlandók-e ráfizetni, a mit mások ráigérnek. Ha hajlandók, akkor inkább náluk hagyandó a vár. Az új ügyletnél kérdés még, hogy jure perennali vagy jure inscriptionali kötötték-e? (Exped. cam.)

72. *Bécs, 1587. febr. 17.* A bécsi udv. kamara véleményezés végett megküldi a pozsonyi kamarának *Balassa Bálint* és *András* kérvényeit, (hiányzanak), melyekben *Ujjvár* felett egymásközt folyó per bírói elintézését sürgetik. (Ben. resol. ad. cam. Pos. 1587. fol. 37.)

73. *Pozsony, 1587. márcz. 11.* A kamara nem ellenzi, hogy a *Balassa Bálint* és *András* közt *Ujjvár* felett folyó perpatvar az ország bírái ítélete alá bocsáttassék. Minthogy pedig *Draskovics György* kir. helytartó, a ki ebben az ügyben már dolgozott, meghalt, ennél fogva *Istvánffy nádori helytartóra* lehetne azt bízni, a ki bizonyos határidőre összehíván az ország bíráit és ő felsége tanácsosait a felek jelenlétében és panaszuk meghallgatása után ítélnének. Ez a bíróság a fiskus tulajdonját nem veszélyeztetné. Mert, még ha sikerülne is *Balassa Bálint*nak részesedni a várból, ő felsége, mint voltaképeni tulajdonos, tőle is elveheti s annak adhatja, a kinek akarja. (Exped. camer.)

74. *1587. ápr. 22. Balassa Bálint Nagy-Tur faluját 2300 mflért eladja Nagy Ferencznek és Thury Mártonnak.* Nos conventus ecclesie sancti Benedicti de juxta Gron. Memoriae commendamus tenore praesentium significantis quibus expedit universis, quod magnificus dominus *Valentinus Balassa de Gyarmath* coram nobis personaliter constitutus oneribus et quibuslibet gravaminibus generosi ac magnifici pueri *Johannis Balassa* filii et magnificae dominae *Christinae Dobo de Ruzka* consortis suae, item magnifici domini *Francisci Balassa* de eadem Gyarmath fratris sui carnalis et uterini, necnon generosarum ac magnificarum dominarum *Annae, relictae olim Nicolai Forgach de Ghymes et Mariae* alias consortis *Johannis Bánffy de Also-Lindva* generosorum ac magnificorum dominorum, sororum videlicet suarum carnalium ac uterinarum, praeterea magnifici domini *Andreae Balassa de praedicta Gyarmath* patruelis sui, insuper universorum fratrum proximorum et consanguineorum liberorumque ac haeredum et posteritatum suorum utriusque sexus universorum, etiam deinceps nascendorum, quos videlicet praesens negotium tangeret seu concerneret, vel in futurum tangere seu concernere posset quomodolibet, in se assumptis et levatis sponte et libere vivae vocis suae ministerio fassus est et retulit in hunc modum: quomodo ipse attentis et consideratis fidelibus et gratuitis servitiis generosi domini *Francisci*

Nagy de Gycola, sacratissimae caesareae et regiae majestatis partium regni Hungariae Cisdanubianarum vicecapitanei, necnon generosae dominae Euphrosinae Baloghy consortis ejusdem, quae ipsi praedecessoribus et parentibus suis pro locorum et temporum varietate, juxta eorundem possibilitatis exigentiam exhibuerunt et impenderunt totalem et integram possessionem suam Nagy Thur vocatam, omnino in comitatu Honthensi existentem habitam, simul cum cunctis ejusdem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet sat. sat. praememoratis domino Francisco Nagy, dominae Euphrosinae Baloghy consorti, Johanni et Stephano filiis ejusdem, praeterea generoso ac egregio domino Martino Thury sacrae caesareae et regiae majestatis presidii Komaromiensis vicecapitaneo, fratri ejusdem, dominae Annae Felpőczy consorti egregiis Francisco ac Stephano filiis ejusdem Martini Thury ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis in et pro florenis bis mille et trecentis hungaricalibus jure perpetuo et irrevocabiliter (demptis tamen sex sessionibus colonialibus ac molendino generosae dominae Barbarae Zep. relictac egregii condam Georgii Balogh alias vicecapitanei praefatae sacrae caesareae et regiae majestatis praesidii Canponensis filiorumque ejusdem, quas videlicet sessiones idem olim Georgius Balogh ex donatione et collatione sacratissimi principis et domini domini Rudolphi secundi, dei gratia electi romanorum imperatoris semper augusti ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. regis etc. domini nostri clementissimi tenuisset et possedisset, tenerent et possiderent etiam de praesenti) dedisset, vendidisset, inscripsissetque, ac per manus assignasset jure, uti praemissum est, perpetuo et irrevocabiliter tenendam, utendam, possidendam pariter et habendam, nullum jus, nullamque juris et domini proprietatem pro se per amplius reservando sat. sat. Assumendo nihilominus super se in sua propria, necnon praememoratorum Johannis filii, dominae Christinae Dobo comthoralis, domini Francisci Balassa fratris carnalis, item dominarum Annae ac Mariae sororum carnalium et domini Andreae Balassa patruelis suorum haeredumque et posteritatum utriusque sexus universorum personis eosdem dominum Franciscum Nagy, dominam Euphrosinam Baloghy consortem, Johannem et Stephanum filios, Martinum Thury fratrem ejusdem, dominum Annam Feölpeőchy consortem et Franciscum ac Stephanum filios praetacti Martini Thury ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universos in quietis et pacifico domino praetactae suae possessionis Nagy Thur contra quospiam legitimos impeditores, causidicos et actores tueri, protegere et defensare propriis suis laboribus fatigiis et expensis. Quod si vero ad instantiam quorumvis praememoratos sat. in quieto dominio ejusdem possessionis Nagy Thur idem fatens vel haeredes et posteritates tueri et defendere nollent, non possent aut non curarent, extunc eisdem similia et aequalia bona sua in comitatibus Honthensi vel Neogradiensi existentibus habita vigore saltem praesentium medio vicecomitis et judicum nobilium ejusdem comitatus, in quo scilicet voluerint occupare, statum et defacto occupandi, manibus eorundem tradendi, jureque perennali possidendi plenariam dedisset et concessisset potestatis facultatem sat. In cujus rei memoriam, firmitatemque et robur praesentes litteras nostras sub sigillo nostro authentico

et conventuali eidem domino Francisco Nagy dandas duximus et concedendas. Datum feria quarta proxima post Dominicam Dubitate, anno domini millesimo quingentesimo octuagesimo septimo. (Garam szt. benedeki konvent ltára. Extract. protoc. litt. G. pag. 180 és annak 1719-ki hit. átiratában Orsz. Ltár Neo reg. act. fasc 40. No 85.) Ez okmánynyal kapcsolatban érdemesnek tartom az egyik vevő: Thury Ferencz Ujvárbán 1613, jun. 14. kelt levelét közölni, melyben birtokos társától Lessenyei Nagy János nyitra-szegi lakostól némely tartozásoknak nyugtákkal való igazolását kívánván, a következőket írja: »Mert a dolog így volt: Nagy-Tur volt 1600 frtban Balogh Jánosnál zálogban; azt én adtam meg Balogh Jánosnak a maga házánál, kiről ma is megemlékezik. Ismét, hogy örökben adta Balassa Bálint a jószágot, azért kért még fl. 700; azért adott volt szegény atyám egy pej lovat B. Bálintnak 400 ftban. Azon ló az utban, hogy vitték, megsértette volt a lábát; hogy sántult, visszaküldötte Balassa Bálint a lovat; mely lovat ismét jó kedvvel szegény Pálffy Miklós uram meg vett volt szegény atyámtól fl. 400 és kedves lova is volt. Annak utána a klmed atyja ugy adott volt más lovat Balassa Bálintnak egy vehem török lovat és aztán ugy végezett a klmed atyja arról fl. 700 Balassa Bálinttal. Mit adott, mit nem az egy lovon kívül, azt én nem tudhatom; ugy hogy a fl. 1600 és a fl. 700 tett egy summában fl. 2300. Immár a fl. 1600 mi adtuk meg és ktek 700 fl. és ugy még ktek tartozott nekünk fl. 350, mert minekünk csak fl. 1150 kellett volna letenni, kteknek is annyit; de hogy nem volt annyi pénze klmed atyjának, ugy kérte sok szóval szegény atyámat, hogy letegyje azt a fl. 1600 és mihelyen pénznek szerét teheti azonnal megfizet mindeneiket, és ugy maradt csak azzal a fl. 350 adós«, sat. (Ered. Orsz. Ltár. Missiles.)

75. Bécs, 1587. ápr. 29. Minthogy a királynak, a főherczegnek és az udv. kamarának ismételten, biztos forrásból tudomására jutott, hogy Balassa Bálint és Ferencz ujvári jobbágyaikon hallatlan kegyetlenséggel dühöngenek, holmijaikat elragadozzák, táplálékaiktól megfosztják, úgy hogy hajlékaikat szökve elhagyván családjukkal egyetemben éhen kell elveszniök s még annyira elrettegettik a szerencsétleneiket, hogy életök veszedelme nélkül panaszkodni se mernek, — az udv. kamara kérdést tesz a pozsonyinnál, vajjon a Thurzó György és Illésházy István közt Árva és Likava határa miatt fennforgó perpatvar eligazításával megbízott bizottság nem vizsgálhatná-e meg e panaszokat s nem adhatna-e tanácsot, mikép kellene annak végét vetni? (Ben. resol. 1587 fel. 86.)

76. Pozsony, 1587. máj. 4. A pozsonyi kamara az udv. kamarához. A zsarnokságnak, melyet vád szerint Balassa Bálint és Ferencz az ujvári jobbágyakon elkövetnek, megvizsgálására jobb módot nem lát, mint, ha a likavai vár összeírására kiküldendő bizottság megbizatik, hogy titokban ügyesen tudakozódjék Balassáék kegyetlenkedéséről; de titokban, mert másképp czélt nem érnek, mert a földesurak megfélemlítik a jobbágyokat s azok nem mernek igazat vallani. A mit Balassáék kicsikartak a jobbágyoktól, azt a vár visszavételekor az inscriptionalis összegből ki lehet fogni. (Expd. camer.)

77. 1587. jun. 25. A pozsonyi kamara jelenti az udv. kamarának, hogy az ujbáryi jobbágyoknak a földesuraik *Balassa Bálint és Ferencz* ellen elnyomatásuk miatt emelt panaszokat megvizsgáltatta s arról a jelentést beterjeszti. (Pozsonyi kamara iratai III. sorozat 40 csomó.)

78. Bécs, 1587. aug. 27. Ernő főherczeg Balassa András és Joo János jogügyigazgató levele kíséretében az ország bírái által *Balassa Bálint és Ferencz* ellen hozott ítéletet a végből közli a pozsonyi kamarával, hogy ez véleményét nyilvánítsa arról, hogy az ítélet végrehajtása nem ártalmas-e a fiskusnak Végleshez és Ujvárhoz való jogára? (Ben. resol. 1587. fol. 170.)

79. Bécs, 1587. aug. 30. Ernő főherczeg megküldi a pozsonyi kamarának a likavai vár összeírására kiküldött bizottság jelentését (hiányzik) azon rossz bánásmódról, melyben az ujbáryi jobbágyokat *Balassa Bálint és Ferencz* részesítették és kérdi, hogy mit kell ez ügyben tenni? (Ben. res. 1587. fol. 171.)

80. Pozsony, 1587. sept. 3. A kamara a főherczeghez. Megértették a bizottság jelentéséből *Balassa Bálint és Ferencz* kegyetlenkedéseit az ujbáryi jobbágyokon, melyekről eddig is sokat hallottunk. Hogy a szegény nép ettől a crudelis uralomtól megszabaduljon, nincs más mód, mint a várat visszaváltani Balassáéktól. S minthogy az van az inscriptionalis levélben, hogy szépen tartoznak a jobbágyokkal bänni, azokat a rendes adózásnál és szolgálmánynál többre nem erőltethetik, ennél fogva, ha tették: a jobbágyok kára az inscriptionalis összegből levonható és megteríthető. A visszaváltás okául is mondható, hogy Balassáék nem teljesítették az inscriptionalis levélben foglalt köteleességeiket. (Exped. camer.)

81. Pozsony, 1587. nov. 4. A kamara *Dobó Ferencz*hez: Megkaptuk a Ngod levelét az Ernő főherczeghez írottal együtt, melyeket *Balassa Bálint* tetteiről és szándékairól (factis et intentionibus) írt. Azonnal elküldtük a főherczegnek. Dicsérjük Ngod serénységét, hogy de pravis molitionibus Balassae a kamarát tudósította, fecit id ex debito officii sui s kérjük, hogy jövőben is szorgalmasan vigyázzon rá. (Exped camer.)

82. Pozsony, 1587. nov. 24. és 27. Vas Benedek és Márton, a kik a sárospataki várnak *Balassa Bálint* részére történt alattomos elfoglalásában részt vettek s azért a mostani országgyűlésre vannak citálva, kérik, hogy mivel Prépostvári (Bálint) hadba hívta őket, tehát a jövő országgyűlésre citáltassanak. Erre azt javasolja a kamara a főherczegnek, hogy tekintve az okot, melyet felhoztak s meghallgatván a fiskust is, a ki azt mondja, hogy Vasék esküvel is tisztázhatják magukat, kérésük teljesíthető, egyébként ő felsége egészen is fölmentheti őket a további perbevonás alól. (Exped. camer.)

83. 1588. *Balassa Bálint* ozdini portióját (Nógrád) Majthényi Lászlónak 600 frtéért elzalogosítja. (Garam-szt-benedeki konv. lt. Litt G. pag. 227.)

84. 1588. *Balassa Bálint* tiltakozik Pongrácz László ellen az ő liptó-szent-miklósi jobbágyának Huszty Pálnak a háza elfoglalása miatt. (Liptó vármegye ltára. Protoc. protest. fasc. X. No. 22.)

85. 1588. *Balassa Bálint* Liptó vármegye által meginteti nagybátyját *Balassa* Andrászt az ujbári várban levő részéért eső B. Bálint által letétbe helyezett 3300 frt fölvételére. (Liptó vármegye ltára. Protoc. praemon. fasc. I. Nro 46.)

86. 1588. *Balassa András* Liptó vármegye útján megint *Balassa Bálintot* a hatalmasul elfoglalt ujbári porziójának visszaadása iránt. (Liptó vármegye ltára. Protoc. praemon. fasc. I. Nro 47.)

87. 1588. *Balassa András* pere *Balassa Bálinttal és Ferenczcel* az ujbári várból őt illető birtokrész elfoglalása miatt. (Liptó vármegye ltára lib. process. fasc. VI. Nro 20.)

88. 1588. *Balassa András* kéri *Ernö főherceget*, hogy miután a múlt országgyűlésen megígértetett neki, hogy a Véglesen levő zálogösszeg az ujbárhoz iratik és hogy az ujbári vár negyedrészt *Balassa Ferencztől* — letévén érte a pénzt — magához válthassa, — de kir. határozatot mindedig nem kapott: A Véglesen levő zálogösszeg fizetessék vissza neki s viselje a várnak ő felsége gondját. (Pozs. kam. iratai III sor. 37 cs.)

89. *Bécs, 1588. jan. 21.* *Ernö főherceg* véleményezés végett átteszi a pozs. kamarához *Balassa Bálint* kérvényét, melyben a *szőlősi* tisztiséget magának kéri, igérvén az egészért 4000 — a most üresedésben levőért 2000 mfrtot. (Ben. resol. ad. cam. Poson. 1588 fol. 10.)

90. 1588. jan. 23. *Balassa Bálint kéri Ernő főherceget, hogy az Ujbár erődítésére fordított költségeit szakértőkkel becsültesse meg.* Serenissime princeps, domine domine, mihi clementissime. Anno millesimo quingentesimo septuagesimo nono Suae Majestatis camera clementer S. C. majestate annuete castrum Wywar mihi muniendum et muro circumplectendum usque ad summam 3300 florum certis conditionibus concesserat, prout etiam exemplum literarum ejusdem camerae testatur. Quod quidem opus licet majori ex parte perfectum, non tamen absolutum et ad finem perductum est. Cum autem id, quod in eam structuram erogatum a me est a domino Andrea Balassa mihi, lata prothonotarii hac de causa inter nos sententia numerare debeat: non ante mihi tamen sumptus meos persolvere vult, quam opus illud a camera Mattis suae aestimetur, literaeque de aestimato opere dentur. Proinde supplico humillime Vestrae Serenitati, tanquam domino meo clementissimo, dignetur praefecto camerae Novizoliensis clementer mandare, ut castrum Wywar adeat, opus revideat, adjunctisque bonis sibi viris justo judicio aestimet; non tamen de expensis meis rationes a me exigat, quas (deum testor) nullas reddere scio, sed justo saltem judicio, bonaque conscientia opus aestimet et de aestimatione literas det. Clementissimum a S. Vestra expecto responsum.

Ejusdem S. Vestrae

humillimus et fidelis servitor
Valentinus Balassa de Gyarmath.

(A hátlapján az alsó ausztriai kamara 1588. jan. 23-iki végzése olvasható: kiadandó Giengernek s megparancsolandó, hogy az építkezést szakértőkkel vizsgálta meg, s tegyen a kamarának róla jelentést. Ered. Pozsonyi kamara iratai III sorozat, 37 csomó.)

91. *Pozsony, 1588. febr. 1. Kamarai rendelet Chutor Jánoshoz, a király felügyelete alatt álló esztergomi érseki javak adminisztrátorához.* Egregie domine etc. Ex supplicatione magnifici *Valentini Balassae* ex aula nobis missa, quam hisce dominationi vestrae egregiae mittimus, cognoscet eadem, quid ipse a Sua Majestate petat, et et quibus conditionibus sibi vel dudum, vel integrum officiolatum Naghzólós conferri petat. A dominatione vestra egregia itaque informari cupimus, qui sint dicti officiolatus annui proventus et utrum officiolatus iste ipsi *Balassae* iis conditionibus sit conferendus. Suam autem informationem ita scripto complectatur, ut ea in specie in aulam mitti possit; habeatque hoc in secreto, ne qui id resciat; supplicationem quoque rursus nobis cum sua informatione remittat et feliciter valeat. Posonii prima Februarii, anno 1688. (Exped. camer. Poson.)

92. *Bécs, 1588. febr. 8.* Ernő főherczeg a pozsonyi kamarához: Minthogy a király ő felsége *Balassa Bálintnak* a magyar urak kérésére megkegyelmezett, rendeljük, hogy az ellene kiadott idézést semmisítsétek meg és a pert ob incestuosas ejus nuptias a fiskus nevében tovább ne folytassátok. (Ben. resol. 1588 fol. 21.)

93. *Bécs, 1588. febr. 9.* Ernő főherczeg a pozsonyi kamarához: A király ő felsége és mi *Balassa Bálintnak* megkegyelmezvén, parancsoljuk, hogy ezt a jogügyszámonak azzal hozzátok tudomására, hogy az ellene kiadott idézvényt semmisítse meg. (Ben. resol. 1588. fol. 20.)

94. *Pozsony, 1588. febr. 16. A kamara jelentése a szállósi tisztség dolgában.* Serenissime Princeps, Fidelitatis etc. Ad supplicem libellum *Valentini Balassae* officiolatum pertinentiarum oppidi *Zeoleos*, in arce *Ujvar* archiepiscopali sibi conferri petentis et mutuum bis mille florenorum eo nomine conferentis in clementi mandato *Serenitatis Vestrae* 21. die proxime transacti mensis *Januarii* edito nobis missum pro demissa nostra informatione, quam *Serenitas Vestra* clementer requirit, referimus humillime, personam ipsius *Balassae* et ejus merita nota esse apud aulam *Serenitatis Vestrae*. De officiolatu autem ipso, quantos proventus per annum ex conjectura praeteritorum annorum praestare posse videatur ex extractibus his litteris nostris adjectis *Serenitati vestrae* patebit. Repetendum autem nobis est ad expeditorum informationem memoria clementis decreti illius *Majestatis Suae* et *Serenitatis Vestrae*, quo statutum fuit ne posthac officiolatus bonorum archiepiscopalium aliquibus conferrentur, eo quod multis laboribus et servitiis exactionibusque colonos premere ipsi officiales consueverint, neque prohiberi ab administratore ulla ratione hactenus potuissent, asserentes: se non ab administratore, aut quovis alio, sed ab ipsa Sua Majestate imperatoria officiolatus obtinuisse. Veremur itaque ne *Balassa*, mutuoque dato obfirmatus, colonos ipsos liberius etiam quam alii officiales gravare incipiat. Exquisimus autem et administratoris proventuum archiepiscopalium informationem, cujus litteras ad nos superinde scriptas in specie *Serenitati Vestrae* cum praesentibus nostris humillime transmittimus, supplicemque libellum *Balassae* una remittimus. Deus etc. Posonii die 16 Februarii 1588. (Fogalm. Orsz. Ltár, Exped. camer. Poson.)

95. *Pozsony, 1588. márcz. 4. Itélet a Balassa Bálint, Ferencz és András közti birtokperben.* Nos Rudolphus secundus Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. rex, archidux Austriae, dux Burgundiae etc. Memoriae commendamus per praesentes, quod fidelis noster egregius Joannes Joo de Kazahaza personalis praesentiae nostrae in judiciis locumtenens et consiliarius noster nostram personaliter veniendo in praesentiam ex debito officii sui nobis fideliter retulit in hunc modum, qualiter superioribus temporibus inter magnificos Valentinum et Franciscum Balassa de Gyarmath ab una, parte vero ab altera Andream similiter Balassa de dicte Gyarmath in facto castrorum Wywar in Lyptoviensi, ac Wigles in Zoliensi comitatibus existentium et habitorum, bonorumque et jurium possessionariarum earundem partium ad eadem spectantium et pertinere debentium, necnon aliorum etiam quorundam aviticorum bonorum, puta castrorum Kekkew, Dywyn et Salgo vocatorum in comitatu Neogradiensis existentium ac aliorum similium bonorum, tam in hoc nostro Hungariae regno, quam etiam Poloniae habitorum, tam etiam nonnullarum differentiarum inter ipsas partes habitarum, vigore quarundam litterarum Serenissimi archiducis Ernesti fratris nostri charissimmi praeceptoriarum eidem locumtenenti personalis praesentiae nostrae sonantium per eundem locumtenentem personalis praesentiae nostrae praedictae, aliosque iudices per eundem archiducem pro revisione ipsa deputatos ac per eundem personalis praesentiae nostrae locumtenentem ad id convocatos, Posenii in termino, per eundem juxta tenorem praetactarum litterarum praeceptoriarum ad id praefixo quaedam juridica revisio, ex partium ipsarum allegationibus facta et celebrata extitisset; per quam quidem judicariam deliberationem et sententiam praescripta bona et jura possessionaria partium praenotatarum avitica inter easdem modo et ordine in litteris nostris adjudicatoriis superinde contactis dividi debere deliberatum et pronuntiatum fuisset, quae omnia praescriptae litterae nostrae adjudicatoriae Posenii feria sexta proxime post festum beati Stephani primi regis Hungariae proxime praeteritum confectae et emanatae clarius denotarent et exprimerent, quae quidem judicaria deliberatio et sententia dicti locumtenentis personalis praesentiae nostrae, caeterorumque iudicum delegatorum et sibi adjunctorum per fidelem nostrum egregium magistrum Valentinum Wyzkelethy dictae personalis praesentiae nostrae prothonotarium debitae etiam executioni demandata esset. Quarum quidem litterarum nostrarum adjudicatoriarum executione modo praemisso peracta superioribus hisce diebus praefatus Valentinus Balassa ad dictum archiducem Ernestum confugiens, ab eodem quasdam litteras praeceptorias, vim et formam novi iudicii repraesentantes eidem Joanni Joo personalis praesentiae nostrae locumtenenti sonantes contra dictum Andream Balassa pro sui parte impetrasset, easque dicto Joanni Joo exhibuisset. In quibus quidem litteris praeceptoriiis, per eundem archiducem ipsi locumtenenti personalis praesentiae nostrae hoc et id fuisset injunctum, ut ipse revisioni hujusmodi causae partium de novo fiendae certum terminum praefigere, convocatisque ad id rursus iudicibus et jurisperitis viris ac auditis partium earundem universis novis

propositionibus, allegationibus, exceptionibusque et responsis, probabilibusque documentis admissis causa in eadem novum iudicium novamque juris revisionem et discussionem facere ac administrare deberent. Quibus quidem litteris praeceptoris novi iudicii idem Joannes Joo personalis praesentiae locumtenens obtemperare et satisfacere volens, novae revisioni hujusmodi causae partium ipsarum certum terminum, primum nempe diem praesentis mensis Martii praefixisset. Quo quidem termino adveniente praefatus Andreas Balassa coram eodem locumtenenti personalis praesentiae nostrae personaliter comparuisset, ipsumque novum iudicium novamque juris revisionem et discussionem recipere promptus fuisset et paratus; annotatus tamen Valentinus Balassa actor termino in eodem, sed et aliis quoque quatuordecim diebus, immediate sequentibus per eundem Andream Balassa coram eodem locumtenente personalis praesentiae nostrae, expectatus, actor existens, causam suam prosecuturus, exindeque ab eodem locumtenente personalis praesentiae nostrae iudicium et justitiam recepturus, ejusdem locumtenentis personalis praesentiae nostrae in praesentia nec per se, nec per procuratorem suum legitimum venire curasset, sed se a facie juris et justitiae penitus et per omnia absentasset, seque contra praefatum Andream Balassa succumbi, in amissioneque actionis et acquisitionis suae convinci et aggravari permisisset; praefatusque Andreas Balassa ex parte dicti Valentini Balassa ab eodem locumtenente personalis praesentiae sibi in praemissis juris aequitatem, justitiaeque complementum elargiri postulasset. Quia vero praefatus Valentinus Balassa ad dictum archiducem confugiendo ab eodem praescriptas literas praeceptoris visa novi iudicii in se repraesentantes eidem personalis praesentiae nostrae sonantes contra dictum Andream Balassa pro sui parte excepisset, easque eidem locumtenenti ipersonalis praesentiae exhibuisset, ac penes easdem praescriptae novae juris revisioni praenotatum terminum recepisset; ipsoque termino adveniente nec nunc, sed nec postea quatuordecim scilicet continuis diebus per dictum Andream Balassa expectatus actore existente causam suam prosecuturus, exindeque ab eodem locumtenente personalis praesentiae nostrae novum iudicium novamque juris revisionem et discussionem recepturus, coram eodem locumtenente personalis praesentiae personaliter vel per procuratorem suum comparuisset, sed se a facie juris et justitiae absentasset, seque in amissione actionis et acquisitionis suae convinci et aggravari permisisset. Ob hoc idem locumtenens personalis praesentiae nostrae una cum nonnullis dominis praelatis et baronibus, magistris prothonotariis et sedis judiciariae nostrae juratis assessoribus secum pro impendentibus hujusmodi novo iudicio pro tribunali sedentibus et constitutis, habito cum eisdem consiliis praematurato, sanaque deliberatione praefatum Andream Balassa ab ulteriori impetitione dicti Valentini Balassa causa in praemissa simpliciter absolvi et exonerari, eundemque Valentinum Balassa ob hujusmodi contumaciam et non comparitionem suam, causaeque suae praedictae non prosecutionem in amissione hujusmodi actionis et acquisitionis suae convictum et condemnatum fore decrevisset et commisisset, prout decrevit et commisit. Unde nos ad hujusmodi fidedignam relationem praefati Joannis Joo locumtenentis

personalis praesentiae nostrae et consilii nostri praesentes literas nostras sub sigillo judiciali, apud eundem Joannem Joo habito, dicto Andreae Balassa jurium suorum ulteriorem ad cautelam dandas duximus et concedendas communi svadente justitia. Datum Posonii feria secunda proxima post Dominicam reminiscere, anno Domini Millesimo quingentesimo octogesimo octavo. Lecta per me Joannem Joo de Kazahaza, personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenentem et consiliarum Sacrae Caerareae Regiaeque majestatis. (Egykorú hív más. Orsz. Ltár. pozsonyi kam. iratai III sor. 38 cs.)

96. Bécs, 1588. márcz. 12. Ernő főherczeg parancsa Balassa Bálinthoz és Ferenczhez, hogy birtokperük itélettel befejeztetvén, többé ez ügyben ne alkalmatlankodjanak. Ernestus etc. Magnificis Valentino et Francisco Balassa de Gyarmath salutem et gratiam. Conquesti nobis estis injuriam utriusque vestrum fieri a magnifico Andrea Balassa patruo vestro in Viglesianis et caeteris bonis aviticis. Ideo ad revidendas et componendas has vestras differentias ad vestram petitionem, sibi quidem Valentino novum iudicium in causa jam adjudicata gratiose concesseramus; tuam autem Francisce praetensionem per reverendissimum Stephanum Feierkeöy episcopum Nitriensem Sac. Caec. Regiaeque Majestatis consiliarium et per Hungariam locumtenentem juridice cognoscendam demandaveramus. Verum neuter vestrum, uti ex literis ejusdem locumtenentis et praesentiae percepimus, loco et tempore vobis assignato, nec aliquot diebus subsequenter comparere voluit. Unde aliud conjicere non possumus, quam quod hac via patrum vestrum impensis et laboribus fatigare, ac sub praetextu alicujus juris bona ejus possidere velitis. Quam ob rem Sac. Caes. Regiaeque Mattis nomine committimus vobis, ut postquam, data vobis commoditate, jura et praetensiones vestras producendi uti neglexistis, in posterum ei nequaquam negotium facessere praesumatis, sed bona ejus omnia sive, quae pecunia emit, sive quae alio jure obtinuit, intacta relinquere debeatis et teneamini; secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restituti. Datum Viennae 12 die Martii, Ao 1588. Ernestus. Faustus Verantius. (Egykoru hiv. más. Pozs. kam. iratai III. sor. 37 csomó.)

97. Pozsony, 1588. márcz. 14. Fejérvári István nyitrai püspök kir. helytartó ítéletlevele, mely szerint Ernő fhg parancsára és Balassa Ferencz panaszára, hogy míg ő a végekben ő flge érdekében fáradozott, azalatt atyjafiai B. Bálint és András az ő ősi és zálogos jószágait tudta és akarata nélkül minden törvényes ok nélkül felosztották maguk között — ezen ügy elbírálását márcz. 6-ra Pozsonyban tanácskozó törvszékre bizta. Eljövén a határidő, a tárgyalásra Balassa András megjelent, de B. Ferencz sem akkor, sem 9 nap leforgása alatt nem jelentkezett, hanem Ernő fhgtól parancsot eszközölt ki új tárgyalásra. De B. Ferencz később se jelenvén meg, a törvényszék pervesztesnek ítélte s B. Andrást felmentette B. Ferencz minden további zaklatásai alól. (Hiv. más. Pozs. kam. iratai III. 37.)

98. Bécs, 1588. ápr. 21. Ernő főherczeg megküldi a pozs. kamarának Illyésházi István levelét, melyben utalva arra, hogy a Balassák

közt folyó vizzály miatt *Ujvár* egészen elpusztul, kéri, hogy azt magához válthassa, mint amely az előtt ugyis az ő likavai várához tartozott. Adjon tehát a kamara felvilágosítást: milyen állapotban van az a vár, hogy bánnak Balassáék a jobbágyokkal és figyelembe vehető-e Illésházy ajánlata? (Ben. resol. 1588 fol. 92.)

99. *Pozsony, 1588. maj. 11.* A főherczeg ápr. 21-ki parancsára, jelenti a kamara, hogy *Ujvár* nem tartozik Likava várához, hanem külön inscribálta Ferdinánd *Balassa Jánosnak*, amire még auctiot adtak a János fiai, de hogy mennyit? nem tudja, azt se, mily föltételekkel, mert az iratokat nem közölték vele. — A jobbágyokkal bizony roszzul bánnak Balassáék, amint a likavai várat 1587-ben össze író bizottság inquisitiójából, mely 1587 jan. 21-én az udv. kamarához felküldetett — kitetszik. Már akkor javasolta a kamara s most is csak azt javasolja, hogy a vár váltassék vissza tőlük. (Exped. cam. poron.)

100. *Besztercebánya, 1588. jul. 12.* Kloekher Abrahám és Agerie György jelentik a besztercebányai rézkereskedelem Verwalterjének Gienger Márkus urnak, hogy az alsó ausztriai kamara jan. 26-ki parancsa következtében *Balassa Bálint* kérésére a Balassa János örökösei által *Ujvárban* teljesített építkezéseket Boscheni András kőműves, Pirkher Gáspár és Müllner György ácsokkal fölmérte és megbecsülte s úgy találták, hogy Balassáék 618 öl várfalat (Ringsmauer) építettek 1328 ft 70 fillér értékben, de még 273 öl kiépítetlen. A költségekből a kő, homok, nap-szám fejében eső 494 ftot nem a sajátjokból fizették, hanem robotban csináltatták. Azonkívül csináltattak egy 75 öles istállót, 18 öles pinczét, egy 15 öles és egy másik 10 $\frac{1}{2}$ öles szobát 207 ft 37 $\frac{1}{2}$ fillér értékben s egyéb apróbb átalakításokat 103 ft értékben. — Az építkezések nem mindenben felelnek meg a kívánalmaknak, különösen a várfalak nem a kellő vastagságuk s az anyag sem a legjobb. Mindezek alapján Gienger azt javasolja az alsó ausztriai kamarának, hogy míg Balassáék az elvállalt építkezésnek kellőleg és teljesen eleget nem tesznek, az építkezési költségek iránti elszámolás velök függésben hagyandó. (Ered. pozs. kam. iratai III. 37.)

101. *Bécs, 1588. jul. 21.* Ernő főherczeg a pozsonyi kamarának megküldi *Balassa Bálint és Ferencz* levelét, melyben magukat az *ujvári* jobbágyok törvénytelen zaklatása miatt emelt vádaktól védelmezik s kéri, hogy egyetlen lakóhelyükből ne zárassanak ki. A főherczeg jónak látná, hogy az ügy megvizsgálására bizottság küldetnék ki. (Ben. resol. 1588. fol. 171)

102. *1588. aug. 19.* *Balassa András* emlékezteti a királyt azon ajánlatára, hogy ő kész Végles várának birtokában levő $\frac{2}{8}$ részét teljesen átengedni, ha a rajta levő 10.600 ft inscriptionalis összeg átruháztatik az *ujvári* vár azon részére, melyet unokaöcscse *Balassa Ferencz* bir s ilyen módon az egész *Ujvárat* egyedül birná, amelynek $\frac{3}{4}$ része már is az övé, mert azt paternis pecuniis szerezte s gyalázat esnék rajta, ha más kezére jutna. (Pozs. kam. iratai III. sor. 37 cs.)

103. *Bécs, 1588. okt. 18.* Ernő főherczeg a kamarához: Miféle vizzály van *Balassa András* és unokaöcscsei *Balassa Bálint és Ferencz*

közt bizonyos tized miatt, megértetik ő felsége leveléből. A kancellár: Herenchényi püspök úgy véli, hogy az a peres tized egyik felet se illeti, hanem *Végles* javára szedendő be, kifizettetvén belőle az esztergomi káptalannak a szokott árenda. Adjon véleményét a kamara, hogy a tized lefoglalható és fordítható-e a végek hasznára. (Bem. resol. 1588. fol. 235.)

104. 1588. nov. 1. Balassa András német levélben panaszkodik bizonyos bárónak, hogy unokaöcscsei *Bálint és Ferencz* a véglesi és ujbárai szegény jobbágyokat annyira nyomorgatják, hogy ezeknek el kell pusztulniok. Most még nagyobb lesz a dühök, ha megtudják, hogy ő fíge Ujbárt vissza akarja tőlük váltani. Kéri, hogy pietatis et necessitatis causa parancsoltassék meg a magy. kamarának, hogy mindhármodjuk idéztessenek meg a pozsonyi országgyűlésre s ott az ügy törvényesen láttassék el, mielőtt az egész vidék tönkre jut. (Pozs. kam. iratai III. sor. 37 csomó.)

105. 1588. nov. 2. Átruházási egység Ernő főherczeg és *Balassa András* közt *Végles* és *Ujvár* várak felől. 1. Minthogy a 21.726 magy. ft $7\frac{1}{2}$ denár inscriptionális összegből, mely *Véglest* terhelte, a *Zay Lászlót* illető $\frac{1}{3}$ rész visszaváltása 7242 ft $2\frac{1}{2}$ denár a király által kifizettetett s így ez a $\frac{1}{3}$ rész a királyra visszazállt, — még fennmaradt a 14.484 ft 5 denárból 10.600 ft; ez mint a Balassáé *Véglesről* *Ujvárra* átiratik. 2. A még fennmaradó 3884 ft 5 denár, ha *Balassa* és örökösei által kifizettetik, az is *Ujvárra* iratik be. 3. Ezáltal *Végles* az inscriptio alól teljesen felszabadulván, *Balassa* az általa birt részeket az oklevelekkel együtt tartozik a királynak átengedni. 4. Ő fíge *Ujbárt*, mely egykor *Balassa Jánosnak* volt 16.500 rftba inscribálva életfogytáig, azután pedig örököseinek *Bálintnak* és *Ferencznek* 12 évre (ami a jövő évben jár le) — átengedi *Balassa Andrásnak* oly kötelezettséggel, h. az inscriptio lejártáig *Balassa János* örököseinek a 16.500 rftot kifizesse. 5. A már említett 16.500 rfton felül tartozik *B. András* és pedig mindjárt 4000 mftot készpénzben ő fígenek kifizetni a hadi fizető hivatal kezeibe. 6. Ő felsége *B. András* *Ujvárba* beiktatja, neki a kifizetett 16.500 rftól, 4000 mfttól, 10.600 tallérról s a netalán még fizetendő 3884 tallér és 5 denárról inscriptionális levelet ad. 7. *B. András* pedig reversalisban kötelezi magát, hogy az arany és ezüst bányák miveléséhez szükséges erdőket gondozza, azok használatát nem akadályozza. — 8. Ő fíge a felsorolt inscrip. összegek visszafizetése mellett, 8 havi felmondás mellett a várat visszaválthatja. 9. E transactio nem prejudikál a *Balassa András* és néhai neje, valamint mostoha lánya ellen a osztrogi herczeggel való házasság s *Makovicza* és *Brodamér* kastélyok elidegenítése miatt folyó pernek. (Ered. Pozs. kam. iratai III. sor. 37 csomó.)

106. *Bécs*, 1588 nov. 5. *Ernő főherczeg parancsa Balassa Bálint-hoz és Ferenczhez*, hogy az ujbárai és véglesi ügyben a kir. helytartó ítélőszéke előtt jelenjenek meg. Ernestus etc. Multoties jam ad nos perlatum est bona arcium Uyuar et Wiglosch propter controversias illas, quae vobis cum Andrea Balassa intercedunt in dies magis magisque vastari, et nisi huic malo tempestive occursum fuerit brevi ad extremam desolationem redacta iri. Cum vero proprietates bonorum istorum ad suam

Mattem Caesd. et Ream spectet nobisque ejusdem Suae Mattis nomine incumbat hanc proprietatem et miseros colonos contra quamvis violentiam et injuriam tueri et defendere, ideo benigne decrevimus controversias illas per novum judicium, a vobis saepius jam efflagitatum dirimere et harum serie vobis benigne praecipimus et mandamus, ut in dnica Laetare proxime futura coram Rdo. Stephano Fejérköy, electus episcopo Nitriensi, locique, ejusdem comitem perpetuo, Maettis consiliario et camerae ejusdem Hungaria ac praefecto ac per regnum Hungariae locumtenenti, cui cognitionem causae hujus commisimus, Posony, obsequenter compareatis atque ibidem jura et praetensiones vestras producatís, vosque dein praelibati locumtenentis et judicium regni ordinariorum hanc Posonii existentium cognitioni demisse accomodetis; Commisimus autem per benignas literas ntras mandati dicto locumtenenti, ut non obstante unius vel alterius vestrum absentia, unacum reliquis judicibus definitivam sententiam parti comparenti ferat et pronunciet et superinde litera sententiales authentice extradare debeat et teneatur. Interim etiam miseros colonos utrorumque bonorum contra aequitatem, jura et libertates suas antiquas haud quoque aggravetis. Viennae 5. Novemb. Ao 88. A Valentinum et Franciscum Balassas. In simili ad Andreám Balassam és a helyttóhoz. (Ered. fogalm. Olt. Pozs. kam. iratai III. sor. 37 csomó és Ben. resol. ad. tam. Poson. 1588 fol. 245.)

(Nb. Ez módosított formája a nov. 5-ki parancsnak; úgy látszik, F. B. András újabb panaszára decz. 20-ika táján adatott ki. A keresztülhuzottak a nov. 5-ki parancsból valók.)

107. *Pozsony, 1588 nov. 5.* A főhg okt. 18-ki kérdésére, hogy melyek azok a tizedek, melyekről *Balassa András* azt kéri, hogy azoktól *B. Bálint és Ferencz* tiltassanak el s a *véglesi* végház szükségleteire fordíttassanak? azt válaszolja a kamara, hogy azok iránt Okt. 21-én az esztergomi káptalant megkérdezte. Ennek jelentése szerint, melyet eredetiben fölterjeszt, ilyen tized Hontvármegyében ennek felső és alsó járásában van, rendszerint 140 mft. árendát fizetnek érte és pedig jelenleg csak *B. Andrásnak*. Balassáék ezen tizedek felett is versengenek. Ennek megszüntetése végett javasolja a kamara, hogy azon rendelet értelmében, hogy a végházakhoz közeli tizedek a végházakra fordítandók — ezen tizedet ő flge vehetné árendába, illetőleg átadhatná az esztergomi káptalannak olykép, hogy árendája Véglesre fordíttassék. Megparancsolandó tehát *B. Bálint és Ferencznek*, hogy e tizedeket Végleshez szolgáltatásuk be annak használatában *B. András*t ne akadályozzák, a véglesi német kapitány pedig tartozzék *B. András*t oltalmazni (Exped. camer.)

108. *Bécs. 1588 nov. 14.* Ernő főherczeg tudatja a kamarával, hogy *Balassa Bálintnak és Ferencznek* megparancsolta, hogy ne akadályozzák *Balassa András*t abban, hogy a tizedet a *véglesi* várra fordítsa. Jövőre a tized az esztergomi káptalannak adatott árendába. (Ben. resol. 1588. (fol. 248.)

109. *1588 nov. 23.* *Balassa András* írja Ernő fhgnek, hogy megértette, h. *Ujvárt* micsoda feltételek mellett kaphatja meg. A 8 pont közül 4 alig elviselhető, mert az, hogy a 16500 fton felül, amennyibe

Ujvár inscribálva van, még és pedig mindjárt 4000 mftot fizessen le, a várhoz tartozó erdőket engedje át az arany és ezüst bányák szabad használására és ő flge a várat bármikor vissza válthassa. — A 4000 fto már előbb is lefizette volna, de pénzt nem szerezhetett; különben is előbb tudni szeretné: in quam licentiam seu libertatem patruales mei per nimiam indulgentiam Mattum Vrarum inciderint? Credo Ser. Vra etiam optime scire, quid dnus *Valentius Balassa* cum arce Suae Mtis Sarospathak fecerit. Scio in quantum valeant literae adjudicatoriae et sententiales apud eos, quarum vigore dimidietas castrī Wywar et pertinentia ejusdem manibus meis data et assignata per meque libere possessa sit; non curatis tamen demum ipsis literis adjudicatoriis et sententionalibus et legitima executione exinde subsecuta, iidem patruales mei ex eodem castro et bonis ejecerunt, eisque privarunt, frustra superinde me Serti Vrae multoties supplicanti. Unde Clementissime domine istis omnibus aliiue bene propensis et cogitatis, considerandum mihi fuit, ne me simul et pecunia et bonis carere seu privari contingat, quandoquidem eis omnia impune fecere omnes animadvertant. — Gratiose recordari S. Wa poterit, quantum negotii jam Mattibus Vis. dum *Valentinus Balassa* facesserit. Ennéfogva kéri, hogy mihelyest a pénzt lefizeti, ő Ujvár birtokába hivatalos hatalommal behelyeztessék, unokaöcscsei pedig kihelyeztessenek.

Az erdők használatáról, miután az más inscript. levélben is kikötetett, nem disputál, jóllehet a várnak az a jövedelme, mert se szőlője, se rétje se mezeje. Kéri azonban, hogy a vár legalább 15 évig hagyassék meg a birtokában, különben gazdasági beruházásokat nem eszközölhet s a teljesen elerőtlenedett szegény jobbágyaság se térhet magához. — Kéri továbbá, hogy a vár fentartására eddig utalványozott évi 300 ft. neki is folyósíttassék, vagy pedig a már lefizetett összegre még 3000 mft irassék rá. (Pozs. kam. iratai III. sor. 37.).

110. *Bécs, 1588 decz. 23.* Ernő főherczeg értesíti *Balassa András*t, hogy Ujvár transactiója iránt az okmány már kiállítatott. Tartsa magát annak pontjaihoz s nevezetesen a 4000 frtot fizesse le mielőbb. Unokatestvérei akadékoskodó törekvéseitől ne féljen semmit, mert abban, amit ő flge engedélyezett, minden hatalmával megfogja oltalmazni s mihelyest itt lesz a visszaváltás ideje: *B. Bálintot és Ferenczet* ki fogja helyezni a várból s őt *B. András*t beiktatni. (Ered. fogalm. Pozs. kam. iratai III. sor. 37. csomó.)

111. *Prága, 1589 márcz. 1.* Rudolf diplomája, mellyel a *Balassa Bálint és Ferencz* által atyjok halála óta birt Ujvárt tőlök elvevén *B. András* nógrádi főispánnak inscribálja a 109 sz. a. ismertetett föltételek mellett. (Pozs. kam. iratai III. 37.)

112. *Bécs, 1589 márcz. 24.* Ernő főherczeg közli a kamarával *Balassa Bálintnak Végles és Ujvár* dolgában tett propositióját (hiányzik). Minthogy ugy tudja, hogy a kir. törvényszéken tárgyalatni fog az ügy, adjon a kamara felvilágosítást annak mibenlétéről. (Ben. res. 1589. fol. 66.)

113. *1589 máj. 6.* Az Eperjesen tartott Szent György napi nyolczados törvényszék *Balassa Bálintot és Ferenczet* az ellenök *Széchy Tamás* által Gőd és Sződ pestmegyei birtokok iránt indított perben ismé-

telten történt meg nem jelenésök miatt a szokásos 24 ft. birságban elmarasztalja s máj. 18-ikán utasítja az egri káptalant, hogy Széchy a nevezett két faluba iktassa be, a pervesztes alpereseken pedig a birságot hajtsa be. A per előzménye és tárgya a következő: Felsőlindvai Széchy Tamás a mohácsi csatában elesett. Első feleségétől maradt István, a másodiktól Székely Magdától Margit (gr. Salm Miklósné, majd Ab Archo Pirhusné). Székely Magda másodsor férjhez ment Thurzó Elek országbíróhoz kivel nemzette Annát (Báthory Andrásné) és Erzsébetet (Pernstein Jaroslánné). Birtokai u. m. Felső-Lindva és Dobra várak, Muraj-Szombat város (Vas), Sziget Kastély, Letenye városa (Zala), Bagos, Hosszu Aszó, Szilvás (Kraszna), Nőtincs (Nógrád) Csaba, Gőd, Sződ (Pest), Tamási, Miske (Veszprém), Szent Simon, Rima-Szécs (Gömör) az özvegy és gyermekei kezébe jutottak. Széchy István korán s magtalanul elhalt s ekkor az osztályos atyafiak u. m. Széchy Demeter, Péter és György maguknak követelték a birtokokat. Székely Magda kir. adományt eszközölt ugyan ki magának, de ez nem ártott a Széchy atyafiak követelésének. Ekkor Révay Ferencz nádori helytartó javallatára osztályegységére léptek, de azt Székely Magdolna meg nem tartván, perre került a dolog. Közben Széchy Demeter, Péter és György meghaltak s György fia Tamás folytatta a pert nemcsak Széchy Margit és a Thuzzó Elek lányai ellen, hanem Vecseri Choron János ellen, aki Dobra várát zálogba vette Széchy Margittól és a Balassák ellen, akik Gőd és Sződ birtokába léptek. (A szeptesi kápt. 1789-ki hit. átirata, Orsz.-Ltár, Ügyvédek iratai 72 : 115).

114. *Bécs, 1589 máj 12.* Ernő főherczeg véleményt kíván a kamarától *Balassa Bálint és Ferencz* kérvénye tárgyában, melyben magukat *Ujvárban* megtartatni kérik és bizonyos föltételek mellett az inscriptiót növelni hajlandók. (Ben. resol. 1589 fol. 116).

115. *Eperjes 1589 máj. 22.* Fejérkevi István kir. helytartó utasítja az egri káptalant, hogy az ez évi máj. 6-ki ítéletet Széchy Tamás javára ne hajtsa végre, mert *Balassa András, Bálint és Ferencz* alperesek beigazolták a tárgyalásról történt elmaradásukat s kérelmükre új tárgyalás tüzetett ki. A káptalan jul. 25-kén jelenti, hogy az ítélet végrehajtását fölfüggesztette és Széchy Tamást az Egenváralján talált szolgája útján tizenötöd napra a kir. személynök elé idézte. Ugyanakkor a jászói konventnek is küldött parancsot Fejérkevi, hogy Széchy-t az új tárgyalásra idézze meg. A konvent ju. 9-kén jelentette, hogy Széchy-t Enyiczken a szolgálója Berzenczi Margit útján megidézte. (A szeptesi kápt. 1785-ki hit. átirata. Ügyvédek iratai 72 : 115).

116. *Pozsony 1589 jun. 2.* A kamara jelenti a főherczeg máj. 12-ik parancsára, hogy *Balassa Bálintot és Ferenczet* felszólította, nyilatkozzanak, mennyit hajlandók *Ujvár*ra ráfizetni. Válaszukat és kérvényüket eredetiben fölterjeszti a főhgnék. (Exped. camer.)

117. *Bécs, 1589 jun. 21.* Ernő főherczeg a kamarához: *Balassa András* mellékelt két leveléből láthatjátok, hogy kész *Ujvárért* az egész inscriptiót letenni oly föltétellel, hogy mivel a vár fele őt illeti, a fele inscriptio is zár alá vétessék, míg az ügy törvényesen be nem fejeztetett. Minthogy ő flge akarata, hogy a vár a mostani birtokosok kezéből kivé-

tessék, adjon a kamara véleményyt, hogy az a B. András ajánlata szerint lehetséges-e?

118. 1589 jun. 23. A főherczeg jun. 21-ki rendeletére B. András kérvénye tárgyában azt válaszolja a kamara, hogy nem ismeri az inscriptiós levelet; nem tudja tehát a föltételeket; de bizonyosan ki lesz kötve benne valami határidő a felmondásra. Előleges figyelmeztetés nélkül a várat nem lehet B. Bálinttól és Ferencztől elvenni és sequestrálni, hacsak az inscriptiós levéllel ellenkező súlyos ok nem forog fenn. (Exped. camer.)

119. Bécs, 1589 szept. 18. Ernő főherczeg a kamarának kézbesítés végett megküldi a Balassa Ferenczhez intézett parancsot, hogy a *plostini* positiót, melyet Ujvártól elszakitva Pándy Zsigmondnak elidegenített, azonnal csatolja vissza a várhoz. (Ben. resol. 1589 fol. 235.)

120. Bécs, 1589 szept. 23. Ernő főherczeg a pozsonyi kamarához: Milyen transactió létesült Balassa Andrással Ujvár és Végles iránt mellékletből megérthetitek. E szerint B. A. az unokaöccseit Bálintot és Ferenczet a hét várban való birtok része erejéig kifizetni tartozik, mit ha a megszabott időre nem tenne, ő flgének mással fog tárgyalni és megegyezni. De mint B. András mellékelt leveléből látható, az inscriptió letétele többféle nehézségbe ütközik. A legnagyobb nehézség az, hogy a legközelebb mult törvényszéken delegált bíróság által nemcsak Végles, hanem Ujvár fele-része is B. Andrásnak ítéltetett s annak végrehajtása — senki se mondván ellene — Vizkeleti Bálintnak megparancsoltatott. Fél tehát B. András, hogy, ha az inscriptiót a Balassáknak leteszi, a már őt illető rész erejéig megcsalódik. Az egész összeget azért se lehet a Balassák kezébe adni, mert az Ujvárhoz tartozó több falut és jobbágyot idegeneknek inscribáltak; nővéreik pedig azt kérik — melléklet szerint — hogy a pénz ne adassék a Bálinték kezébe, míg az ő portiojokat ki nem fizették. Az is bizonyos, hogy az inscriptionális levél nincs a Bálinték birtokában, hanem az Andráséban, már most kérdés, mennyiben igazolhatják követelésüket? Tanácskozzék azért a kamara más jogtudósokkal is, vajjon a leteendő pénz zár alatt tarsassék-e, míg Bálinték a magok jussát igazolni tudják; vajjon — miután Végles és Ujvár fele már B. Andrásnak ítéltetett — az összeg Bálinték kezébe adható-e? s miután míg az ügy tisztázása véget nem ér, a pénz zár alá vétetik — mi módon lehetne addig is a várat ő flge részére visszafogni? (Ben. resol. 1589 fol. 239.)

121. Pozsony, 1589. sept. 30. A pozsonyi kamara jelenti Ernő főherczegnek, hogy sept. 23-iki parancsa folytán az *ujvári* dologban tanácskozott a váczzi, pécsi és tinnini püspökökkel, Czobor Pállal, Joo János személynökkel s a kir. jogügyigazgatóval. A főherczeg kérdéseire ezeket válaszolhatja: Első kérdés: szabad-e a pénzt addig zárlatban tartani, míg kitisztázódik, hogy kit illet? s vajjon nem árt e az, hogy az inscriptionális levél nincs a B. Bálint és Ferencz kezében? Az, hogy az inscr. levél nincs B. B. és F.-nél, nem árt nekik, mert megvan annál, a kit atyjok tutorukká kinevezett, t. i. B. Andrásnál, a ki azt annak idején és helyén fel fogja mutatni. Második kérdés, hogy miután Ujvárnak a fele és Végles egészen B. Andrásnak ítéltetett oda, kiadható-e

a Bálintnak, Ferencznek és nővéreinek része után eső pénz, különösen akkor, mikor a várnak némely részét elidegenítették? Erre azt válaszolja, hogy egyiket se lehet kizárni a maga részéből, mindenkinek joga van a pénzéhez, de miután többen osztozkodnak, azt a pénzt bírói kézbe kell adni, hogy az ossza szét. Nem lehet kizárni a nővért se, ha be tudja bizonyítani, hogy társörökös. A mennyiben pedig valami elszakítottat volna a vártól, azt vagy szerezzék vissza, vagy a visszaszerzés költsége vonassék le az inscriptióból. Harmadik kérdés, hogy a mennyiben szükséges lesz a pénzt zár alá venni, mi módon eszközölhető a várnak ő flge részére való visszafoglalása? Véleménye ez: Tétessék le a pénz nem B. András, hanem az ítélőmester kezébe. Tegye le pedig B. András, a ki a várat magához akarja váltani; de az egész eljárás az ő flge nevével és tekintélyével történjék, mert B. András maga is részes fél lévén, az ő nevében nem történhetik. Azután a felek felszólíttatnak, hogy 3 hónap alatt az ő flge által meghatározandó időben jelentkezzenek, mutassák ki, mennyi illeti őket a pénzből s ha azt az ítélőmester megítéli, vegyék fel, az ítélőmester, vagy a nádori ember pedig vegye át a várat. (Exped. camer.)

122. *Bécs, 1589. okt. 10.* Ernő fhg. a pozsonyi kamarához: Sept. 30-án az ujbárai és véglesi inscriptio tárgyában adott javaslatot elfogadjuk, az iránt a m. kancelláriánál intézkedtünk és Balassa Andrásnak meghagytuk, hogy mindkét vár inscriptióját nálatok tegye le, a helytartónak és országbírói ítélőmesternek, hogy a jövő Lukácsnap nyolczados törvényszéken döntsék el, kit mennyi illet belőle s azt fizessek ki. Mint-hogy pedig *Balassa Bálint és Ferencz* több falut és jobbágyot elidegenítettek Ujbártól, az ő részőkből legelőbb is az azok visszaszerzéséhez szükséges pénz levonandó. (Ben. resol. 1589 fol. 279.)

123. *1589. nov. 5.* Balassa Ferencz nevében Kovács János vallo-mást tesz az egri káptalan előtt, hogy Ernő fhgnek hozzá és *Balassa Bálint*-hoz Ujbár és Végles dolgában intézett levelét oly későn kapta meg, hogy e miatt a tárgyalásra el nem utazhatott s az ebből eredhető kárért felelősséget nem vállal és el nem fogad. (Ered. Pozs. kam. iratai III sor. 37 cs.)

124. *Kassa, 1589. nov. 8.* Kielman levele Ernő fhghez, hogy *Balassa Ferencz* a Rákóczi ajánlólevelével fölkereste őt, járjon közbe, hogy miután Ujbárnak a felmondása oly későn és oly hirtelen történt, hogy ő ottani ügyeit akkorra rendezni nem tudta, de meg ősi birtokai török kézben vannak s télire nincs hova vonulnia: engedtessek meg, hogy a telet még ott tölthesse; tavasszal okvetlenül át fogja adni a várat. Kielman melegen ajánlja e kérdést, mert »dieser Balassy gegen seinen Feind ein tapferer, redlicher ritterlich Mann ist, der sein Redlichkeiten öfter als einmal bewiesen und einzeigt hat,« különösen az egri vég-házban. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 37.)

125. *Pozsony, 1589. nov. 22.* A m. kamara tanácsosai kérik Ernő fhget, hogy miután Balassa Ferencz saját ügyeiben egy bizonyos emberét hozzá Bécsbe küldi, ob respectum nostrorum et ipsius fidelium seryitiorum legyen hozzá megérdemelt kegyességgel. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 37.)

126. *Bécs, 1589. nov. 27.* Ernő főherczeg a kamarának megküldi *Balassa Ferencz* választát azon parancsra, hogy jelenjék meg és az inscriptió rá eső részét vegye fel és *Ujvárt* bocsássa vissza. Exkuzálja magát, hogy a hazai törvények ellenére megidézés nélkül rendkívüli commissio elé akarják állítani. Kéri, hogy mindkét rész inscriptio egyszerre s egészben tétessék le, továbbá, hogy ne fosztassék meg oly hirtelen a vártól. (Ben. resol. 1589 fol. 287.)

127. *Pozsony, 1589. dec. 7.* A m. kamara *Balassa Ferencz* folyamodására és Ernő fhg. nov. 27 ki parancsára azt válaszolja: igaz ugyan a mit B. Ferencz állít, hogy a magyar nemes törvényes megidézés nélkül nem tartozik törvényt állani; itt azonban nem igazságszolgáltatásról van szó, hanem az ujvári inscriptio felmondásának tudomásul s az inscriptionalis összeg felvételéről. Hozzáteszi B. Ferencz, hogy minden tárgyalás, a mi *B. András* és *B. Bálint* közt folyt, az ő tudtán kívül s beleegyezése nélkül történt. Ez mennyiben igaz? a kamara nem tudja, csak azt látja, hogy minden actióban a két Balassa, t. i. a Bálint és Ferencz neve szerepel. — 2-or B. Ferencz azt kéri, hogy a pénz fele részben adassék neki, mert ép oly joggal bírja *Ujvárt*, mint B. András. De a kamara a vele közlött adatokból úgy látja, hogy csak B. Andrásnak van joga ahhoz a pénzhez. Mégis meg kell várni, míg ez a kérdés a törvény előtt tisztáztatik, s ha mind a kettőt illeti, mind a kettőnek fizetessék ki. 3-or Kéri, hogy *Ujvár* hagyassék meg nála. Hivatkozik gyermekkora óta teljesített hű szolgálataira, felhossa, hogy más lakóhelye nincs s ha *Ujvár* elvétetik tőle, számkivetésbe kényszerítetik. B. Ferencz érdemei nem ismeretlenek a kamara előtt »et ut de servitiis majorum ipsius taceamus, magnam laudem solus ipse a virtute militari, qua plurimum pollet, apud omnes est consecutus, ita quod inter primos hac virtute celebres merito ab omnibus collocetur.« Ő flge kegyének tehát vissza kell őt tartóztatni az idegen országokba költözéstől s megnyerni, hogy a végházakban a török támadások ellen küzdjön. 4-er: Azt kéri, hogy a 3 havi felmondás tartassék be. Ez a pont a mi jzökönyvünkbe bevezetett 1554 máj. 20-ki inscriptionalis levélben határozottan bennfoglalatik. Ezzel szemben B. András egy 6 nappal később kelt okmányt mutogat, a melyből hiányzik a felmondás. Nekünk úgy látszik, hogy a Balassa András példánya hibásan van leírva, azért a felmondási határidőt be kellene tartani. Az utolsó kérelme B. Ferencznek az, hogy az inscriptionalis levélben ő és testvére *Bálint* szerepelnek, a várat tehát csak tőlük lehet visszavenni s a pénzt csak ők kaphatják. A kamara úgy látja, hogy e körül forog az egész kérdés. Tény, hogy az inscr. levél a *B. János* és örökösei nevére szól s hogy mégis mi jogon követeli B. András magának a vár és a pénz felét? azt a kamara nem tudja. Ennyit Balassa Ferencz kéréséről. Nem hallgathatja el a kamara, hogy B. Ferencz követeli által hajlandónak nyilatkozott ugyanazt az összeget letenni *Ujvárért*, a mit B. András, ha ő flge kegyét megnyerhetné. Megjegyzi a kam. elnöke: a nyitrai püspök, hogy B. András a napokban Pozsonyban járván az ujvári inscriptionak csak egy részét fizette ki. E tárgyban több főrendű kir. tanácsossal tanácskozván, ezek akként

vélekedtek, hogy miután B. András nem tett eleget a vele kötött transactionak, ő flge mással alkudhat meg Ujvár inscriptioja iránt. Megjegyzi a kamara elnöke, a ki egyszersmind kir. helytartó azt is, hogy az inscriptionalis összeg nem az ő kezéhez, hanem a propalatinuséhoz fizetendő, ő levén a rendes bíró a király és a nép közt; ő hozzá tartozik az Ujvár dolgában felmerülő pereskedés is. (Ered. és fogalm. Pozs. kam. iratai III sor. 37 csomó.)

128. *Pozsony, 1589. decz. 18.* A kir. helytartó tanácsos társai *Balassa András* kérvényére s *Ernö* fhg rendeletére azt válaszolják, hogy nekik ismételt az a véleményök, hogy a király s az országlakosok közti ügyben a nádor vagy helyettese ítélkezhetik s nem a helytartó, épúgy ő előtte teheti le ő flge a pénzt a helyszínén. Ha B. András azt állítja, hogy a pénz nála már akkor is készen volt, mikor tribunalunk előtt tárgyaltuk a dolgát, azt válaszoljuk, hogy nekünk se ő, se más nem mutatta azt a pénzt. És most is azt tartjuk, hogy a várat a *fiskusnak* kell visszaváltani és pedig az inscrip. levél értelmében a B. János örököseitől és 3 havi felmondással. A fiskus aztán teheti a várral, a mit akar. A pénz mikénti felosztása azokra tartozik, a kiknek joguk van hozzá. És habár nem homályos dolog, hogy a vár bizonyos része B. Andrásé, mégis az inscriptio természeténél fogva a pénzt *előbb* szétosztani nem lehet, hanem egészben kell átadni azoknak, a kik a várat bírják, azok aztán maguk közt megegyezhetnek, ahhoz a fiskusnak semmi köze. Mert a kamara és B. András közti egyesség az atyafiakat nem kötelezi s a fiskus veszedelem nélkül nem is avatkozhatik abba bele, hogy a felek milyen jogon bírják a vár egyes részeit. Osztatlanság jogán a vár *feléhez* B. Ferencz és Bálint tartanak just. Véleményük tehát az, hogy ne B. András, hanem a fiskus nevében tétessék le a pénz, vagy a helyszínén a várban, vagy a propalatinusnál, vagy ahol a fiskus jónak látja, az inscr. levél értelmében *B. János örököseinek*: a pénz miként való felosztása iránt aztán B. András velök egyezzék meg. Ezt javasolják helyesnek az orsz. törvények is. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 37.)

129. *Pozsony, 1589. dec. 20.* A főhg dec. 12-én *Ujvár* dolgában véleményt kívánván a kamarától, jöllehet ez már több ízben (pl. dec. 7.) kifejtette nézetét, most elmondja a dolog egész genezisét: *B. János a Bálint és Ferencz apja* meghalván végrendeletileg minden vagyonának részesévé tette testvérét *Andrást*, mely javak nagyrésze atyai (ösi) volt s, a testvéreket egyenlő részben illette, de mindeddig B. János egyedül bírta. B. János halálával B. András, Bálint és Ferencz közös megegyezése folytán az ítélmester meghozta az osztályt szokott módon s ekkor *Ujvár* fele része *Andrásnak* jutott és adatott át, mit egyideig bírt is; de azután kérte Bálint, hogy míg megházasodik pro titulo ampliorum bonorum possessorum (= hogy több birtoka láttassék) adja át neki az egész várat. András csupa atyafiságos szeretetből átengedte. De ugyanakkor más tulajdon birtokai is *Andrásnak* felosztattak, a mikor is Bálint és Ferencz compulsu egestate a maguk részét neki pénzért eladták. Midőn e részeket és az *ujvári* részét idő mulva András visszakövetelte, Bálint és Ferencz repelláltak, úgy, hogy kénytelen volt beperelni őket. A vár-

megyén elvesztette, de a táblán megnyerte, hogy Ujvár fele neki átadás-sék. Jóváhagyta ezt az ítéletet a helytartó által törvénybe hívott főpapi és főúri bíróság is s most nincs más hátra, mint hogy András a fél vár birtokába bevezetessék. Az inscriptionalis pénzről levén szó, András maga is részes levén, az egész összeget nem adhatja Bálinték kezébe. Tétessék tehát a propalatinus kezébe, vagy a helytartóéba és pedig ő flsge nevében. Küldessék ki egy ítélőmester, a ki a környékbeli urak jelenlétében a már oda citált Balassák jogait vizsgálja meg s ítélje meg kit mennyi illet a pénzből. (Exped. camer.)

130. 1590. jan. 11. Ernő főherczeg nevében meghagyatik a magy. kanczelláriának, hogy mellőzve a magy. kamara által javasolt eljárást, mely szerint Ujvár a protonotarius és a kapitányok által vétessék át, az ügy a helytartóság legközelebbi törvényszéke elé utaltatik s a helytartónak és bírótársainak meghagyatik, hogy véglegesen döntsenek abban, hogy ő flge a váltságösszeg felét mindjárt a B. András kezébe tegye-e le, vagy B. András a B. János örököseitől kapja meg? Továbbá kié Ujvárnak a váltsága, vajjon egyedül Andrást illeti-e, mint a kir. személynök véli, vagy fele részben a többi Balassákat? Megidézendők tehát a Balassák, hogy ügyük tisztázására okmányokkal kellőleg felszerelve személyesen vagy ügyvédjök által képviselve jelenjenek meg. (Fogalm. Pozs. kam. iratai III. 38.)

131. 1590. jan. 27 (előtt). Balassa András kérvénye Ernő főherczeghez: Fenséged feleletét kaptam s ámbár az ujvári várnak az atyám-fiai által elfoglalt engem illető fele részét, mind a kir. törvényszék, mind a helytartó és tanácsos társai nekem megítélték s erről az ítéletlevelet ki is adták, nem értem miért kelljen ismét arról ítélni, hogy kit illet az inscript. összeg fele s kinek fizetessék ki a váltság összeg? Ez egyenesen gyanúsítása egy törvényszéknek, mely az ítéletet már meghozta s csak az én vexálásom és költségeimnek szaporítása. Kérem fségedet: a birtokok új foglalásáról 1588-ban hozott törvények alapján méltóztassék megparancsolni gr. Pálffy Miklós főkapitánynak, Illésházy István liptói főispánnak, az alispánnak és szolgabiráknak, hogy a nekem kimondott ítéletet kérlelhetetlenül hajtsák végre, nem tekintvén az atyámfiai tiltakozására, ellenkezésére. (Pozs. kam. iratai III. 38 csomó.)

132. Pozsony, 1590, ápr. 4. A helytartó és tanácsos társai jelentik a főherczegnek, hogy parancsához képest a Balassák rég huzódó ügyét revisio alá vették. Jelen volt mindkét fél; B. Ferencz késznek nyilatkozott igazsága bizonyítására, amit azelőtt azért nem tett, mert az akkori bíróság nem volt illetékes és mert testvére Bálint az ő tudta nélkül s az ő nagy kárára abba a perbe belement. B. András azt mondta, hogy ő már nem tartozik senkinek felelősséggel, nem tartozik jogait újból védeni, mert már egyszer: kapott jogérvényes végítéletet. Sőt e szándékától semmikép se lehetvén eltéríteni, az egész tárgyalás minden végezés nélkül a régi állapotban maradt. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 38 cs.)

133. Pozsony, 1590. ápr. 5. Kisasszonyfalvi Istvánffy Pál nádori helytartó a pozsonyi kptlnak: Panaszkodik Balassa Ferencz, hogy mikor édesatyja János, 1577-ben máj. 3-ka táján meghalálozott, ő és

testvére *Bálint* »in imperfecta etate per egre extra regnum constituti« lévén, bátyjok *András* nógrádi főispán gondozta összes apai, anyai birtokot, u. m. Ujvárt és tartozékait, Kékkőt, Dévényt, Kameniczát s tartozékait s Zungrod (Zimrod?) város felét Lengyelországban, nemkülönbén ékszereiket, drágaköveiket, fegyvereket, lószerszámokat, szóval: minden néven nevezendő ingóságait, okleveleiket s a birtokok jövedelméről soha számot nem adott. Minthogy pedig az okleveleket még most sem adta ki, se el nem számolt, czitálja őt törvénybe. — A káptalan jelenti, hogy Kaplonczay István kanonok társa 1590. ápr. 6-kán Balassa Andrászt a pozsonyi prépost házában találván, őt Istvánffy elé megidézte. (Neo. reg. act. 984 : 20.)

134. 1590. ápr. 16. Ernő főherczeg értesíti a Balassákat, hogy ő flge — miután a helytartósági nyolczados törvény eredménytelen volt — elrendelte Ujvár és Végles visszaváltását és intézkedett, hogy a pénz a propalatinus kezébe tétessék le, tőle vehetik fel Balassáék. Egyidejüleg B. András a kamarával kötött transactio értelmében az Ujvárért járó összeget fizesse le. (Fogalm. Pozs. kam. iratai III. 38.)

135. Bécs, 1590. máj. 10. Ernő fhg. felszólítja *Balassa András*t, hogy az Ujvárért járó inscr. summát 14 nap alatt az egyesség értelmében fizesse le; különben az egyesség felbontottnak nyilvánítatik s ő flge az inscriptio iránt mással fog tárgyalásba bocsátkozni. (Fogalm. Pozs. kam. ir. III. 38.)

136. 1590. máj. 22. *Balassa András* kérvénye a királyhoz: Ujvár felét — mint az itéletlevélből kitetszik — unokatestvéreimtől *B. Bálinttól és Ferencztől* megnyertem s így csak a fele inscriptionalis összeget tartozom nekik kifizetni; a vár másik fele anélkül is engemet illet. A 4000 ftot, mint az udv. kamara nyugtája bizonyítja, már kifizettem; a véglesi várból nálam volt birtokrészt már egy éve mult, hogy átadtam flged kapitányának Tanhausen Eriknek s ekkép a transactionak mindenkép eleget tettem. Kéri tehát, hogy iktassa be őt Ujvár birtokába, hogy sok vesződéseinek, költekezéseinek, utazásainak, melyekben majd életét vesztette, végre hasznát lássa. (Pozs. kam. iratai III. 38.)

137. 1590. máj. 26. Rudolf király utasítja az egri káptalant, hogy miután *Balassa Bálint és Ferencz* a Széchy Tamás ellen Gőd és Sződ iránt indított ujított perben ismételten nem jelentek meg a tárgyaláson s e miatt végleg elmarasztaltattak, ennélfogva Széchyit a nev. két faluba iktassa be. (A szepesi kptln. 1789-ki hit. átirata, Orsz. Ltár. Ügyvédek iratai 72 : 115.)

138. 1590. jun. *Balassa András* kérvénye Ernő fhghez: Midőn ő flgétől Prágából a napokban hazafele utaztam, a mult máj. 31-én jutott kezemhez ő flgének Bécsben máj. 10-én kelt rendelete, hogy Ujvárért 15 nap alatt az egész inscrip. összeget lefizessem, különben ő flge mással fog tárgyalni. E parancs rám igen súlyos és terhes, mert tudhatja fnséged, hogy Ujvár fele rendes birói itélet alapján engem illet s abba az itélőmester be is vezetett. Igaz: az unokatestvéreim időközben hatalmasul elfoglalták az én részemet, de azt mind Liptó vármegye tszéke, mind ő flgée t. i. a kir. httöé hova appellatio folytán jutott az ügy,

nekem visszaitélte. Minthogy tehát az ujjvári inscr. összeg fele és Véglesből 10.600 ft engem illet, nem értem, miért kell nekem az egész inscrip. összeget letennem? Fenségeddel disputálnom nem szabad, nem is akarok, csak az ítéletlevél másolatát mutatom be fnsgednek igazságom bizonyítására. Ezen ítéletlevél szerint 1589-ben Liptó vármegye akként ítélte, hogy a birtokfoglalásért beperelt alperesek a birtokot visszabocsátani s egyenként 25 márka (100 + 100 arany ft) birságot fizetni tartoznak. Mely ítéletet alperesek Fejérvölgy kir. helytartó és tanácsos társai elé fellebezték, ezek 1589. decz. 14. tartott ülésükben Nebojszai Balogh Gergely ítélőmester referálására a vármegye ítéletét minden ízében helybenhagyták s végrehajtás végett a vmegyének visszaküldték. (Pozs. kam. iratai III. 38.)

139. *Pozsony, 1590. jun. 9.* A kamara nem tartja célravezetőnek, hogy Balassák ellen az ujjvári jobbágyokon elkövetett hatalmaskodás miatt nyílt vizsgálat rendeltessék, mert a megfélemlített jobbágyok nem fognak a földesuruk ellen vallani. Jobb lesz, ha az a bizottság, mely Ujjvár visszafoglalására kiküldetik, egyuttal szép szerével a jobbágyok panaszait is megvizsgálja. Baj azonban, hogy az inscriptio levélben nincs semmi kikötés e tekintetben s így a jobbágyoknak okozott károk az inscr. pénzből nem vonhatók le s ezek Balassák ellen csakis rendes per útján kereshetnek orvoslást. (Exped. camer.)

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

»JOANNES PANNONIUS ÉNEKÉ«-HEZ.

A RMKT. VI. 328, s k. lapján az id. gyűjtemény s e folyóirat érdemes szerkesztője már feljegyezte, hogy a *Cur mundus militat* kezdetű középkori verset, a melyet Hegedűs István az Irod. tört. Közlem. X. 244. s k. lapján egy a XVI. század végéről való bécsi kéziratból a minap kiadott, már Bornemisza Péter is Janus Pannoniusnak tulajdonította. Ugyanott meglehető az a kétrendbeli hagyomány is, a mely e verset két más, Janus P.-nál jóval régebbi íróknak a nevéhez fűzi. Az egyik szerint *Szt. Bernát*, a *clairvaux-i* apát, a másik nyomán *Jacobus de Benedictis* (Giacopone Benedetti), minorita lenne a szerzője. Az utóbbinak itélik oda rendjének történetírói: Rodulphius (Hist. seraph. relig. I. 109) és Wadding (Annales Minor., ad ann. 1306). Daniel (Thesaurus hymnol. II. 379) szintén a todii ferenczr. költőnek a verseként adta ki. Visch Jakab ellenben (Bibl. script. Cist. p. 45.) a cistercita-rend ékességének hódítja vissza e verset, sőt azt is meg akarja magyarázni, hogy idő haladtával miért tulajdonították a VIII. Bonifác üldözte minoritának, a ki Rodulphius szerint e keserű szatíráf fogságában költötte; holott Visch csak annyit enged meg, hogy Giacopone a neki nagyon tetsző s már az ő korában is közkeletű verset szívesen másolgatta és terjesztette barátai körében. Bernátnak, csak az a kérdés, hogy melyiknek, tulajdonítja különben már jóval Visch előtt, egy 1496-ban Baligault Felixnél megjelent ősnymtatvány is e költeményt, a melyet számos kézirat hol névtelenül, hol Bernardus, hol Golias, sőt a mint láttuk, Janus, ill. Joannes

Pannonius nevével jelöl meg. A Goliás nevével jelölt kéziratok egy angol-országi csoportjából Wright (The latin poems commonly attributed to Walter Mapes) a »Nugae curialium« híres szerzőjének kétes versei közt adja ki (i. h. 147. l.); a nélkül, hogy az említett feltevéseknél erősebb alapra építené a magáét, a melynek csupán a hagyományra támaszkodó gyengeségét különben gyűjteményének már a címe is szerényen bevallja. Mabillon nem habozott e verset a Szt. Bernátnak tulajdonítottak közé felvenni, holott Hauréau (Des poèmes latins attribués à Saint Bernard 25—29. l.) minden oldalra körültekintő kritikával selejtezi ki (sok más mellett ezt is) a »doctor mellifluus« kétségtelen szellemi tulajdona közül. Mabillon kiadása nyomán persze a Migne-féle Patrologia latina 184. kötetében is megjeljük (1313. l.) e verset, a mely, mint már a mértéke si elárúlja, tulajdonképen két költemény tákolata. Az egyik, mely 4 négysoros szakból áll, 13 szótagú, a másik, mely 10 négysoros szakot számlál, 12 szótagú versekben van írva. Amannak az első sora *O miranda vanitas!* szavakkal kezdődik, s belékerült a *Visio Philiberti* (Fulberti) v. *Conflictus corporis et animae* című, igen elterjedt költeménybe is, a melynek Nádor-codexünkben van a magyar fordítása. Ezt a középkori versezetet is Szt. Bernát nevéhez fűzi némely kézírata és kiadása. A másik pedig a Hegedűs I. közölte *Cur mundus militat*. Hogy Szilády mily alapon tulajdonítja az előbbi Bernardus de Morlas-nak a ki »De contemptu mundi« című unalmas és hosszú tankölteményét¹ u. n. hexametri inclinantes-ben (vagyis külön-külön belsőrímű és páronként végrímmel kapcsolt hatméretű versekben) írta, — azt nem tudom. Ugyancsak hiába keresem az ő nyomán e verset a Vitae Patrumban. Legalább a Rosweyde-féle kiadásban nem lelem nyomát.

Még csak egy megjegyzést a Hegedűs I. közölte szöveghez. A kézirat késői volta, melynél jóval régebb nyomtatott kiadását is ismerjük e versnek, csakis a címében kifejezett magyar vonatkozású irodalmi hagyománnyal igazolja annak ily romlott szövegben való közlését. Mert az összes fentérintett kiadások sokkal jobb szöveget adnak. Ezúttal csak a Migne-féle kiadás szövege állván rendelkezésemre, abból az alábbi, részben helyesebb olvasatokat, részben változatokat mellékelem (az első szám a szakot, a második a verssort jelöli): 1, 1. sub vana. 2, 1. fide — scriptis in glacie. 2. (Scriptis) Quam mundi miseri. 3. Fallax. 4. Qui. 3, 1. magis est — veracibus. 3. in somniis. 4. Falsis in studiis. 4, 2. Samson est. 3. Absalon, vultu. 4. multum. 5, 2. (dives h.) totus. 4. Aristoteles, summus. 6, 1. (rerum h.) retro. 2. praesulum — (mundi h.) regna. 4. (umbrae valli h.) ictu oculi. 7, 2. Ut. 4. homines (A 8. és 9. szak fel vannak cserélve.) 8, 1. quae. 3. Ut. 4. hominis luci subtrahitur. 9, 1. O esca vermium, o massa pulveris. 3. O roris vanitas. 3. Ignorans. 4. poteris. 10, 1. Nil. 2. intendit. 4. Felix.

K. L.

¹ A nemz. múz.-ban is van egy kézírata (cod. lat. 11.), melyet mint-hogy elég réginek, a szerző életkorához közel eső időből valónak van jelezve, érdemes lenne a Wright-féle kiadással (Satirical poets 2, 2) egybevetni.

LUCTUS PRAESENSUS HUNGARIAE.

Heu deploranda Pannoniae tellus,
Victoriarum perdidisti vellus.
Olim vincebas totum fere mundum,
Modo vix geris in patria fundum.

Unde est huius mutatio rei,
Unde praeclarae privatio spei?
Haereticorum hoc effecit error,
Ut nos affligat inimici terror.

Nunquam fuissent Pannoniae duces
Experti dextras inimici truces,
Haereticorum si non esset secta,
Non exularet Christi fides recta.

Gaudet de mala haereticus fine
Solantur eum patriae ruinae
Catholicorum odit veritatem,
Inimicorum colit coecitatem.

Recedant procul discordiae rerum
Eriganturque concordiae regum,
Nam ita fiet sat felicitatis,
Obliviscentur infidelitatis.

Ite quapropter diabolicae sectae
Catholicorum odio confectae;
Vos Calvinistae, nequam Ariani,
Vos pertinaces item Luterani.

Ah quantum per vos Hungaria florem
Amisit priscum exuens colorem,
Vos inimici efficitis fraude,
Gena generosa ut careat laude.

Eheu quos sacros violatis locos
Propter optandos ventriculi focos,
Vos diabolorum semina malorum,
Osos pacis et catholicorum.

Libertas vestra maledictae mentis
Tollit decorem Pannoniae gentis
Sternit tropheis laudibusque fugas
Ab inimicis veritatis nugas.

Vos proditores patriae nostratis,
Vos eversores piaе sanctitatis,
Vos estis turbarum bellonae,
Per quos venerunt urbibus ruinae.

Cain Abelis sugitis cruorem,
 Inimicorum pascitis furorem,
 Propter quod justam Deus vibrat iram,
 Inimicorum tyrannidi diram.

Turcae mavultis nos subdere ferro,
 Quam Romanorum Caesari sincero,
 Cum sitis mali diligitis nequam,
 Qui maledictam non prohibet sectam.

Vae tamen vobis erit aliquando,
 Animam sponte inferis dicando,
 Nisi malignam spreveritis sectam
 Et fidem Christi noveritis rectam.

Salvator mundi Jesu Christe Pater,
 Maria Virgo Hungarorum mater,
 Praesta hoc tristi Pannoniae terrae,
 Ut per te consolata jam desinat flere.

Dohnányi János, valami poéta-féle, kinn a német katonák csak az inget-gatyát hagyták meg, küldi — sok panaszzsal teljes levelébe zárva — 1683-ban Eperjesről fő-fő patronusának, Rudnai Péternek.

PEREGRINUS COELESTIS, PEREGRINO BLASPHEMO, PEDES
 PLORANTI.

Cupio Jesum ut implorem,
 Ut pro te Mariam orem.
 Vah! tu mundi lolium.

Eiulus te multa passum,
 Tanta sufferendo lassum
 Nequam serve Veneris.

Tu seductor permultorum
 Juvenum et adultorum,
 Probrum tui generis.

Ploras tuam paupertatem
 Postquam praeter libertatem
 Cuncta dissipaveras.

Pedum quereris dolores,
 Quos ob tuos spurcos mores
 Tibi procuraveras.

Opem meam tu inclamas,
 Qui nunc quoque scorta amas
 Usque, quae amaveras.

Septem lustris non sedebam
 Stans vel flectens vix edebam,
 Summa patientia.

Execrabili exemplo
 Sedes, rides tu in templo
 Jesu in praesentia.

Vertis te ad has, ac istas turbas
 Ad altare mystas
 Solita dementia.

Inter sanctos eram clarus,
 Mihi semper fuit charus
 Miser subditorum grex.

Tu in illum ut tyannus
 Injicis persaepe manus,
 Vis, ut vis, sit ille lex.

Praeter furias nil sapis
 Florem puellabus rapis
 Oh! vesane carnifex.

Jesus venit solaturus
 Atque memet curaturus
 Edito miraculo.

Quia illum aeger, sanus
 Puer, iuvenis, vir, canus
 Non laesi periculo.

Nullam interponens moram	Quid Mariam? quid leniret,
Illum usque ad hanc horam	Ut ad te, ad te veniret
Tu transfigis iaculo.	Certum orci pabulum.
Confugis ad Dei matrem	Ergo ne fac Jesu Christe,
Qui non habes Deum Patrem	Ut sanetur lurco iste
Sed pro patre diabolum.	Pedum a tumoribus.
Illam si venturam speras	Pro criminibus obscenis
Procul prorsus tu aberras	Plecte illum dignis poenis,
Culpis implens stabulum.	Morbis ac doloribus.
Me poeniteat hoc adde	
Eum totum quantum trade	
Stigiis tortoribus.	

Révai, Amadénak, ki amputált lába fájdalmait keservesen panaszolja Istennek és Máriának, 's esedezik gyógyításért.

Közli: FÖLDVÁRY LÁSZLÓ.

ADATOK A MAGYAR IDŐMÉRTÉKES VERSELÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

E folyóirat 1899. évfolyamának 101-ik lapján volt alkalmam egy új nevet, Prágai Andrásét, iktatni az időmértékes magyar verselés mivelői közé s ugyanott bátor voltam azt a föltevésemet fejezni ki, hogy a magyar régi nyomtatványok figyelmesebb áttekintése még több névvel is gazdagíthatja azt a jegyzéket, melyet Négyesy László, »A mértékes magyar verselés története« cz. művében összeállított. Föltevésem valónak bizonyult. Mert íme, nekem nem volt alkalmam több magyar régi nyomtatványt áttekinteni, csak azokat, melyek a pápai reform. kollégium könyvtárában feltalálhatók (mintegy 120 munka), mégis sikerült két újabb írófölfedeznem, kik szintén megpróbálkoztak az időmértékes verseléssel s kiknek nevei gazdagítani fogják az e téren működő úttörők érdekes névsorát.

Az egyik Kis-Mariai Weszelin Pál debreczeni predikátor. Ennek Debreczenben jelent meg 1641-ben egy ily című műve: »Oktato es vigasztalo praedicatoriok, mellyek Debreczen varasanak MDCXL Esztendőbē tűz miat löt siralmas pusztulasaban — — — az Ur házában elpraedicaltattak — — — « 8°. E munkának 233. lapján idézi e két trimeter iambicus-ból álló latin verssort:

»Deo iuvante, nil valet timor malus.
Et non iuvante, nil iuvat labor gravis.«

Ezeket állítólag a szerencsétlen Grey Johanna írta fel börtöne falára, a kít Mária angol királyné kivégeztetett. E két iambicus sort Kiss-Mariai Weszelin Pál két distichonnal így fordítja le:

»Retteges es felelem, valahol vagyon Uri segítség,
Semmit nem használ, nincsen is annak helye.
Hol meg vonszod Uram segedelmed, munka faradtság
Semmit nem használ, nincsen is haszna bizony.«

Ha e distichonokat úgy olvassuk el, a mint eredetileg nyomtatva vannak s a mint ide másoltam, t. i. nem tekintjük az ékezeteket s a két pentameter második felében a *h*-t, — úgy mint a görög és latin metrika kívánja, — nem tekintjük mássalhangzónak, mely positiót idézhet elő: akkor e négy sor egészen hibátlanul hangzik.

Mindjárt ezután, a következő lapon idézi Melanchtonnak ezt a distichonját:

»Nullius est felix conatus et utilis unquam
Consilium si non detque iuvetque Deus.«

Ezt szerzőnk két hexameteri sorral így fordítja le:

»Gondos firfi tanács, sőt akar mely munka faradság
Nem boldog s hasznos, valahol nincs Uri segítség.«

Mint e két példa mutatja, Kis-Mariai Weszelin Pál az akkori viszonyokhoz s többi társaihoz mérten elég türethően, de egészen a latin metrika szabályai szerint írt magyar hexametereket és distichonokat.

A másik új név, melyet az időmértékes verseket írók jegyzékébe kell soroznunk, Sélyei Balog Istváné 1655-ből. Tőle jelent meg a következő munka: »Temető kert. Melyben Egynéhány Halotti alkalmatossággal való Praedikatiok vadnak; Mellyeket írt és praedikállott külön külön helyeken Sélyei Balog Istvan, Mostan Fejérvárait egyikik Udvari Praedikátor. Váradon, MDCLV.« Kis 8°. 12 + 195 + 1 lap. (Szabó K. Régi magyar könyvtárában 905. sz. alatt.)

Munkájában a 29. lapon idéz egy latin distichont:

»Nunquam bella piis, nunquam certamina desunt,
Et quocum certet mens pia semper habet.«

Ezt lefordítja így:

»Harczai, sok hadai mindenkor vadnak a jóknak,
Es kivel harczollyon a' kegyes elme, vagyon.«

A fordítás, mint láthatjuk, eléggé sikerült s verselése is türethő. Sokkal jobb, mint Kis-Mariai Weszelin Pálé. Az első sorban csak azt a hibát követi el, hogy a harmadik láb arsisában az *i*-t hosszúnak veszi, a második sorban előforduló *h*-t pedig ő is a latin metrika szabálya szerint méri s nem tekintti olyan igazi mássalhangzónak, mely positiót idézhetne elő. Művében még számos latin idézet fordul elő s nagyobb részüket igen sikerülten fordítja magyarra, de már csak prózában. Így pl. ezt a Horatiusi verset: »Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turres, A sárga halál egyaránt zörgeti mind a szegény emberek füstös kunyhókat, 's mind peng a királyok fényes palotájokat.«

BORSOS ISTVÁN.

DUDITH ANDRÁS ÉLETÉHEZ.

Egy kiváló tudós, Förster Richard, boroszlói tanár, felette érdekes értekezést tett közzé a »Neue Jahrbücher f. d. Klass. Alterthum, Geschichte und deutsche Litteratur« folyó évi folyamának 74—93 lapján, melyben Dudith Andrásnak tulajdonítja Themistius 12 beszédét, mely csak latin nyelven ismeretes és a melyet legelőször Rem György tett közzé 1605-ben Themistius hat császári beszédéhez pótléklul mint kétségtelen Themistius — fordítást. Az a kérdés, hogy Themistius 12 beszédét Dudith írta-e mint egy cento módjára Themistiusból vett gondolatokból az ő szellemében, vagy tényleg mind a mai napig nem ismert görög szövegből fordította, mindenkép fölhívja a figyelmet Dudithra: a szónokra. Beható nyomozást érdemel e kérdés. Lesz alkalmam erre nézve kutatásaim eredményéről beszámolni; de ép kutatás közben találtam Dudithnak egy kiadatlan levelére és versére, melyek az Egyetemi könyvtár Oláh-codexében (jelzete: H. 46) 69—70 lapjain olvasható, Kaprinai másolatában 101, darab.

E levelet Dudith útközben írta Botzenból, midőn Triesztbe ment 1562-ben, mint a magyar klérus egyik képviselője. A magyar főpapok szerepléséről a világtörténeti szempontból nagy jelentőségű zsinaton Fraknoi Vilmos (akkor Frankl) nagyobb tanulmányt írt a *Magyar Sion* I. 321—345, 401—411, 481—505, 577—593, 650—673, 721—739, 801—826 lapjain 1863-ban. Itt megemlékezik azon akadályokról, melyek meggátolták Draskovichot, a császár megbízottját, hogy korán érkezék Triesztbe. »Miután azonban — írja Fraknoi — az érintett tartományok (Tirol, Stiria, Karinthia) hegységeinek egyik részében a leghidegebb tél uralkodott és rendkívül magas volt a hó a Trieszthez közel fekvő részekben pedig a jég már olvadozott, utazása igen meg volt nehezítve, miért is a Ferdinand által kitűzött napra nem volt képes Triesztbe érkezni, hanem alig tudott a zsinat ünnepélyes megnyitása napján, az ünnepély folyama alatt utazása céljára érni. Dudith febr. 7-én érkezett Triesztbe. Épen azért érdekesnek tartjuk közölni a következő levelet, melyet megérkezése előtti napon írt Botzenból:

Dudith András levele.

Illustrissimo ac Amplissimo Principi et Domino Domino suo pienssimo Nicolao Olaho Archiepiscopo Strigoniensi Primati Hungariae Legato nato ac summo in Hungar, Sacrat^{mae} Caes. et. Regiae M^{tis} ac summo Cancellario et Consiliario etc. Domino et Patrono gratiosissimo et colendissimo.

Servitiorum meorum perpetuorum debitam humilemque in gratiam D^{nae} Vestrae R^{smae} commendo. Ut primo Posonio exivimus, ac si irato

Deo discessissemus, ita nos primum pluvia deinde nives exceperunt, ac Villacum usque deduxerunt magna nostra cum molestia et equorum dispendio. Ex quibus aliquot propter lutulenti et saxosi itineris difficultates et asperitates claudi effecti, diutius nos quam vellemus in itinere detinuerunt. Jam omni infortunio nos perfunctos esse arbitrabamur et ita aliquando laetiores Villaco movimus. Sed vix dum egressi in ea tempora, inque eiusmodi viam incidimus, ut prior illa miseria ludus quidam et jocus prae ista nobis videretur. Hic ut caetera taceam, tanta fuit nivis altitudo, ut hominis etiam magni staturam superaverit. Certe a quadraginta annis non memoratur fuisse altior. Nos quattuor diebus non plura quam tria milliaria conficere potuimus. Postea currus vehiculis ligneis posuimus. Sed ne sic quidem plura quam tria, interdum quatuor milliaria uno die emensi sumus. Multos in istis convallibus conglomeratae nives e montibus magno impetu delatae oppresserunt. Nudiustertius in exiguo quodam pratulo prope oppidum Sillingem, ubi nos pernoctavimus, quindecim milliariibus hinc distans, unum puerum et duas puellas in perfluentem coniectas demersit et ibi consepeliit magna nivium vis cum frustis arborum delata. Narrabat nobis hospes et jurejurando asseverabat, paratus etiam testes producere, si voluissemus ante paucos dies eodem pacto nivibus quendam robustum juvenem una cum cane, qui eum assequebatur, contactum septem diebus sub nive latuisse, extractum deinde non diu supervixisse. In tam difficili itinere quantas, Deus bone, molestias pertulimus? de sumptibus nihil dico prae pudore. Si D^{nus} Csanadiensis¹ meum fuisset secutus consiliun;, relictis domi curribus, equis tantum usi fuissemus, et jam diu sine magna molestia Tridentum pervenissemus. Sed est ut posteaque comperti aliquanto *capitosior*, quam deceat. Postquam ex illis nivibus et viarum difficultatibus emersimus, visum est utrique nostrum, ut ego duobus comitatus famulis, anteirem Tridentum, alioquin futurum, ut pessime de hospitio nobis provideant in tanta angustia, et caritate. Praeterea ita sunt inepti ad unum omnes famuli nostri ut nihil ejusmodi per eos commode confici posse videretur. Itaque ego tunc laborem libens suscepi, et quidem meis sumptibus ac dominum Csanadiensem quatuor dierum itinere a Tridento reliqui, atque hinc *Botzanum* hoc vesperi perveni. Cras Deo duce Tridentum laetanter ingrediar, et quae erunt usui, parabo. Post hoc ad Dominum Csanadiensem reverter et una palam oratorio more ingrediemur. Archi-Episcopus Pragensis octavo abhinc die Tridentum et ipse venit. Ajunt Tridenti par caponum uno tallero venire. Haec sunt quae in praesentia Dⁿⁱ Vestrae scribere potui Tridenti cum erimus nihil erit tam minutum, quod non magnopere D^{nae} Vestrae R^{sima}e inservire posse videar, vel hoc tenui officio meam diligentiam probem. Capti sunt hisce diebus octo quadraginta militares viri, alioquin ignobiles, coniurationis cuiusdam Principes, qua destinatum erat, ut succensis aliquot praecipuis huius Comitatus Tyrolis civitatibus, nobiles, quos possent, ad internecionem omnes caederent. Futura erat, nisi Deus prohibuisset, non dissimilis illi cruciferorum in Hungaria Pesti. Nos hic omnia trepidare

¹ Kolozsvári, ki mint a magyar klerus egyik választott követe vett részt Dudithal a tridenti zsinaton.

metu vidimus, ac ne nunc quidem sibi periculo liberati videntur isti homines, quod non omnia coniuratorum capitani vinculis haberi dicant. Magna fit inquisitio. Capti miris et inusitatis modis, ad eliciendos socios torquentur. Res patefacta est post indicium scribae cuiusdam Plebani Braunechen-sis cui quidem haec res bene cecidit. XXVII. ex illis coniuratis in hac civitate detinentur, et hodie aliquot ex eis ad quaestionem sunt adhibiti.

Supplicaveram Dⁿⁱ Vestrae R^{smae}, cum isthic essem, deinde etiam Posonio discedens, per litteras supplex petebam, ut mihi *Praeposituram Felheviziensem* promitteret, adhuc Idem nunc quoque supplico et affirmo, fore ut D^{tio} Vestra R^{sima} ipsa fateatur hoc suum beneficium non male collocatum fuisse.

De ducentis quoque florenis, quos nomine Episcopatus Maiestas Caesarea in Camera mihi deputavit, supplicaveram ut D^{tio} Vestra R^{sima} mandatum a Caesarea Maiestate quali opus esset impetraret.

Mandata etiam cum dabo, ut decimas Praepositurae Sancti Stephani me colligere in specie permittat: certo scio R^{sima} Dⁿⁱ Vestrae curae fore.

Caeterum me in eius gratiam, meaque humillima, et perpetua Servitia officiosissime commendo ac supplico, ut me eodem loco et nunc, et semper habeat, quo fui, dum isthic essem. Nunquam enim, dum vivam, ex eius me servitio eximi patiar, sed semper honorificum mihi putabo, si et dicar, et habear unus ex capellanis D^{nis} Vestrae Reverendissimae quam ad modum quiquam esse debeo.

Ad superiora omnia gratiosum exspecto responsum per primas litteras. Jam ab aliquot annis versus facere desieram. Heri autem cum parum prospero tempestate uterer, *aliquot* male tornatos versus mihi miseria mea expressit, quibus quidem me solabar; sed paulo post adveniens serenitas furorem mihi poeticum sustulit. Ego etsi animadvertam indignos eos esse, qui Dⁿⁱ Vestrae R^{sima} legendi mittantur, quae ut in aliis rebus, ita in hac, acerrimo, et limatissimo Iudicio plurimum posset, tamen ut aliquam itineris mei faciem adumbratam haberet, mittere volui.

Supplico, autem ut boni consulat, et meae impudentiae ignoscat. Deus Dominationem Vestram Reverendissimam nobis Ecclesiaeque suae felicem diu servet. Datum Bolzani 6 Februarii 1562.

D^{tionis} Vestrae Illustrissimae et R^{mae}

Perpetuus servus ac humillimus
Capellanus

A. Dudithius Sbardellatus.

E levélből látjuk, hogy Dudith verseket küldött, melyeket újtában írt. *Aliquot male tornatos versus*-ról tesz említést. Utána néztem. Sámuelffy, ki Dudith beszédeit kiadta és életrajzát legrészletesebben írta meg, úgy hogy Forster kitűnő gonddal írott életrajzában sem igen találtam újabb adatra, említést tesz költeményekről, de maga sem láthatta azokat. A *Delitiae Poëtarum Germanicorum II.* kötetében, melyre Sámuelffy utal, Dudithnak nincs verse. Ép azért nem csekély örömet okozott az Oláh-codex 95. lapján talált verse, mely mintegy prologul tekinthető

azon költeményekhez, melyeket Dudith pártfogójához küldött. De az Oláh-codexben csodálatos zűrzavar van, melyet a Kaprinai-féle másolat minden habozás nélkül folytat. Itt a Dudith verse után, mely jelen alakjában aligha tekinthető befejezettnek, egy üres oldal következik, utána a 96. lapon a Homeros XVIII. énekének latin fordításából a befejező rész. A 96. lap versóján egy epigramm Patroclusra, egy görög epitaphium és ugyan ez latinul. Sokat forgatva, olvasgatva az Oláh-codex rendkívül érdekes versgyűjteményében, ráakadtam a Homeros-fordítás szétszórt darabjaira és megtaláltam egyes költemények összetartozó részeit. A könyvtár-igazgató urat meggyőzővén fölfedezésem igazáról, jegyzetbe foglaltam a megtalált versek sorrendjét.

Kitünt, hogy *Ferifaber* nevű poéta készíté a fordítást és pedig distichonba, de midőn a paizs leírására tér, átcsap hősi hatosba és végzi distichonnal és a 97. lapon összefoglalja jegyzeteit. Hogy itt Dudith verseit kitépték és azok elvesztek, nagyon valószínű. Mikor e versgyűjteményt egybeállították, akkor már rendetlenség volt. Minthogy *Ferifaber* is említi egy közbeszúrt jegyzetében, hogy folytonos utazása gátolta meg, hogy verseit kicsiszolja, majdnem azt a gyanút kelté bennem, hogy Dudith lappang e név alatt. De a gyűjteményben más darabja is van *Ferifaber*nek és így e gyanú alaptalannak bizonyult. Dudith név alatt csak a következő verset találtam a 95. lapon:

P. 95.

Ad Ill^{mum} et R^{mum} D. D. Nicolaum Olahum Archiep^{um} Strigoniensem Dominum et patronum suum gratiosissimum etc. ejusdem Sbardellati carmen.

Sancte pater benefacta mihi sic fixa medullis
Sunt tua, sic mecum mente agito memori,
Ut siue exoritur, siue occidit auricomus sol
Tecum perpetuo mens mea peruigilet.
Nunc quoque dum iuga diemque Sorrentia saxa pererro
Vectus equo quem tu munere mi dederas
Ante oculos dulcis tua mi obseruatur imago
Te alloquor, et praesens sum, tua iussa sequor
Saepe etiam in somno tua dicta et facta revoluo,
Virtutesque tuas suspicio et veneror.
O quoties cum me coelestis perluit unda
Et pluviae rivus defluit ex humeris,
Aut cum praerupto descendens morte caballus,
Labitur et praeceps me quoque praecipitat,
Aut nivium sordes glomerans cum Juppiter in nos
Despuit, et vexat mille modis miseros:

O quoties dixi, tua si nunc limina adire
 Mi liceat, vita coelicolum fruerer.
 Foelix qui patriis procul haec spectari fenestris
 Et vitare via mille pericla potest.

Érdekes levelét találtam meg Dudithnak az Országos Levéltár Missilis levelei közt. E levelet már egy hónap múlva, márczius 8-án írja Triesztből. Rajzolja benne a pártok hangulatát és kivált az olasz papok jellemzésében megcsillantatja éles eszét és szellemes szóval: ἀργυράχη-val bélyegzi az olaszok megbizhatatlan, forгатag jellemét.

A levelét a győri püspökhöz Gregoriancz Pálhoz intézi. De álljon itt maga a levél:

R^{me} D^{ne} et patrone colendissime. Servitorum meorum perpetuum debitamque commendationem. Misi nuper D. V. R. decretum, quod in prima sessione XXVI. febr. fuit promulgatum. Ab eo tempore de saluo conductu, seu fida publica inter patres disceptatum est. Tandem ille idem saluus conductus Protestantium datum est, quem ipsi sibi altero illo Tridentino consilio, sub Julio III. celebrato dari postulabant. Eius adhuc exemplum habere non potui. Sed curabo, ut quam primum habeam, et per aliam postam transmittam. Post decretum hunc de quo loquar saluum conductum nulla fuit congregatio. Magnum est silentium. Romanas litteras expectari puto, quae quid potissimum fieri amplius oporteat, praescribant. Mussatur nescio quid de reformatione quam nos Caesariani plurime urgemus. Est enim ita necessaria, ut sine magno Ecclesiae exitio, si ita loqui licet, diutius differre non posse videatur. Quae si instituetur, vereor ne magnas turbas det. Non enim vitari posse ullo modo videtur, quin in disceptationem invidiosa illa tractatio revovetur, Papaene consilium, an ipsum Papam consilio subesse oporteat. Erunt alia etiam, quae non tam Pontificem, quam Cardinales et episcopos ac totum clerum movere possint. His pauci episcopi, qui sunt ad XXVI. magno animo rem aggrediuntur. Liberrime dicunt sententias, neque ulli huius ordinis parcunt, non Cardinalibus nec Pontifici. Itali moderatiores sunt. Fortasse ἀργυράχη (pénzszomj) laborant quod Demostheni adiectum fuisse legimus, aut, ut alias dici solet, bovem in lingua habent. Itali Episcopi si qui sunt tenuiores, ii omnes mestrua Pontificis pensione aluntur. Isti quidem, ut fere nos quoque, consilium in longius tempus extrahi non aegre ferunt. Habent enim hic quomodo famem pellant, quod domi non ita commode facere possent. Hos habui quae nunc D. V. R. scribere duxi. Cui me mea servitia plurimum commendo. Tridenti 8 martii 1562.

D. V. R^m.

humilis servus et filius
 And. Dudithus Sbardellatus
 E. Tininiensis.

R^{mo} D^{no} D^{no} Paulo de Gregoriana Episcopo Jauriensi ac S. Maie-
 statis etc. consiliario etc. patrono et patri meo colendissimo.

Ugyancsak az Orsz. Levéltárban egy más levelét is őrzik Dudithnak, melyet Mezőlaky Ferencz zalavári apáthoz intézett 1561. jul. 21-ről. E levél aláírását *döntőnek* tekintem arra nézve, hogy a *Dudith* neve így irassék és nem *Dudics*. Alapjában szerb forma és így *Dudics*-nak hangzik, de azért a Mezőlakyhoz írott levél aláírása tisztán *Dudith*, míg a Gregorianczhoz írott levél alján *Duditius* áll.

Rnde ac fautor mihi observandissime. Servitiorum meorum commendationem.

Testis mihi Deus et amici, qui mihi praesto fuerunt, quanto diligentia et studio negotium D. V. R. ad exitum et bonum finem perducere conatus sim. Sed frustra fuit. Initio quidem omnia erant bene acta fundamenta, sed nescio quis malus spiritus omne aedificium disiecit. Nunc Cardinalis dicit se amplius non posse uti sua auctoritate, quia post octo dies cogitur ad consilium proficisci.

Una adhuc reliqua est via. D. Delphinus hic manebit. Nuncius sedis Apostolicae is plurimum observat D. Palatinum. D. V. R. impetret litteras a D. Palatino in sui commendationem ut huius negotii procurationem. Ipse D. Delphinus, mihi est valde familiaris, si litterae ad me mittuntur, fortasse in hac secunda navigatione non faciemus naufragium. Deus scit, quam sim animo perturbato. Sed diligentiae et sollicitudinis, quam in hoc negotio adhibui, conscientia me consolatur D. Vram R. feliciter opto.

Viennae, 21 Julii 1561.

Littera D. Palatini ad P. D.

Delphinum omnino mittat Sbardallatus D. V. Rae
servus deditissimus

And. Dudith.

Dudith tudvalevőleg megnősült, előbb Strass Regina udvarhölgyet, majd Zborói grófnőt vette el. E lépése természetesen súlyos következményekkel járt. A katolikus egyházból ki kellett lépnie.

Igen érdekes levél van a Pray-féle gyűjteményben (Egyetemi Könyvtár) *Miscellanea profana* Tom. IV., az egész gyűjtemény 20. kötetében. E levelet Verancsics Antal intézi Dudithhez 1571 szept. 3.

Ebből kitetszik, hogy Dudith a kath. egyházba vissza kívánt lépni. Verancsics gyöngéden érinti »ballépését« és örömét fejezi ki a felett, hogy megtérésre gondol. Hosszu hallgatását is azzal indokolja, hogy nem akarta e fölháborodásal erősebb formában kifejezni.

Ego vero etsi nunc etiam haberem, quo deberem diutius perseverare cum Dom^e Vra in silentio, quum tamen assequor aliquid de suo alio, et jam transacto animo, meliore nunc eam coepisse duci, laetatus sum non mediocriter, has ei scribere volui, ut et ea scires, quo de mea erga te voluntate optatus, et illam hortarer, ut si quo divino spiritu tacta sit,

quem illi a Deo opt. Max. etiam vehementer exoro, eum in se non pateretur extingui. Sed identidem tibi concilies et familiarem facias. Quo sic demum et a casu isto sublevetur et cum Petro, Paulo, Magdalena et cum pluribus aliis, qui ex peccatoribus facti sunt sanctissimi et amici Dei, in viam redeas et bene valeas.

Viennae, 3. Septembris 1571.

Közli: HEGEDŰS ISTVÁN.

ADATOK BRUTUS JÁNOS MIHÁLY TÖRTÉNETÍRÓ ÉLETEHEZ.¹

Levelei a leydeni egyetemi könyvtárban.

I. Prága, 1589. okt. 23.

Clarissime vir, atque omni obseruantia colende.

Qui has tibi litteras reddit, est gener meus, uir, ni me amor fallit, dignus, cui omnes uiri boni et similes tui plurimum faueant. Ei est iter in Galliam, ubi filiam habet nuptam uiro, cuius causa, etiamsi ardente regno funesto bello, uideantur qui sunt, inde detrahendi, nobis inuitis proficiscitur. Adducit secum filium, puerum eximiae spei atque indolis, dulce quidem atque amabile onus, sed graue idem, longum atque arduum iter suscipienti utinam non aequae periculosum et plenum discriminis, ut nobis sollicitis de patris et filii salute sit magnopere laborandum. Accedit, quo magis utriusque causa anxii simus, parum firma pueri ualetudo: iam enim annus integer agitur, cum scabie laborat, adeo quidem pertinaci malo, ut nihil nobis reliqui ad summam diligentiam facientibus, tam foeda lues superet remedia omnia. Haec [nobis ²] causa in primis grauis uisa, ut non ego solum tui homo studiosissimus, id quod mihi potuit satis uideri, sed clarissimus etiam uir Ph. Montius, apud quem hic ad tuam mihi benevolentiam promerendam diuertimus, homo tecum uetere amicitia et necessitudine coniunctus, statueret sibi illum maiorem in modum commendandum, atque id quidem non modo mea causa, amici ueteris, sed suoapte ingenio ad omnem humanitatem atque hospitalitatem propenso: accedit enim, quae puerum maxime ornant, morum elegantia et suauitas, qua ita oblectatur, ut cum patre meque adeo, ex cuius filia est natus, amore in eum et studio certat. Ergo si hominem statues tibi omni studio et genere officii complectendum: et rem facies tua humanitate dignam et ad meum erga te amorem et beneuolentiam magnum cumulum addes. Pluribus non est uisum uti, ne uiderer de tua animi alacritate dubitare, quae tibi in perfungendis humanitatis officiis ita insita animo est, ut ex his nullum tibi uberiorem fructum spondeas, quam qui ex recte sibi conscio animo proficiscitur. Vale, optime Vir, et quo me semel amore es complexus, prosequi pergas. Equidem dabo

¹ V. ö. Toldy F. Magyar államférfiak és írók. I. 59—145. l.

² E szó lehúzva.

operam tecum omnibus officiis certando, ut intelligas te non male meis fouendis adiuuandisque tuam operam studiumque posuisse.

Datum Pragae, XXIII. mens. Octob. XIC.

Tui studiosissimus

Jo. Michael Brutus.

Kivül: Clarissimo Viro D. Carolo Clusio, amico et Domino omni studio mihi et obseruantia colendo. Francofurti.

Clusius jegyzete kivül: 1589. Jo. Mich. Bruti. Praga, 23. Octobris. Accepi Francoforti 4. Novembris. Respondi 6. Decembris.

(Eredetije pecsét nélkül Vulc. 101. jelzettel.)

2. Bécs, 1590. aug. 20.

Clarissime ac praestantissime vir, mihi plurimum colende atque obseruande.

Clarissimus uir, Lubetius, multis tibi, ut audio, amicitiae et necessitudinis uinculis deuinctus, ut est non iuris solum, sed officii, probitatis, humanitatisque consultissimus, suis litteris me nuper certiore fecit de parui pueri nepotis mei obitu, adiectis multis ex interiore philosophia praeceptionibus, quibus conceptum animo dolorem ex tanta facta iactura abstergerem. Credo ex pueri ingenio, quo nihil fuit suauius, aut amabilius, facta coniectura, suspicatum esse, imparem me dolori ferendo fore. Neque in eo est omnino falsus. Certe neque diurno rerum usu parta prudentia in tam longo uitae cursu; neque iis artibus excultus animus, quarum fructus est, contemnere, quae in nos tela parum aequa fortuna intenta habet, aequae atque eius grauissima ac prudentissima monita uindicare a summo dolore potuerunt. Ad eas litteras ita respondi, ut quo illi tuto reddantur, in summa tua humanitate omnem spem repositam habeam. Itaque te maiorem in modum, si id modo poteris, rogo atque oro, ut simulatque dabitur tibi tabellarii facultas, qui Argentoratum eat, cures meas has litteras perferendas, quas qui tibi reddet, quattuor idem coronatos numerabit, quos Lubetius Morellio viro optimo deberi ait, apud quem puer in conuictu fuit. Eos quidem, si una cum litteris curabis Lubetio numerandos, rem mihi gratissimam facies. Qua de re ut paucis tecum agam, facit eximia mea de tua uirtute opinio; quae quidem est tanta, ut in officio persoluendo, plus te uoluptatis, quam qui per te eo subleuatur, haurire consueueris. Hic in magna sumus expectatione Gallicarum rerum, quarum ut felicem exitum speremus, facit uere Christianissimus et fortissimus rex, quem deus uindicem, atque ultorem sceleratorum hominum, et inuetae per tot saecula ab impiis tyrannidis in Christianum orbem, aeterno suo consilio delegit. Vale, Clarissime vir, et me, ut pridem coepisti, de meliore nota amare pergas.

Datum Vienna, 20. Aug. CIO. IO XC.

Tui studiosissimus atque amantissimus

Jo. Michael Brutus s.

Kivül: Clarissimo atque excellentissimo viro, domino Carolo Clusio d. atque amico mirimum colendo atque obseruando. Francofurtum.

Clusius jegyzete: 1590. Jo. Mich. Bruti. Vienna 20. Aug. — Accepi Francofurti 5. Sept. vet. Calend. — Respondi 15. Novemb. eodem.

(Eredetije pecsét nélkül Vulc. 101. jelzettel.)

3. Bécs, 1591. febr. 12.

Clarissime vir, mihi plurimum colende atque obseruande.

Sero, sed aliquando tamen, litteris tuis respondebo, id quod spero, te pro singulari tua humanitate in optimam partem accepturum. Occupationibus enim grauissimis districtus, ex meo sensu facta de aliis coniectura, non temere soleo litteris amicos lacessere, quos occupatos esse intelligo, nisi quid accidat, quare magno etiam cum eorum incommodo, sint interpellandi. Ut enim deesse scribendi officio, cum id occasio requirit, inhumanum est: ita est diffluentis otio et plane cessantis, crebris litteris, nullo subiecto argumento, unde fides sit fuisse necessario scribendas, amicos a grauioribus rebus, saepe quae sint rectis hominum studiis iuuandis, auocare. Quoquidem in genere ita tu excellis, ut qui tibi intempestiuis litteris obstrepat, is non in te magis, quam in multos, de quibus non cessas doctissimis tuis scriptis bene mereri, uideatur peccare. Quod adeo amanter atque accurate, quae tua humanitas est, sis omnia exsecutus, de quibus tecum meis litteris ageram, propterea minus multis uerbis tibi gratias ago, quod te scio, eorum quae praeclare agis, nullum uberiorem fructum exspectare, quam qui a recti animi conscientia suppedatur. Nepotis interitum, optimae spei, atque indolis pueri, si ille interitus modo, et non certus potius in coelum ascensus existimandus, ita tuli, ut quod aegre possem ab animo impetrare, saucio acerbissimo sensu doloris, a ratione impetrarem, cui malui acceptum referre, quam tempori, a luctu et maerore reuocatum animum. Accidit hoc uero, rei exitum, qui secutus est, animo praesagienti, tum ex pueri habitu, tum ex anni ratione facta coniectura, cuius rei testes meas ad te scriptas litteras habes, ad quas te reicio. Sed de filio hactenus: de patre nunc solliciti sumus, ita iamdiu eius desiderio languentes, ut causam diturni silentii quaerentibus, nihil non triste occurrat, aetas grandis, belli tempus, quo Gallia ardet, hominis condicio inter telorum et tormentorum fulmina uersantis. Fuget sollicitudinem, quod clariss. v. Lubecius ad me scripsit, cum est illi nuncius de morte filii allatus, quam impotenti animo tulit, non bene ualuisse; cum ad conceptum animi dolorem, generi et filiae cura accederet, quos ut Lutetia, saluis rebus, educeret, magnopere laborabat. Quae cum ita se habeant, gratissimam nobis rem facies et te dignam, si ad eas litteras, quas hac de re ad d. Lubecium scribo, tuas addes, et uirum optimum et sua sponte ad omnia humanitatis officia propensum rogatis, ut si quid de homine audiuit, quod uix est hoc tempore sperandum, ne grauetur nos facere certiores, ita paratos animo, ut quidquid illi euenerit, totum ab eo agnoscentes, a quo nihil manare non optimum potest, simul aequi et boni facturi. Nos quidem suspicabamur, quo propius filium esset, apud Lingonas receptum quaesisse: sed hoc ipsum filii audita mors multo incertius reddidit. Valeas, clarissime vir, et tua et reipublicae, causa diu laetus, atque incolumis; quod ut tibi diuturnum sit, deum immortalem etiam atque etiam oro.

Datum Vienna pridie Idus Febr. CIO IO XCI.

Tui studiosissimus
Jo. Michael Brutus s.

Kívül: Clarissimo atque excellentissimo viro domino Carolo Clusio domino atque amico mihi plurimum colendo atque obseruando. Francfortum.

Clusius jegyzete: Jo. Mich. Bruti. Vienna pridie Id. Febr. novo calc. ad meas 15. Novembr. vetere. Accepi Francoforti 26. Febr. Respondi 4. April.

(Éredetije kívül papírpecséttel Vulc. 101. jelzettel.)

4. Bécs, 1591. aug. 12.

Clarissime vir, mihi plurimum colende

Singularis meus in te amor, tua ergo me eximia uoluntas mihi spem faciunt, meam apud te commendationem neque leuem, neque uulgarem futuram, ubi aliquem statuam tibi omnium hominum officiosissimo commendandum: unus enim es cum paucis, ut mihi semper meis in rebus es uisus, qui in benigne faciendo fructum unum speres te ex animi tui conscientia referre uberrimum, ubi datur occasio de uiro bono, honesto, atque industrio bene merendi: cuiusmodi cum semper Pierius meus se esse ostenderit, dignus certe uir, propter morum probitatem, atque industriam, quem omnes ament, atque in luculentiore re esse uelint, ausus sum illum tibi non commendare solum, sed de meliore etiam nota commendare. Est uero illius non speciosa et ad tempus fucata, atque dissimulata uirtus, sed in qua una uiri boni ueram commendationis causam agnoscant, ut etiam si tantum non assequar uerbis hunc tibi hominem commendando, quantum cupiam et uelim, audeam te ad illius probitatem, pudorem, modestiam reicere, quam ita in primo statim suo congressu, et sermone prae se ferret, ut sperem te ita statuere, ad tuum studium fauoremque promerendum nulla illum maiore atque accuratiore commendatione eguisse. Quibus in rebus te sibi adesse uelit, ita ab ipso cognosces, ut sperem te intelligere, ex iis ipsis rebus, uirum bonum, fidei, atque officii amantem tuo consilio atque auctoritate iuuandum promouendumque suscepisse. Vale, Clarissime vir, et ut iam pridem coepisti, amare pergas.

Datum Vienna 12. die mensis Augusti ClO. Id. XCl.

Tui studiosissimus

Jo. Michael Brutus s.

Kívül: Clarissimo Vir Domino Carolo Clusio, Domino atque amico mihi plurimum colendo atque obseruando. Francfortum.

Clusius jegyzete u. o. 1592. Jo. Mich. Bruti. Viennae 12. Aug. novi. Accepi Francoforti 3. Septembr. per Pierium. Respondi.

(Éredetije papírpecséttel Vulc. 101. jelzettel.)

Közli: Dézsi L.

BENKŐ JÓZSEFRŐL.

Eme hánytvetett életű derék tudósunk életéhez szolgálhat némi adalékul az alábbi pár sor, melyet Benkő egyik kortársa és tisztelője Bartha Miklós, a dévai főreáliskola tanári könyvtárában lévő »Transsylvania« borítékára annak idején feljegyzett:

»Benkő Josef Sirhantja

Olsa quieta precor tutâ
requiescite in Urnâ

Et sit humus Cineri, non one-
rosa, tuo.

Symboluma volt:

Terrar dum prosim.

Had vájjam én (Malomkő)
tsak hogy használjak

Istenek! születik é még nem —
hogy Benkő Josef — de hozzá
közelített is. Arany fészku szegény
Hazánkba?»

Az előbbivel szemben olvasható ez:

»En aloll irt láttam, mint Enyeden tanuló Benkő Jósefet, midőn
akkori professorai a Collegiumnak.

1. Nemegeyi János.
2. Benkő Ferentz.
3. Bodola János.
4. Benke Mihály.
5. Mohai Károly,
6. Kováts József,
7. Herepei Adam a Collegium thecájába le vett *kalappal* kísérték fel.
Bartha Mihály.«

Közli: TÉGLÁS IMRE.

BOD PÉTER »NOCTES HEVIZIENSES« CZ. GYŰJTE- MÉNYÉNEK TARTALMA.

Bod Péter életéről és munkáiról Horányi Elek irt Bod halála után (1769. márcz. 2.) pár évvel (1775) és itt tizenhárom nyomtatott művének felsorolása után a kiadatlanok között »Collectiones variae sub titulo: Noctes Hevizienses«-t említi. Horányi tehát ismerte, hogy a kérdésben forgó mű: »Noctes Hevizienses« különböző darabok gyűjteményéből áll.

Horányi után Benkő József csakhamar a »Transsilvania generalis« II. kötetében (1778) bővebben adja címét: »Noctes Hevizienses, seu monumenta quaedam ad historiam ecclesiasticam et civilem pertinentia« s rögtön a következő pont alatt Bodnak egy másik művét említi: »Vesperae Hévizzienses, collectiones variae.« Ezen utolsót »Vesperae Hévizzienses« Döbrentei Gábor is említi Bod kézíratai között, de a Noctes Hévizzienses-ről nem szól. (Erdélyi Muzeum 1817. VII. k.) Fábri Pál a Közhasznu ismeretek tárában II. k. 1831. megint a Noctes Hévizzienses-t említi, de a Vesperae-ről hallgat, míg Salamon József Erdélyi Predicatori Tár III. füzetében újból a Vesperae-ről szól s a másikat nem említi, ha csak a

nyomban utána következő »Polycarpus, sive monumenta varia« című művet annak nem tekintjük és vesszük.

Horányi és Benkő kétség nélkül látták és ismerték a Noctes Hévi-zienses-t, míg a későbbi írók, kik Bodról és műveiről azok után és azok nyomán írtak, már nem látták s nem is ismerték s így elveszettnek tartották.

Gróf Mikó Imre »Bod Péter élete és munkái« (1862. Pest) című munkájában a Noctes Hévi-zienses és Vesperae Hévi-zienses-ről írja: »különböző gyűjtemények. E két műről ennél több felvilágosítást sehol sem lehet kapni.«

Legújabbán Sámuel Aladár selyei (Maros-Torda megye) ev. ref. lelkész írta meg Bod Péter életét s kiadta a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1899. Azonban az ő fáradhatatlan kutatásait sem követte siker s így az elveszett művek közé sorozta.

*

Kutatásaim közben egy 4-r. kézirati kopott, rongált, megcsonkított könyv került kezembe 1—138 lapszámozással, végén csonka. Írásjellege 1800 elejére mutat. Első részén 1—57. lapon Bánffi Dénes szerencsétlen eseménye van leírva: Bánffi könyörgő levele a fejedelemhez, a tanácsurakhoz 1674. nov. 18. Kolozsvár, továbbá az erdélyi rendekhez. November 23-án ismét a fejedelemhez. Előbb tiszteletes Tiszabecsi Gáspárt (ref. püspök) és a tanácsurakhoz tiszteletes Tolnai Istvánt, Sárpataki Mihályt és nemzetes Pollyák Jánost »bocsátotta reménykedni« ezek által várván a fejedelem kegyelmességét. Következik ezután a liga határozata nov. 17. 1674. Status et ordines trium nationum regni Transsilvaniae in Congregatione; memoriale, a 31 vádpont. Datum Albae die 5-a mensis Decembris in generali congregatione nostra ao. 1674. extradatum per magistrum Martinum Sárpataki illustr. Dni D. principis Transsilvaniae protonotarium. — Bánffi Dénes resolútiója a vádpontokra. Bethlen, 7-a Dec. 1674.

*

A könyv 59. lapján nem kis meglepetésemre s rendkívüli örömmre e nagy betűkkel írott sorok tűntek szem elébe:

»NOCTES HÉVI-ZIENSES HISTORICAE seu monumentorum publicarum ad historiam Hungariae et Transsilvaniae civilem aequae ac ecclesiasticam facientium collectio.«

Következő darabokat találtam benne:

I. Eiulatus Transsilvaniae ad omnes Christianos contra Turcas obsidentes Varadinum in Junio (Julio?) 1660 et 27 Augusti occupantes. Ezen pont alatt a II. Rákóczi György, Rédei Ferencz, Barcsai Ákos és Kemény János fejedelemségek alatt történt események és Erdély szánandó sorsa romlása van lefestve. Óva inti a munka végén a keresztyén világ fejedelmeit, leginkább a római birodalomét, különösen pedig a magyarokét, kiket legközelebb ér és fenyeget a tűz, az égés, hogy a főrendek elővigyázattal legyenek a jövőre és a mi szerencsétlen példánkon okulva, óvakodjanak további veszélynek kitenni a keresztyénség ügyét, sőt inkább

minket, kik mindenfelől ki vagyunk téve a megsemmisítésnek, pártolásokkal, segélyökkel támogassanak.

Ezen 30 negyedrét lapra terjedő (60—90 lap) munka kiadatott-e nyomtatásban, nem tudom, kutatásaim még eddig nem vezettek nyomára.

II. *Manifestum* ratione malecontentorum et exulantium Hungarorum circa annū 1678 publicatum. Universis orbis christiani regibus, principibus, rebus publicis, totius Sacri Romani imperii statibus et ordinibus, gemiscentibus denique sub oppressionum pondere infelicitis Pannoniae civibus in sempiternam memoriam.

Apafi Mihály erdélyi fejedelem az Erdélybe menekült »bujdosó magyarok« ügye támogatására ragadott fegyvert s indult ki július havában 1678. S ugyanekkor adta ki »latin nyelven írt drastikus manifestumát, melyben keserű ékesszólással előadva Magyarország elnyomását, elmondja, mint fogott az elnyomott Magyarországért Bocskai, Bethlen Gábor és Rákóczi fegyvert, mennyi vér ömlött már, s kijelenté, hogy ezek nyomdokát követve, ő is mint magyar, fegyverhez nyult, hogy az elüldözött menekülteket hazájokba vissza tegye s a nemzet eltiprott szabadságát helyreállítsa.«¹

Ezen manifestum hely és évszám nélkül jelent meg, 4-r. A—B, 2 ív = 8 számozatlan levél, megvan a gr. Teleki könyvtárban, 1571. szám alatt.

Ugyanezen manifestum újabb kiadása ugyanezen Teleki könyvtárban Marosvásárhelyt 1464 könyvtári szám alatt. (Kolozsvár, 1681.)²

Különbség a kettő között csak annyi, hogy ezen 2. kiadás néhány sorral meg van bővítve, melyben a töröktől kért protectio s annak ismeretes túlkapasai miatt a szabadságot féltő kedélyek aggodalmát kívánja eloszlatni Apafi. Mert erős esküvel biztosítja a török adott Athnaméjában,³ mely kezei között van, hogy a magyarok minden szabadságát szentül megőrzi s szilárdan igéri, hogy az ország határait nem bántja, várait, erősségeit, városait el nem foglalja, polgári és egyházi szabadságait a maga teljességében meghagyja s ezeken kívül templomok és iskolák építését is megengedi. Ezen diploma, vagy Athname alakja és fontosságára nézve épen olyan, mint a milyent kívántak elhunyt nagy főrendeink is, mint Lippai György, esztergomi érsek, gr. Wesselényi Ferencz, Magyarország palatinusa, Zrínyi Miklós és Péter grófok, Dalmácia, Horvátország és Szlavonia bánjai, gr. Nádasdi Ferencz királyi curiai bíró s más grófok, bárók, magnások igen számosan.

Ezen okmányt nem láttam Bodnak eddig kiadott egy munkájában sem, meglevén nyomtatásban, jó részt azt hitte, hogy az már ismeretes s ennél fogva fölöslegesnek tartotta kiadását vagy ismétlését valamelyik nagyobb munkájában.

Harmadik darabja a Noctes Hévíziensesbe foglalt okmányoknak:

¹ Kővári L. Erdély Történelme V. k. 153. l.

² Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár II. k. 404. lap. 1483. sz. a.

³ Lásd ezen Athnámét 1681 április 18. Konstantinápolyból keelve Erdélyi országgyűlési emlékek XVII. k. 181—183. ll.

Caroli Sexti rescriptum, quo assecurantur Transsilvani de iuribus et privilegiis conservandis. 13 Martii 1712.

Ezen darabot bevette »Historia Hungarorum ecclesiastica« című nagy munkája harmadik kötete negyedik könyvébe, mely kiadatott Lejdában 1889 a magyar protestáns irodalmi társaság költségén, s ennek 212—213. lapjain olvasható: »Carolus Sextus, datis ad Transilvanos die 13 Martii anno 1712 literis, eos assecuravit de omnibus libertatibus ecclesiasticis et politicis in vigore suo conservandis ita illis rescribendo ad gratulatorias de felici reditu:

Carolus Sextus Dei gratia Romanorum etc. Befejezés: Datum in civitate nostra Viennae Austriae die 13 mensis Martii anno D. 1712, regnorum nostrorum Rom. 1. Hispan. 9. Hung. et Bohem. 1. Carolus. B. Sigismundus Kornis. Ad mandatum C. Regiaequae Maiestatis Andreas Szentkereszti.

Negyedik vagy utolsó része a »Noctes Hévizienenses«-be foglalt okmányoknak a Jezsuitákról szól.

A szécsényi országgyűlés (1705 szept.) 6-dik törvénycikke a jezsuiták hatáskörét megszorította és a német nemzetből valókra és a kik németesek, kimondotta, hogy azok az országból kitarodjanak. Ez ellen a jezsuiták nagy mozgalmat idéztek elő Magyarország északnyugoti részén és hat vármegyét rábírtak, hogy a szécsényi gyűlésen ellenük hozott határozat eltörlését szorgalmazzák.¹ E hat vármegye tehát kérvényt nyújtott be II. Rákóczi Ferenczhez. Ezt a haza és vallászabadságért szövetkezett magyarok vezérökké választottak, és a ki az elégtelenséget okozó osztrák kormány ellen háborút is folytatott több-kevesebb szerencsével, arra kérvén, hogy a szécsényi gyűlésen a jezsuiták ellen hozott törvénycikk mellőzésével a jezsuitákat kegyeskedjék az országban megtartani. De egyuttal tiltakoznak is ezen határozat végrehajtása ellen. A folyamodvány címe: »Literae supplices simul protestatoriae, contradictoriae nomine Posoniensis, Nitraensis, Trencseniensis, Liptóiensis, Turoziensis et Arvensis comitatum ad principem Franciscum Rakoczi directae ratione relegationis Jesuitarum.«

Ezen okmányt bevette Bod Péter »Historia Hungarorum ecclesiastica« című nagy munkájába, mely kiadatott Lejdában II. kötet 3-dik könyv 322—324. l. latinul. Magyarul Zsilinszky Mihály adta ki »Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai« IV. kötet 203—204. l. (Budapest, 1897). Ugyanitt az is ki van tüntetve, hogy ezen kérelevelet a daróczyi táborban 1705 október 30. adták át Rákóczinak. Rákóczi terjedelmes válasza e kérvényre: »Responsum principis Francisci Rákóczi, Ducis Hungarorum ad protestatoriam et contradictoriam supplicationem ratione relegationis Jesuitarum (1706).

Ezen válasznak csak első része van meg talált kézírati példányunkban, de szerencséje Bod ezt is bevette említett egyháztörténeti nagy munkájába s ott olvasható egész terjedelmében 324—340. lapokon. Zsilinszky Mihály pedig magyar fordításban adta ki idézett munkájában (206—225. ll.) Rákóczi ezen igen érdekes választát.

A felső vármegyék, írja Zsilinszky, legalább látszólag elfogadták

a fejedelemnek jóindulatu válaszát; de Berzeviczy Henrik, a nagyszombati érseki jezsuita kollegium aligazgatója a magyarországi összes jezsuiták nevében tiltakozott a rendnek Magyarországból való kiűzetése ellen. Tiltakozását 1687:20. t.-cikkre alapítja, mely a jezsuitáknak Magyarországra való behozatalát megalapította. Ügyvédi fogásokkal és következtetésekkel bizonyította, hogy azokat törvényes eljárás nélkül elítélni nem lehet.

Ezen tiltakozás sem maradt czáfolatlanul, a fejedelem — Rákóczi F. — sulyt helyezett rá, hogy kellő válasz adassék reá.

A Berzeviczy tiltakozása — protestatio ante Capitulum Strigoniense Societatis Jesu in causa exilii illius² — hiányzik Bodnak többször említett nagy munkájából, ellenben Zsilinszky ezt is valamint Rákóczinak erre vonatkozó válaszát is kiadta magyar nyelven a mint mind Ezeket láthatni nevezett munkája 225—232. lapjain.

A »Vesperae Hevizienses« is ilyszerű darabokat tartalmazhatott s a Bánffy Dénes tragédiája,³ mely kéziratunk első felében van, gyaníthatólag annak egyik darabja volt.

KONCZ JÓZSEF.

VERSEGHY IMÁDSÁGOS KÖNYVE.

A Nemzeti Múzeum kézirtára Verseghynek egy eddig ismeretlen munkáját őrzi 292 quart. hung. jelzéssel. A 15 ívből (60 lapból) álló kézirat a cenzori engedelem tanúsága szerint 1786-ban készült, valószínűleg abban az időben, mikor Verseghy, hogy ellenségei üldözését kikerülje, Egerben az anyjánál tartózkodott. A szószéken, mint pálos prédikátornak, szent beszédei közben imádkoznia is kellett, ezen imádságok közül egyetkettőt kiválasztott, másokkal megtoldott és ki akarta adni egy kötetben. Már készen állott a sajtóra abban az alakban, a mint ma a Múzeumban van. Címe a következő lett volna:

Keresztény Ájtatosságok

Versegi által

Minden napra

Nyomtatattott Pesten, Trattneri Betőkkal.

Jeligéje: Imádkoztatok gyakran, de buzgóssággal; ne tsak szóval, hanem szívvel is.

A helytartótanácsához is beáda s a kézirat utolsó lapján meg van az engedelem: »Ex consilio 28. aug. Budae celebrato. Imprimatur totum. Comes Josephus Haller«. Sőt a kiadóval, Trattnerrel is megegyezett, mutatja a címlapon lévő két német nyelvű technikai utasítás, melyek a kiválasztott rézmetszetek elhelyezésére vonatkoznak (»Die Inschrift zum zweyten Kupfer és *Felebarátodat.*« Die Inschrift zum ersten Kupfer: *Szeresd az Istent.*).

A »Keresztény Ájtatosságok« akkor azonban Verseghy zaklatott helyzete miatt nem jelenhettek meg, később pedig fontosabb föladatak felé fordult figyelme. Kár, mert van e füzetben több érdekes és jellemző adat. Tartalma a következő:

- Reggeli imádság (1—3. lap.)
- Ajánlás a' Szent mise előtt (3—4.)
- Mise a' Szent Háromságról (4—28.)
- A' Gyónás előtt és után, Ájtatosságok (29—31.)¹
- A' Részesülés avagy Communio előtt (31—32.)
- Estvéli ájtatosság (32—33.)
- A' Szent misének minden részeihez alkalmaztatott Énekek (összesen 9, 33—41.)
- Minden Szentekről, Lítania és Imádságok (42—49.)
- Imádság az országoló Fejedelemért (49.)
- Imádság az egész Kereszténységért (50—51.)
- Lauretomi Lítania (51—55.)
- A' Prédikáció előtt, Vasárnapi Ének (55—56.)
- A' Három Isteni Jóságok, a Hit, Reménység és a Szeretet (56—58.)
- Tartalom (59.)

Az imádságok közül a legkiválóbb a Reggeli Imádság, melyet egész terjedelmében közlünk.

REGGELI IMÁDSÁG.

Végzetlen, örök, egy Isten, Atya, Fiú, és Szent Lélek, ki az Eget, és a' Földet teremtetted, 's nékem-is életet, 's lélekzetet adtál, a' te kegyelmed által fel-ébredtem álmomból, a' te kegyességed által megmaradtam az életben.

Magasztalom, és áldom a' Te szent nevedet mind ama' Jótéteményekért, mellyekkel lelkemet s testemet, mint Kegyes Atyám, meg-ajándékoztad: kérek egyszersmint, a' Te végzetlen szeretetedre kérek, hogy engemet ezentől-is el ne hagygyál.

Mindenek előtt arra adgygy kegyelmet, hogy a' Te kedvedet, a' Te akaratodat mindenkor tellyesítsem. Teremts én bennem tiszta szivet; adgyy énnékem uj, és bizonyos Lelket; el ne vess engem' szined elől; légy kegyelmes hozzám.

Ojd [olv. óvjad]-meg érzékenységimet, és gondolatimat a' rossz ellenségnek töreitől, és a' világnak keleptzeitől; hogy kísértetbe jutván, vétekbe ne essek.

Világosítsd-meg értelmemet, hogy a' Jót a' Rosztól, és a' mi a' Léleknek, és testnek hasznos az ártalmastól meg tudgyam különböztetni, és így a' gonoszat távoztassam, a' Jót pedig magamnak el-válaszom.

Vezérelj lépésimet, hogy meg ne ütközzek, el ne essek, vezess engemet minden utáimban, a' Te Lelked mutassa-meg nékem mindenkor a' jó ösvényt.

¹ E részt a censura kitörölte (talán a gyónás titkos volta miatt.)

Jobbitsd-meg akaratomat, hogy jóban foglalatoskodgyak, és felebarátomat szeressem, mint önnön magamat.

Add, Istenem, hogy a' Bünösöknek, és a' Gonosztévőknek társaságába en adgyam magamat, ne engedd, hogy törvényszegésekben részesüllyek.

Add-meg, hogy minden tselekedeteimet a' kereszténységnek szent Tanításihoz alkalmaztassam. Add-meg, hogy messze legyen tőlem minden Gonoszság és Tettetés.

Oltalmazz-meg engem a' szerentsétlen esetektől, és a' szivbéli szomorúságoktól; ugy szinte a' hamis Barátoktól.

A' Te bölts gondviselésedre hagyom egészen magamat, tudván, hogy a' benned bizakodók semmi fogyatkozást nem szenvednek, hogy Te jól tudod szükölködéseimet; és hogy meg-adod mindazokat a' miket kérendek, ha buzgósággal kérem, és üdvösségemre szükségesek.

Add-meg hivatal-béli foglalatosságimat, hogy szerentsések legyenek, és életemnek fentartására elegendőképpen gyümöltsozzenek: ne talántán szegénységbe, és kitsiny-szivűségbe essek.

Maradgy az én, és a' hozzám tartozandóknak Attya; és engedd, hogy soha ne legyünk méltatlanok Fiaidnak nevezetni.

Igazgasd szivemet, hogy *a' Te nevedet mindenkor félljem.*

Erősítsd-meg hitemet, hogy úgy, mint tökéletes katolikus keresztény bé-tellyesítsem az üdvösségre vezérlő tanításokat 's parantsolatokat.

Add, hogy úgy éllyek, mintha még ma meg kellene halnom; hogy így mindenkor készen legyek, a' Te szined előtt meg-jelenni, és hogy lélekkel úgy, mint valósággal mondhasam: Istenem! néked élek és néked halok! tiéd vagyok halálomban, tiéd életemben. Amen.

Ennek az imádságnak, valamint a többinek is jellemző sajátsága az igazi, felekezeti vonásoktól ment vallásosság. Emelkedett, erőből duzzadó nyelven szólal meg bennük egy vallásos szív; igazi lélekből fakadó imák. Egyszerű szavak, nincs bennük semmi czifraság, de épen azért közvetlenek. Elmondhatja bárki, mert nem az emberek egy részének érzelmeit tolmácsolja, hanem minden hívő lélekét: nincs bennük egy dissonans hang, egy oda nem illő mondat sem.

Érdekesebb ennél, hogy lefordította könyvében az egész szent misét (és a litániát is) magyarra! Úgy látszik, Versegly előtt a magyar liturgia lebegett; mikor ezt a fordítást végezte, hatalmas nemzeti érzése legyőzte az úgy sem erős ragaszkodást az egyház dogmáihoz, kívánatosnak tartotta, hogy a misében is magyar szót halljon a közönség.

A mise egyes részeihez készített énekek első próbálkozásai a költészet terén, de még egyáltalán nem sikerültek. Nem egyebek ezen énekek versbe szédett lapos prózájánál, a mely sokszor az érthetlenségig zavaros. A verselése is rossz, vagy legalább is döcögős. Magyaros versformában vannak az énekek írva, de a rhythmus lüktetését csak bajjal érezzük, a czezurával alig gondol, úgy hogy tulajdonképen csak az össze-

csengő ragrímek teszik verssé. Egyetlen érdemük így a forma megválasztása. Ugyanabban a mértékben vannak írva, mint Kisfaludy Sándor regéi, két ütemű hetes (4 + 3) és hatos (4 + 2 vagy 3 + 3) vagy nyolczas (4 + 4) és hetes sorokból alakulnak a nyolczsoros versszakok. Valószínű, hogy Verseghy erre a stropha-alkotásra a népköltészetből merített ösztönzést, mint jó zenész ismerte a magyar nép verselését, elfogadta a használatban lévő sorokat, az ősi nyolczast és hatost, meg a hetest és zenei érzéke vezette, hogy a hosszabb sorok után egy-egy rövidet vetve megalkossa azt a stropha-szerkezetet. Kár, hogy csak itt alkalmazza, később, mikor költeményei nyomtatásban is megjelennek, egészen átpártol a modern nyugoteurópai és a klasszikus verseléshez. Így ez a kísérlete csak kísérlet maradt, nyomot nem hagyott az irodalomban s Kisfaludy-nak, mikor a Himfy-szakot megalkotta, vissza kellett nyúlnia ahhoz a forráshoz, melyből Verseghy is merített, a néphez. Hogy csakugyan volt érzéke Verseghynek a magyar rythmus iránt és hogy mennyire, sajnálatos az elpártolása tőle, annak igazolására álljon itt a »Vasárnapi Ének«.

A'

Prédikazio előtt
Vasárnapi Ének.

1.

Az Atyának, és Fiúnak
's a' Léleknek nevében
Mondgyák, kik itt egygyütt vannak
örvendő szívvél: Amen
Mondgyák: Amen! 's megváltónknak
figyelmeztvén szavára
Készüllyenek az Atyának
méltó imádására.

2.

Kegyes Atyánk! ki menyben vagy
's el-terjedve mindenütt
A' te neved, mely szent és nagy
ditsirtessen mindenütt.
Országodban, mely a Jóknak
Régen el-készítettet
Es'te után tagjainknak
részésited lelkünket.

3.

A' mint készek az Angyalok
tellyesít'ni szavadat
ugy a földi alkotmányok
töltsék akaratodat
Adgy olly Kenyért, mely Ielkünket
jámberságra juttattya
Adgy ollyant-is, mely testünket
naprul napra táplálja.

4.

O! engedgy-meg botlásinknak
ha vétünkét sirattjuk
A' mint mink-is Adossinknak
bosszujit meg-bocsájtyuk,
Ha ránk támad a' kísirtet
fojtsd a' rosztat szívünkben
És akármelly veszedelmet
távoztass tőlünk: Amen.

CSASZÁR ELEMÉR.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Apáczai Cseri János paedagogiai munkái. Összegejtötte, a latin beszédeket fordította, jegyzetekkel ellátta *Hegedüs István.* Budapest. 1899. 8-r. 161 lap. Ára 1 frt.

Apáczai Cserinek, ha életében méltatlan bánásmód jutott is neki osztályrészül, holta után meglett az az elégtétele, hogy egész sereg író vállalkozott az »ex ossibus ultor« szerepére, kik emlékéit a feledés porától megtisztítva, dicsőségét délsziben tüntették elő.

Irodalomtörténetírók és más tudományzakok mívelői: Beöthy, Erdélyi, Horvát Cyrill a bölcseő, Heinrich, Szily, Bánóczi, Neményi stb. tüzetesen foglalkoztak életével vagy irodalmi működésének szakszerű méltatásával, kiadták egyes műveit eredetiben vagy fordításban, megírták életrajzát a nép számára, adatokat közöltek életrajzához, értekezéseket írtak nevérl, héber tanulmányairól stb.

Kétségtelen, hogy legnagyobb Apáczai Cseri mint paedagogus. A többi tudományzakokban inkább fordító és kivonatoló, de a paedagogia terén új ösvényen halad; amott inkább csak a közvetítő szerepére vállalkozott, itt magának is vannak eredeti, figyelemreméltó nézetei. Ez az oka, hogy tudósaink is legszívesebben paedagogiai munkásságával foglalkoztak. Mint paedagogusról írtak róla Neményi, Heinrich Gusztáv s újabban kimerítően Stromp László az Athenaeum 1897-iki évfolyamában, mely különnyomatban is megjelent. Ezekhez járult legujabban Neményi kiadványa, mely paedagogiai »gyöngysorokat« foglal magában Apáczai Cseri műveiből. Még csak az hiányzott, hogy *összes paedagogiai munkái* egy kötetbe összegejtve megjelenjenek s erre Hegedüs István egyetemi tanár vállalkozott.

Hegedüs régóta foglalkozik Apáczai Cserivel. Huszonöt évvel ezelött lefordította híres beszédét »az iskolák igen nagy szükségérl és azon okokról, melyek miatt azok a magyaroknál elpusztult állapotban vannak« s kiadta a kolozsvári ref. gymnasium 1876-ik évi értesítöjében. Most a fent közölt cím alatt összes fenmaradt paedagogiai munkáit összegejtötte s jegyzetekkel kísérte, egyszersmind a latin nyelvüeket magyarra is fordította, melyek együtt egy kilenczives kötetet töltöttek meg.

Apáczai Cseri négy munkáját találjuk itt s azonkívül a *Magyar Encyclopaedia előszavát* (magyarul, a györi kiadás szerint) és *X. ré-*

szének 29—32. fejezeteit. Itt vannak: 1. *A Magyar Logikácskához csatolt Tanács, melyet Joachimus Fortius ad Apáczai János által egy tanulásába elcsüggedt ifjúnak.* 2. *A bölcsesség tanulásáról* cz. beszéde, melyet 1653 novemberében Gyulafejérvárt tartott (Fordításban). 3. *Az iskolák igen nagy szükségéről* cz. beszéde. 4. *Az Academia felállításának módja és formája* iránt Barcsay Ákos fejedelemhez beadott terve.

E kiadásról mindenképen csak elismeréssel szólhatunk. Az eredeti magyar szöveget igen helyesen az eredeti helyesírás megtartásával közli s a nehezen érthető helyeket, mint pl. az arabból vett idézéseket jegyzetekben megmagyarázza; fordítása gondos és magyaros.

A művet egy ívnyi terjedelmű *Bevezetés* nyitja meg, melyet szerző — mint maga mondja — csupán előszónak kíván tekintetni, melynek feladata felhívni a figyelmet Apáczai Cseri paedagogiai munkáira. De helyreigazításul meg kell említenünk: több egyszerű előszónál; megtaláljuk itt rövid, de szabatos méltatását Apáczai Cseri paedagogiai munkásságának, ily irányú műveinek tartalmi ismertetését, reformeszméinek összefoglalását s azonkívül ismertetését mindannak, a mi Apáczai Cseri paedagogiai elveinek méltatására nézve a magyar irodalomban eddig történt.

A »*suum cuique*« elvét követve nem hallgathatjuk el, hogy e kiadás létrejöttében nagy érdeme van Heinrich Gusztávnak és a Magyar Paedagogiai Társulatnak. Heinrich még 1893-ban felszínre hozta azt a tervet, hogy »a magyar nevelés- és iskolaügy történeti fejlődésének tanulmányát indítsuk meg (régí források kiadásával, lefordításával), mert e nélkül a legújabbban sokat hangoztatott magyar művelődéstörténelem nem igen egyéb, mint külsőségek és kuriózumok gyűjteménye«. A Magyar Paedagogiai Társulat magáévá vette ez eszmét s elhatározta Apáczai Cseri összes paedagogiai munkáinak kiadását. Ez e mű története.

A mű tetszetős külseje, mely egészen olyan, mint Aeneas Sylvius neveléstani művének magyar fordítása Acsay Antaltól, a Franklin-társulat nyomdájának fejlettségét dicséri.

D.

REPERTORIUM.

- Abonyi Árpád.* A század gyermekei. Ism. Hamvai Lajosné. Magy. Kritika III. évf. 14. sz.
- Alfa.* A Nemzeti színházról. Budap. Hírl. 166. sz.
- B. E. Felekezeti irodalom.* Magy. Kritika III. évf. 13. sz.
- Bán Aladár.* Áhitat szárnyain. Ism. P. Délmagyar. Közl. 71. sz.
- Barla Jenő.* Irott énekgyűjtemények a XVII. századból. Prot. Szemle 325--344. l.
- Belencéresi Dezső.* Dalok a zugból. Ism. Vasár. Ujs. 21. sz.
- Benedek Elek.* Falusi bohémek. Ism. t. r. Uj idők. 15. sz.
- Beöthy Zsolt.* A magyar irodalom a mohácsi csatában. Akad. Értes. 318--330. l.
- Berzeviczy Albert.* Petőfi emlékezete. Eperjesi Széchenyi-kör. 1899. Évkönyve 3--12. l.
- Bessenyei Gy. Lais.* Kiadta Lázár B. Ism. b. j. Magy. Kritika III. évf. 14. sz.
- Csernátoni Gyula.* Petőfiről. Ism. Kovács Dezső. Magy. Polgár 19. sz. és Besztercze 5. sz.
- Czöbel Minka.* Donna Juanna. Ism. L. Budap. Hírl. 160. sz. 9. lap. — S—s. Polit. Hetiszemle 25. sz.
- Dézi Lajos.* Szcenci Molnár Albert naplója. Ism. Császár Elemér. Magy. Paedag. 432--435. l.
- Dézi. L. Sz.* Molnár élete. Ism. Császár E. U. o. 432--435. l.
- Dézi Sándor.* Változatok. Ism. Vasár. Ujs. 27. sz.
- Drebitska, Franciscus.* Hymnus Francisci Faludi eiusque origo hispano-lusitana et »O Deus, Ego amo te, nec.« Kalocsai érs. főgym. értes. 5--48. l.
- Endrődi Sándor.* Századunk magyar irodalma. Ism. Kristóf György. Erd. Múz. 285. l.
- Faludi Ferencz.* Téli éjszakák. Kiadta Rupp F. Ism. b. j. Magy. Kritika III. évf. 14. sz.
- Feleki Sándor.* Vándorfelhők. Ism. Z. Budap. Szemle 102. köt. 466--473. l.
- Farkas Emil. M. Kritika III. évf. 16. sz. — y. y. Magyar Zsidó Nő 9. sz.
- Ferenczi Zoltán.* Négy jezsuita-dráma. Erdélyi Múz. 347--351. l.
- Ferenczy Zoltán.* Széchenyi és Kossuth írói harcza. Uj Magyar Szemle máj. jun. füz.
- Gárdonyi Géza.* Az én falum. Ism. X. Uj Magyar Szemle 340. l. — Uj idők 18. sz.
- Gencsy István.* Írói arcképek. I. Gyulai Pál. Csikmegyei Híradó 4. sz. Gesta Romanorum. Kiadta Katona Lajos. Ism. b. j. Magy. Kritika III. évf. 14. sz.
- Grósz Emil.* Arany János szembaja. Budap. Szemle 102. köt. 436--442. l.
- Gulyás István.* Weszprémi István emlékezete. Debreczeni Protest. Lap. 2--6. sz.
- Gulyás Lajos.* Bárá Eötvös József. Debreczeni Protest. Lap. 9--11. sz.

- Haller Jenő*. Móra István. Zalai Közl. 23. sz.
Hartmann János. A legújabb líra. Magy. Szemle 27. skv. sz.
Herczeg Ferencz. Idegenek között. Ism. Riedl Fr. Budap. Szemle 102. köt. 462. l. — Magyar Szalon 33. köt. 843. l.
Herold Gyula. Ifjuságom. Ism. Bácska 49. sz.
Hevesi József. Piros narancsok. Ism. Uj idők 20. sz.
Horváth Ödön. Petőfi Eperjesen. Eperjesi Széchenyi-kör 1899. Évkönyve 22—34. l.
Huszár Vilmos. Irma. Ism. Severus. Polit. Hetiszemle 19. sz. — Magy. Szemle 28. sz. — if. Magy. Zsidó Nő 13. sz.
Jeszzenszky István dr. Az allegoria és Tompa Mihály. Pozsonyi ev. lyc. értes. 3—23. l.
K. Gy. Szecesszió az irodalomban. Magy. Kritika III. évf. 15. sz.
Kabos Ede. Verebek. Ism. Hartmann János. Magy. Szemle 22. sz.
Kacziány Géza dr. Petőfi. Ism. b—n. Magy. Kritika III. évf. 13. sz.
Kazinczy levele György Józsefhez (Széphalom, 1829. aug. 15.) Közli György Lajos. Örökzöld 11. füz.
Kelen Ferencz dr. A kritika alkonya. Magy. Kritika III. évf. 14. sz.
Keményfi. Szendrey Julia. »Ujság« 104. sz.
Kont, I. Histoire de la littérature hongroise. Ism. f. Budap. Szemle 103. köt. 306. l.
Körösy György dr. Petőfi lyrai költészete. Eperjesi Széchenyi-kör 1899. évkönyve 85—99. l.
Kovács Dezső. Apró komédiák. Ism. dr. Török István. Erdélyi Muz. 345. l. — Thessalos. »Ujság« 99. sz.
E. Kovács Gyula költeményei. Ism. Hartmann János. Magy. Szemle 29. sz.
Kritikus. Liliomfi. Bácska 45. sz.
Kubányi Béla. Várad Antal lyrája. Nógrádi Lapok 6—8. sz.
Lakatos Vincze. Vörösmarty Mihály. Balatonvidék 13. sz.
Lázár Béla. A kilenczvenes évek lirája. Magy. Kritika III. évf. 17. sz.
Lengyel Dezső. Göröngyös utakon. Ism. Vasár. Ujs. 28. sz.
Lengyel József. Giordano Bruno. Ism. Rodrigo. Szatmár és vid. 2. sz.
Lőrinczy György. Falusi potentátok. Ism. Severus. Polit. Hetiszemle 24. sz.
Malonyai Dezső. Az utolsó. Ism. dr. Lázár Béla. Magy. Kritika III. évf. 13. sz. — Severus. Polit. Hetiszemle 23. sz.
Markos Gyula. Katholikus őrtüzek. V. köt. Ism. Miles. Magy. Állam 123. sz. — Magy. Szemle 26. sz.
Marton József. Magyar Voltüre, magyar encziklopédisták. Nagyszombati főgymn. értes. (1—120 l.)
Moricz Pál, ifj. Szabad hajduk. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika III. évf. 17. sz. — S—s. Polit. Hetiszemle 22. sz.
N. J. Vörösmarty Mihály. Balatonvidék 13. sz.
Nagy Albert. Petőfi. Aranyosvidék 10. sz.
Naményi Lajos. Szobrot Szigligeti Edének. Nagyvárad 90. sz.
Obernyik levele Kölcsey haláláról. Közli Zsák J. A. Örökzöld 11. füz.
Orosz Adrienne Czinizmus és idealizmus. Ism. Dr. Flamma. Borsod-Miskolczi Közl. 43. sz.
Pálfi Márton. Az okszerű Vezér s Brassai nyelvtanító munkássága. Kolozsvári unit. colleg. értes. 3—39. l.
Pázmány Péter összes munkái. Magy. sorozat. II. köt. Ism. Mikros. Hittud. folyóirat 288—291. l. — III. IV. köt. Ism. Cenner Lajos. U. o. 291—293. l.
Pázmány, Petri Opera. Tom. III. Ism. Dr. Kis János. Bölcs folyóirat 273—276. l. — Tom. IV. Ism. Dr. Kiss J. Hittud. folyóirat 294—296. l.
Pintér Ákos. Aranykor. Ism. F. E. Magy. Kritika III. évf. 17. sz.
Polignac, Melchior. Notes sur la littérature hongroise. Paris, 1900. Ism. Budap. Hírl. 194. sz.
Ravasz Árpád. A humor Arany Jánosnál. Székelyudvarh. ref. koll. értes. 3—17. l.

- Salgó Jenő.* Vallomások. Ism. Vasár. Ujs. 22. sz.
Samuel Aladár. Bod Péter élete. Ism. Krupecz István. Ev. egyh. és isk. 8. sz.
Sas Ede. Mesék a valóságról. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika III. évf. 17. szám.
Sebők Zsigmond. Pósa Lajos. Uj idők 16. sz.
Stephánny Nándor. Felhők között. Kassa. Ism. Vasár. Ujs. 19. sz.
Suhajda Lajos. Földi János. Selmecz. ág. lyc. értes. 3—35. l.
Sz. S. Jókai és a társadalom. Polit. Hetiszemle 14. sz.
Szántó (Fülei) Lajos. Vándorúton. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika III. évf. 14. sz.
Szentessy Gyula. Válogatott költemények. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika III. évf. 15. sz.
Sz. Szigethy Vilmos. A trubadur a királykisasszonynak. N.-Beckerek. Ism. Vasár. Ujs. 26. sz.
Szikra. Ugody Lila. Ism. Alfa. Budap. Hírl. 160. sz. — Rothhauser Miksa. P. Lloyd 142. reg. sz. —i. Budap. Szemle 103. köt. 308.—310. l.
Szomaházi István. Déli Korzó. Ism. Hartmann János. Magy. Szemle 22. sz. — Hamvai Lajosné. Magy. Kritika III. évf. 14. sz.
Szűgyi József. Énekes könyvünk megújításának előmunkálatai. Debreczeni Protest. Lap 12. 13. sz.
Tábori Róbert. Különös történetek. Ism. dr. Szabó Ignác. Magy. Kritika III. évf. 14. sz.
Téglás Gábor ifj. Fehér szegfű. Ism. Vasár. Ujs. 23. sz.
Timár Szaniszló. A nemzeti színházról. Egyetértés 166. sz.
Tompa Mihály három kiadatlan költeménye. Közli Ruttkay Gyula. Érsekujvár és vid. 7. 8. sz.
Torbágyi Thurner József. Szárnyaszegetten. Ism. Magy. Hírl. 207. sz.
Tormay Cécile. Apród szerelem. Ism. Hamvai Lajosné. Magy. Kritika III. évf. 13. sz.
Vargha Gyula. Abonyi Lajos emlékezete. Bud. Szemle 102. köt. 350—366. l.
Váró Ferencz. Apáczai Cseri János pályája. Magy. Pestalozzi 14. 17.
Versegly Ferencz válogatott lírai költeményei. Kiadta Madarász Fl. Ism. Severus. Polit. Hetiszemle 20. sz.
Vincze József dr. Az elbeszélő költészet legújabb irodalmunkban. Bdb. kegyr. gymn. értes. 3—41. l.
Walton Róbert. Vörösmarty drámairól. Szatmári kath. főgym. értes. 3—32. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Hibaigazítás. Az 56. l. alulról 12. sorában: *re lecy* h. olv. *ne lu*; a köv. sorban pedig *folloit* h. olv. *failloit*. A 158. lapon a czímben: COELLI h. olv. COELI.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktkár. Tizenegyedik kötet. 1900. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizsemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismeretéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 3 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—X. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aldiróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Uj folyam. XX. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokot a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Kilencedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizedik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság. előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XVIII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, feltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részeket kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczadik kötet.
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának
megbízásából szerkeszti Szinnyi József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földérintésére vagyis tudományos megfajtására szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnyedves folyóirat. Uj Folyam. 1900. I.
Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával
a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. Komáromy András.

A folyóirat ez uj folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kézirat-tárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők
a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-uteza 2. szám.

Budapest, 1900. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.